

Nationaal
Psychotrauma
Centrum

ARQ Kenniscentrum
Oorlog, Vervolging
en Geweld

Geluiden uit de stilte

Onderzoek naar de doorwerking van (vermeende)
collaboratie in de familiegeschiedenis

Geluiden uit de stilte

Onderzoek naar de doorwerking van (vermeende)
collaboratie in de familiegeschiedenis

Colofon

Opdrachtgever:

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS)

Uitvoerende organisatie:

ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld

Nienoord 5
1112 XE Diemen
kc-oorlog@arq.org
www.arq.org

Auteurs:

Dr. Bertine Mitima-Verloop
Lucia Hoenselaars MA
Dr. Anne Marthe van der Bles

Klankbordgroep:

Jeroen Saris (Stichting Werkgroep Herkenning)
Lenie Degen (Stichting Werkgroep Herkenning)
Guido de Kanter (Stichting Werkgroep Herkenning)
Prof. dr. Ismee Tames (NIOD en Universiteit Utrecht)
Joke van Bokkem (ARQ Centrum'45)
Marieke Kreeftenberg (Nederlands Veteraneninstituut)

Datum:

September 2024

Inhoudsopgave

Geluiden uit de stilte	2
Inleiding	5
Aanleiding	5
Doelstelling.....	5
Vraagstelling	6
Onderzoeksopzet.....	6
De doelgroep.....	7
Begrippenkader.....	8
Methodische verantwoording.....	11
Literatuurstudie	11
Interviews	11
Vragenlijstonderzoek	13
Resultaten: Literatuuroverzicht.....	16
Overzicht beschikbare literatuur	16
Wie zijn kinderen van (vermeende) collaborateurs?.....	17
Wat zijn de ervaringen van kinderen van (vermeende) collaborators?	18
Waar hebben kinderen van (vermeende) collaborators last van (gehad)?	22
Welke elementen spelen mee in de mate van doorwerking?	24
Ervaringen met hulpverlening	25
Resultaten: Interviews	30
Wat hebben geïnterviewden meegemaakt?	32
Hoe heeft dit verleden doorgewerkt?	35
Welke zorg is geboden en hoe is deze ervaren?.....	43
CABR	48
Resultaten: Vragenlijstonderzoek.....	49
Aandeel mensen in Nederland met collaboratiegeschiedenis in hun familieverleden.....	49

Mensen met (vermeende) collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog in hun familiegeschiedenis ..	50
De maatschappelijke context: hoe kijkt de samenleving nu naar de collaboratiegeschiedenis?	69
Conclusie en aanbevelingen	77
Conclusies.....	77
Aanbevelingen	83
Referenties	87
Bijlagen	89

Inleiding

Aanleiding

Kinderen van ouders die tijdens de Tweede Wereldoorlog de kant van de Duitse bezetter kozen (of daarmee werden geassocieerd) kunnen te maken hebben (gehad) met individuele of gezinsproblematiek die kan samenhangen met het oorlogsverleden van hun ouders.¹ Kinderen die voor of in de oorlog geboren zijn hebben in of direct na de oorlog zelf ook vaak zeer ingrijpende ervaringen meegemaakt, bijvoorbeeld tijdens een vlucht naar Duitsland toen het einde van de oorlog naderde, of in opvangtehuizen als beide ouders waren geïnterneerd. Mensen kunnen in hun leven regelmatig zijn aangesproken op het oorlogsverleden van hun ouders. Dit kan leiden tot uitsluiting en stigmatisering. Door dergelijke ervaringen kan men zich medeplichtig of verantwoordelijk (gemaakt) voelen voor de keuzes van de ouders uit het verleden. Dit kan ook wantrouwen ten opzichte van de buitenwereld of gevoelens van schuld of schaamte over wat hun ouders hadden gedaan als gevolg hebben.

Een goed overzicht van deze groep anno 2024, de huidige problematiek waar ze mee te maken hebben en hun ervaringen met zorg en ondersteuning hiervoor ontbreekt. De ervaring leert dat klachten niet altijd herkend worden en geboden zorg niet altijd aansluit. Daarom is dit verkennend onderzoek uitgevoerd. Het onderzoek vormt de basis om de zorg en ondersteuning, met name in de reguliere zorg, in de komende jaren te versterken en te optimaliseren.

Daarnaast is een directe aanleiding voor dit onderzoek de openbaarmaking en digitalisering van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) in januari 2025. Met het oog op een mogelijke toename van klachten onder kinderen van (vermeende) collaborateurs is het belangrijk om meer zicht te krijgen op de doorwerking die dit verleden nog altijd heeft, hoe er vanuit de maatschappij tegen deze doelgroep wordt aangekeken, en welke zorg en ondersteuning gewenst is.

Doelstelling

- Inzicht krijgen in de verschillende vormen van doorwerking van het collaboratieverleden op het psychosociaal welzijn van kinderen van (vermeende) collaborateurs.
- Aanbevelingen doen om de zorg- en hulpverlening aan deze doelgroep te versterken.
- Inzicht krijgen in hoe kinderen van (vermeende) collaborateurs en de samenleving in het algemeen aankijken tegen de openbaarmaking en digitalisering van het CABR op 1 januari 2025.

¹ Ismee Tames, *Besmette jeugd. Kinderen van NSB'ers na de oorlog* (2009).

Vraagstelling

1. Wie zijn kinderen van (vermeende) collaborateurs, hoe heeft dit verleden doorgewerkt in hun leven en hoe groot is de hulpbehoevende doelgroep?
2. Wat zijn de zorgervaringen van kinderen van (vermeende) collaborators en welke behoeftes aan zorg, hulp en/of ondersteuning leven er?
3. Hoe verhouden kinderen van (vermeende) collaborators zich tot de Nederlandse samenleving? En de samenleving zich tot hen?
4. Hoe kijken mensen met een familiegeschiedenis van collaboratie naar het CABR en hoe leeft dit onder de samenleving breed?

Onderzoeksopzet

Om deze vragen te onderzoeken hebben we literatuuronderzoek gedaan en kwalitatief en kwantitatief onderzoek uitgevoerd. Het kwalitatieve onderzoek bestaat uit semigestructureerde interviews met 10 participanten waarin uitgevraagd is hoe het (vermeende) collaboratieverleden van de ouder(s) doorwerkt in het leven van deze participanten, wat voor klachten ze hebben ervaren die met dit verleden samenhangen, wat voor zorg ze daarvoor hebben gezocht, en welke ervaringen ze hebben gehad met deze zorg. Met deze onderzoeksmethode is het mogelijk een goed beeld te krijgen van patronen van doorwerking, impact en zorgervaringen, in de eigen woorden van kinderen van (vermeende) collaborators. Een nadeel is dat onbekend blijft in hoeverre de ervaringen van deze mensen representatief zijn voor andere kinderen van (vermeende) collaborators.

Daarom hebben we ook een kwantitatief vragenlijstonderzoek uitgevoerd onder een representatief panel van de Nederlandse bevolking, het LISS Panel van Centerdata. Dit onderzoek bestond uit drie delen. In deel 1 hebben we aan het panel gevraagd wat voor ervaringen in de Tweede Wereldoorlog er in hun familiegeschiedenis bekend zijn, om daarmee te kunnen onderzoeken hoeveel mensen aangeven een collaboratieverleden in hun familiegeschiedenis te hebben. In deel 2 hebben we een vragenlijst voorgelegd aan familieleden van (vermeende) collaborators (kinderen, kleinkinderen, en verdere familie) om te onderzoeken hoe zij kijken naar dit familieverleden, of er sprake is van doorwerking en eventuele klachten, welke ervaringen er zijn met zorg en ondersteuning, en hoe deze mensen aankijken tegen de openbaarmaking van het CABR. In deel 3 hebben we aan een steekproef van het panel (met uitzondering van mensen met een familiegeschiedenis met collaboratie) een vragenlijst voorgelegd om te onderzoeken hoe de samenleving nu aankijkt tegen collaboratie, kinderen van collaborators en tegen de openbaarmaking van het CABR. De resultaten van het literatuuronderzoek, de interviews en het vragenlijstonderzoek zullen elkaar aanvullen en versterken in het beantwoorden van de onderzoeksvragen van deze verkenning.

Dit huidige onderzoek richt zich specifiek op kinderen van (vermeende) collaborateurs in Nederland. Een internationale vergelijking met bijvoorbeeld kinderen van collaborateurs in België, Frankrijk of Denemarken zou interessant zijn, maar ligt helaas buiten de scope van het huidige onderzoek. Momenteel is een promotieonderzoek gaande over de intergenerationele transmissie van verhalen en herinneringen aan collaboratie in families van collaborateurs door Schreuder waarin een dergelijke internationale vergelijking gemaakt wordt.²

De doelgroep

De doelgroep van deze verkenning is tweedelig. De eerste en grootste groep bestaat uit de kinderen van ouders die tijdens de Tweede Wereldoorlog de kant van de bezetter kozen of als zodanig gezien werden. Dit kan ook aangeduid worden als kinderen van collaborateurs, in specifieke gevallen 'kind van een NSB'er of SS'er', of kinderen van 'foute' ouders (zie begrippenkader voor verdere uitleg). Ten tweede vallen ook kinderen van een Duitse militair of van een Duitse moeder onder de doelgroep van deze verkenning. Hoewel de problematiek van deze groep ook specifieke eigenschappen heeft, zoals onbekendheid van de biologische vader en publieke vernedering van de moeder tijdens de bevrijding, heeft de doorwerking van dit 'foute' verleden en deze afkomst ook overeenkomsten met kinderen van (vermeende) collaborateurs. Voor het schrijf- en leesgemak van dit rapport gebruiken we in de tekst 'kinderen van (vermeende) collaborateurs', wanneer we de gehele doelgroep aanduiden.

² Zie profiel Denise Schreuder via <https://www.huizingainstituut.nl/people/denise-schreuder-ma/>

Historisch overzicht van collaboratie

Tijdens de Duitse bezetting van Nederland werkten verschillende Nederlanders samen met de bezetter of aanverwante Nederlandse organisaties of sympathiseerden daarmee. Dit waren bijvoorbeeld NSB'ers of Nederlandse SS'ers. De NSB telde op haar hoogtepunt ongeveer 100.000 leden. Ongeveer 25.000 Nederlanders vochten, voornamelijk aan het Oostfront, in de Waffen-SS mee tegen de Russen. Op verschillende manieren werkten de Nederlanders aan Duitse kant vrijwillig mee aan de harde repressie van het bezettingsregime. Na de bevrijding waren Nederlanders die aan de Duitse kant hadden gestaan tijdens de bezetting – of hiervan verdacht werden – doelwit van vergeldingsacties. Zij werden opgepakt en publiekelijk vernederd omdat zij 'fout' waren geweest. Vrouwen die een relatie hadden gehad met Duitsers, werden 'moffenmeiden' genoemd. Zij werden zonder enige vorm van proces in het openbaar bespot en kaalgeschoren. Rond de 150.000 Nederlanders die ervan verdacht werden de kant van de vijand te hebben gekozen, werden gearresteerd en naar kampen en gevangenissen gebracht. Hier werden ze vaak onder moeilijke omstandigheden vastgehouden. Een groot deel werd na voorarrest vrijgelaten, de rest veroordeeld tot gevangenisstraf en in een enkel geval vanwege hun daden geëxecuteerd.

Uit: Van den Bergh et al. (2022). Lexicon voor de zorg. ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum

Begrippenkader

Het gebruik van taal en de keuze in woorden is van groot belang bij de thematiek van dit rapport, en in het contact met de doelgroep.

CABR

Het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging, ook wel het CABR genoemd, is een archief dat documenten en gegevens bevat over de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Het bevat informatie over personen die tijdens de bezettingsjaren van 1940-1945 verdacht werden van collaboratie met de Duitse bezetter, en over de juridische vervolgingen die daarop volgden. In 2025 wordt dit archief openbaar en digitaal ontsloten.

Collaboratie

Met collaboratie bedoelen we in dit rapport het op een of andere manier samengewerkt hebben met, medewerking verleend hebben aan, geassocieerd zijn met of sympathie hebben gehad voor de Duitse bezetter, of daarvan te worden verdacht in de tijdsgeest van de bezettingsjaren in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog en vlak daarna.

Collaborateurs en vermeende collaborateurs

Het woord 'collaborateur' kan gevoelig liggen voor kinderen, omdat mensen bijvoorbeeld sympathie kunnen hebben gehad voor het nationaalsocialisme zonder aantoonbare verkeerde daden te hebben gepleegd. Een deel van de mensen die als verdachte van collaboratie opgepakt is na de oorlog, is onschuldig verklaard. Het is van groot belang om bewust te zijn dat er groot verschil kan zitten in hoe de samenleving iemand tijdens en kort na de oorlog beschouwde, en hoe een kind vandaag de dag zijn ouder beschouwt. Hierin spelen maatschappelijke veranderingen mee, maar ook ouderliefde en loyaliteit. Dit rapport gaat niet over historische waarheidsvinding, maar om het psychosociaal welzijn van de kinderen van deze mensen. Daarom is er in dit rapport gekozen voor '(vermeende) collaborateurs', om de hele groep mensen aan te duiden die in de ogen van de maatschappij en/of hun kinderen daadwerkelijk of vermoedelijk collaboreerde met de Duitse bezetter of daar ten onrechte van is beschuldigd.

Daders

In de term 'daders' zit inherent het uitvoeren van 'daden' besloten die in deze context moreel fout worden bevonden. Denk hierbij aan het verraden van Joden of geweldspleging. Dit woord kan, evenals het woord 'collaborateur', gevoelig liggen. Het is belangrijk om niet achteloos over daders of ouderschap te spreken als we het hebben over (vermeende) collaborateurs, zowel in bagatelliserende als accentuerende zin.

'Foute' ouders

In de term 'foute' ouders zit een inherent moreel oordeel, dat kenmerkend is geweest in de beeldvorming in de decennia na de Tweede Wereldoorlog. Met de aanhalingstekens rond het woord 'foute' wordt ouderschap en schuld niet gerelativeerd, alsof het 'zogenaamd' foute daden waren, maar hiermee wordt bedoeld dat zij als ouders niet per se fout of slecht waren. Na de oorlog hebben kinderen vaak gevoeld dat de ouders en dus ook zichzelf als mensen 'fout' waren, zonder dat er veel aandacht werd besteed aan wat er precies was gebeurd aan keuzes en daden.

Eerste, tweede of derde generatie?

Het kan verwarrend zijn om met betrekking tot kinderen van (vermeende) collaborateurs te spreken in generaties. In het kader van de Tweede Wereldoorlog wordt in het algemeen met eerste generatie de mensen aangeduid die de oorlog zelf hebben meegemaakt en met tweede generatie de kinderen van deze mensen, die de oorlog niet zelf hebben meegemaakt. Kinderen van (vermeende) collaborators kunnen echter ook zelf de Tweede Wereldoorlog bewust hebben meegemaakt, en daarmee 'eerste generatie' zijn. Sommige mensen binnen deze groep identificeren zich dan ook meer met de aanduiding 'eerste generatie', hoewel het tegelijkertijd 'kinderen van (vermeende) collaborators' zijn. In deze verkenning maken we daarom de aanduiding op basis van generaties niet leidend: we hebben het over 'kinderen van...'. Een deel van die kinderen heeft de oorlog meegemaakt, een deel is kort na de oorlog geboren, en een ander deel in de jaren '50 tot '70 (of zelfs later). Dit betekent overigens tegelijkertijd dat

kleinkinderen van collaborateurs ook een diverse groep zijn wat betreft generaties, van mensen die tijdens of kort na de oorlog geboren zijn (wanneer de grootouder collaboreerde) tot en met mensen die in het laatste deel van de 20^e eeuw geboren zijn.

Doorwerking

Met doorwerking bedoelen we in dit rapport alle mogelijke manieren waarop het collaboratieverleden van ouders vandaag de dag een rol kan spelen of een effect kan hebben in het dagelijks leven en functioneren van de kinderen. Kinderen kunnen uiteenlopende klachten ontwikkelen die te maken hebben met het naoorlogse klimaat in het gezin en de Nederlandse samenleving. In dit rapport hebben we aandacht voor zowel de meer negatieve vormen van doorwerking (psychische of fysieke klachten, trauma, schaamte etc.) als voor de positieve vormen van doorwerking (historische interesse, nieuwsgierigheid, doorvertellen van verhalen en inzetten voor de maatschappij).

Intergenerationeel trauma

Intergenerationeel trauma is een vorm van doorwerking, die duidt op de overdracht van de impact van traumatische gebeurtenissen tussen twee opeenvolgende generaties, meestal van ouder naar kind. Het benadrukt de directe invloed van trauma op het nageslacht en de manieren waarop het trauma de ouder-kindrelatie, de dynamiek binnen het gezin en het individuele welzijn binnen generaties kan beïnvloeden.

Reguliere zorg

Met reguliere zorg doelen we op de gezondheidszorg die wordt aangeboden door erkende zorgverleners op basis van wetenschappelijke kennis en die doorgaans wordt vergoed door de zorgverzekering. Dit omvat eerste- en tweedelijnszorg die geleverd wordt door huisartsen, ziekenhuizen en de geestelijke gezondheidszorg (GGZ).

Specialistische zorg

Specialistische zorg is zorg die wordt verleend door zorgverleners met specifieke expertise en training in een bepaald vakgebied. Deze zorg omvat complexe diagnostiek, behandelingen en procedures die verder gaan dan de reguliere zorg, en wordt vaak geleverd in gespecialiseerde centra.

Complementaire zorg

Complementaire zorg, ook wel alternatieve zorg genoemd, omvat behandelingen en therapieën die naast de reguliere zorg worden toegepast en niet altijd wetenschappelijk bewezen zijn. Het omvat onder andere alternatieve geneeswijzen zoals acupunctuur en homeopathie, en wordt doorgaans niet vergoed vanuit de basisverzekering. Behandelaars kunnen zowel reguliere als complementaire zorg bieden.

Methodische verantwoording

Literatuurstudie

In samenwerking met de ARQ bibliotheek is een zoekstrategie bepaald waarbij in verschillende (wetenschappelijke) databases is gezocht naar wetenschappelijke en grijze literatuur. Zoektermen bevatten Thesaurus termen in de categorieën 'kinderen / tweede generatie', 'collaborateur / nazi' en 'Tweede Wereldoorlog'. Voor de selectie van de literatuur werden de volgende inclusiecriteria gehanteerd:

- De bron beschrijft of bevat onderzoek
- Over kinderen van collaborateurs of aanhangers van de Nazi-ideologie
- Geschreven over psychosociale doorwerking, psychische klachten of maatschappelijke effecten
- Bronnen gaan over de persoonlijke beleving van de impact van een 'fout' verleden
- Doelgroep is Nederlands
- Nederlands-, Frans-, Engels- of Duitstalig

De titels en abstracts van alle gevonden literatuur is langs deze inclusiecriteria gelegd en op basis hiervan zijn 31 boeken, scripties, rapporten en artikelen geselecteerd (zie Bijlage 1). Deze literatuur is gelezen en samengevat. Op basis van deze samenvattingen is het literatuuroverzicht geschreven.

Interviews

Opzet en procedures

Om meer te weten te komen over de doorwerking van collaboratie in de familiegeschiedenis en de hulp- en zorgervaringen die kinderen van (vermeende) collaborateurs hebben, zijn 10 semigestructureerde interviews gehouden. Deelnemers werden geworven middels een oproep onder de achterban van Stichting Werkgroep Herkenning (SWH), via gastsprekers van het Landelijk Steunpunt WOII-Heden, en via maatschappelijk werkers van het Nederlands Veteraneninstituut (NLVi). De inclusiecriteria voor het werven van participanten voor de interviews waren:

- Participant is kind van een (vermeende) collaborateur of van een Duitse militair of Duitse moeder
- Participant heeft de doorwerking van dit verleden ervaren in het eigen (dagelijks) leven
- Participant heeft naar aanleiding van dit verleden uitdagingen gehad in het leven waarvoor professionele hulp, zorg of ondersteuning is gezocht

Om de groep deelnemers zo divers mogelijk te laten zijn werd daarnaast gelet op de volgende selectiecriteria:

- Verhouding mannen en vrouwen

- Geboortjaar: Mensen die de oorlog bewust hebben meegemaakt, mensen die in de oorlog geboren zijn en mensen die na de oorlog geboren zijn
- Ervaringen: Diversiteit in persoonlijke ervaringen tijdens of kort na de oorlog, gezinservaringen, en sociale en maatschappelijke ervaringen
- Levensloop: Diversiteit in de levensfase waarin het verhaal openbaar werd en het contact hierover met ouders
- Omgang met het verleden: Mate waarin hierover in openbaarheid wordt getreden of juist geheim gehouden wordt
- Soort hulp of ondersteuning: Ervaringen met reguliere zorg, maatschappelijke hulp en alternatieve hulpverlening
- Spreiding over Nederland

Voorafgaand aan het interview vonden telefonische voorgesprekken plaats waarin bovenstaande inclusie- en selectiecriteria kort werden uitgevraagd. Op basis daarvan werd besloten of iemand uitgenodigd werd voor een interview. Alle deelnemers ontvingen een informatiebrief voorafgaand aan het onderzoek en tekenden een toestemmingsformulier voor opname van de gesprekken en anonieme verwerking van de gegevens. De interviews werden gehouden bij de deelnemers thuis of bij de locatie van ARQ. Eén interview werd online via Microsoft Teams uitgevoerd. De interviews duurden gemiddeld anderhalf uur. Participanten kregen informatie over mogelijke hulp en de mogelijkheid teruggebeld te worden in het kader van nazorg.

Deelnemers

Onderstaande tabel geeft een schets van de karakteristieken van de participanten.

Tabel 1. Participanten interviews

Deelnemer	Geslacht	Geboortjaar	Provincie
1	Man	1951	Gelderland
2	Man	1963	Gelderland
3	Vrouw	1964	Utrecht
4	Vrouw	1938	Overijssel
5	Vrouw	1936	Limburg
6	Vrouw	1945	Zuid-Holland
7	Vrouw	1938	Overijssel
8	Vrouw	1941	Drenthe
9	Man	1953	Noord-Brabant
10	Vrouw	1988	Overijssel

Inhoud interviews

De interviews zijn gehouden aan de hand van een topiclijst. De volgende drie thema's kwamen op deze topiclijst naar voren:

Thema 1. Doorwerking van het oorlogsverleden: Kunt u kort iets vertellen over het verleden van uw ouders in relatie tot het thema collaboratie? Op welke manier heeft dit verleden invloed gehad op uw eigen leven? Denk aan de levensloop/ontwikkeling, relaties en ervaringen vanuit maatschappij.

Thema 2. Behoeftes aan zorg, hulp en/of ondersteuning: Welke klachten heeft u ervaren gerelateerd aan dit verleden? Waar heeft u vandaag de dag nog last van? Welke behoefte aan zorg of ondersteuning heeft u (gehad)?

Thema 3. Ervaringen met zorg, hulp en/of ondersteuning: Wat voor hulp heeft u gezocht in relatie tot het oorlogsverleden? Hoe is uw ervaring met zorg? Positieve ervaringen en/of knelpunten. Wat zou u hulpverleners mee willen geven in het verlenen van hulp?

De volledige topiclijst is te vinden in Bijlage 2.

Analyses

De interviews zijn getranscribeerd en vervolgens geanalyseerd met behulp van het programma MAXQDA. De interviews zijn eerst open gecodeerd onder de volgende thema's: De oorlog en nasleep, Doorwerking, Hulp en zorgervaring, Advies zorgverlening, en Openbaarmaking CABR. Vervolgens zijn de codes samengevoegd tot overkoepelende categorieën, op basis waarvan de resultaten geschreven zijn.

Vragenlijstonderzoek

Om te onderzoeken hoe kinderen van (vermeende) collaborateurs en andere familieleden naar hun familiegeschiedenis kijken, of en op welke manier er sprake is van doorwerking, eventuele klachten en ervaringen met zorg, en hoe deze mensen tegen de openstelling van het CABR aankijken, hebben we een vragenlijstonderzoek uitgevoerd. Voor dit onderzoek hebben we gebruik gemaakt van het LISS Panel van Centerdata. Het LISS panel is een probability-based (geen zelfselectie) panel voor academisch-, toegepast- en beleidsonderzoek dat zeer geschikt voor onderzoek waarbij een goede vertegenwoordiging van de Nederlandse bevolking van groot belang is. Het panel bestaat uit ongeveer 7400 panelleden uit ruim 5.300 huishoudens die iedere maand uitgenodigd worden om vragenlijsten in te vullen via internet. Panelleden krijgen een financiële vergoeding voor het invullen van de vragenlijsten (€7,50 voor een vragenlijst met een invulduur van 30 minuten). Gemiddeld genomen is de response rate (het percentage mensen wat meedoet met een vragenlijstonderzoek na uitgenodigd te zijn geweest) van het panel boven de 70%.

Deel 1

Het onderzoek bestond uit drie delen. Allereerst is in deel 1 van dit onderzoek aan het gehele panel (7402 mensen) in februari 2024 de voorselectievraag voorgelegd welke ervaringen zijzelf of hun familieleden hebben meegemaakt tijdens de Tweede Wereldoorlog. De antwoordcategorieën staan weergegeven in Tabel 2 op pagina 49 in de beschrijving van de resultaten. 5991 mensen hebben deze vraag beantwoord (een response rate van 80.9%).

Deel 2

Volgens zijn in maart 2024 twee vragenlijsten uitgezet onder twee verschillende steekproeven uit het panel: deel 2 en deel 3 van dit onderzoek. In deel 2 is een vragenlijst uitgezet onder de 215 mensen die op de voorselectievraag geantwoord hebben een familielid te hebben die verdacht van en/of schuldig geweest is aan collaboratie met de Duitse bezetter en/of die tijdens de Tweede Wereldoorlog een relatie heeft gehad met een Duitse militair. 178 mensen zijn aan de vragenlijst begonnen (een response rate van 82.8%, wat in lijn is met de normale verwachting voor de response rate van Centerdata); 15 mensen gaven aan de vragenlijst foutief te hebben gekregen en 4 mensen hebben na het openen van de vragenlijst geen antwoorden meer gegeven; deze 19 mensen hebben we geëxcludeerd. De analyses zijn gebaseerd op een steekproef van 159 mensen. De steekproef wordt verder beschreven in de resultatensectie.

In Bijlage 3 is de vragenlijst opgenomen die we voorgelegd hebben aan de familieleden van (vermeende) collaborateurs. De belangrijkste thema's die we uitgevraagd hebben zijn: de emoties die mensen hebben als ze denken aan de gebeurtenissen met betrekking tot collaboratie; in hoeverre men het gevoel heeft hierover te kunnen praten, binnen families en in de samenleving; angst voor en ervaring met sociale uitsluiting; psychische en fysieke klachten die men ooit in het leven en nu op dit moment heeft ervaren of ervaart, of men denkt dat het familieverleden daar een rol in speelt, en welke zorg daarvoor gezocht is; en hoe men aankijkt tegen de openstelling van het CABR.

In de resultatensectie rapporteren we, naast de beschrijving van de specifieke klachten die mensen aangeven te hebben ervaren op enig moment in hun leven, ook een globaal beeld van de totale hoeveelheid klachten om te kunnen kijken naar verschillen tussen kinderen, kleinkinderen en verdere familie. De totale hoeveelheid klachten hebben we gemeten door de somscore te nemen: een optelsom van de scores van mensen op de lijst van 12 klachten die we ze gevraagd hebben, waarbij mensen kunnen scoren tussen 12 (namelijk door 12 keer '1 = helemaal niet' geantwoord te hebben) en 60 (12 keer '5 = heel veel'). Een hogere score kan betekenen dat iemand meerdere lichte klachten, of een specifieke klacht zwaar heeft ervaren.

Deel 3

In deel 3 van dit onderzoek is aan 1447 mensen uit het LISS panel zonder familiegeschiedenis met (vermeende) collaboratie een uitnodiging verstuurd om mee te doen aan een onderzoek naar hoe de

samenleving op dit moment kijkt naar collaboratie, kinderen van (vermeende) collaborateurs, en de openstelling van het CABR. Aan dit vervolgonderzoek hebben 1224 mensen meegedaan (response rate van 84.6%; 13 mensen zijn wel aan het onderzoek begonnen maar hebben het niet afgemaakt, en zijn daarom geëxcludeerd). De steekproef wordt verder beschreven in de resultatensectie.

In Bijlage 4 is de vragenlijst opgenomen die we voorgelegd hebben aan de steekproef van de Nederlandse samenleving (zonder familieleden van (vermeende) collaborators). De belangrijkste thema's die we uitgevraagd hebben zijn: huidige oordelen over vormen van collaboratie en over kinderen van collaborators en hoe men aankijkt tegen de openstelling van het CABR.

Analyses

De data is geanalyseerd in IBM SPSS Statistics (versie 27). Wanneer in repeated measures variantieanalyses (ANOVAs) gekeken is naar paarsgewijze vergelijkingen (pairwise comparisons), is de Bonferroni correctie voor meervoudige vergelijkingen toegepast.

Resultaten: Literatuuroverzicht

Overzicht beschikbare literatuur

1980-2000

Aandacht voor de problematiek van kinderen van (vermeende) collaborateurs kwam in de jaren '80 langzaam op gang. In 1981 werd de Stichting Werkgroep Herkenning (SWH) opgericht, een groep die zich op diverse manieren inzet voor deze kinderen.³ Het meeste onderzoek dat gedaan is naar het welzijn van kinderen van (vermeende) collaborators, hun klachten en zorgervaringen, is uitgevoerd tussen 1980 en 2000. De (wetenschappelijke) kwaliteit van deze onderzoeken is wisselend. Rond de jaren '90 verschenen verschillende brochures van SWH over hun doelgroep en de zorgvragen waar zij mee te maken hadden, gebaseerd op de ervaringsdeskundigheid van vrijwillige hulpverleners die verbonden waren aan de stichting. Daarnaast is er een aantal scripties geschreven rond dit thema, meestal gebaseerd op bestaande literatuur. Slechts enkele bevatten ook een gedeelte eigen onderzoek, waarbij het altijd gaat om kwalitatief onderzoek onder een gering aantal participanten. Meer omvangrijk onderzoek is het door Vorst tussen 1990 en 1993 in opdracht van het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW) uitgevoerde onderzoek op basis van diepte-interviews met hulpvragers en hulpverleners. Lindt schreef in 1993 zijn proefschrift over de verwerking van levensproblemen bij kinderen van NSB'ers. Hij baseert zijn werk op 40 interviews met kinderen van NSB'ers via SWH. In een wetenschappelijke publicatie van Lindt in 1998 stelt hij dat alle auteurs van wetenschappelijke studies tot dan toe, negen in totaal, de data gebaseerd hebben op participanten geworven via SWH. Op basis hiervan concludeert Lindt dat er gebaseerd op al het onderzoek tot dan toe geen uitspraken gedaan kunnen worden over de generaliseerbaarheid van de onderzoeksuitkomsten voor de gehele groep kinderen van (vermeende) collaborators.⁴

2000-2024

In 2001-2002 wordt een eerste kwantitatief onderzoek uitgevoerd door Historisch Nieuwsblad onder 229 mensen die bekend waren bij SWH.⁵ In 2004 werd door SWH een Compendium uitgebracht, waarin de psychische en maatschappelijke problemen van de doelgroep beschreven werd op basis van de ervaringen die door de stichting in voorgaande jaren was opgedaan. Van 2008 tot 2014 liep een groot onderzoeksprogramma vanuit het NIOD genaamd de Erfenissen van Collaboratie. Uitkomsten van dit onderzoek zijn met name historisch van aard en gebaseerd op archieven en interviews.⁶ In 2012

³ Rosanne Buis (ed.), *Ik zag de maan op een steeltje staan. 40 jaar Stichting Werkgroep Herkenning* (2021), 121.

⁴ Martijn Lindt, *Children of Collaborators. From Isolation toward Integration*, in Yael Danieli (ed.) *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma* (1998), 164-165.

⁵ Bas Kromhout, *Fout geboren* (2004).

⁶ Ismee Tames, *Besmette jeugd* (2009); Ismee Tames, *Doorn in het vlees: Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig* (2013); Bram Enning, *Spreken over fout* (2014).

verscheen een onderzoek naar kinderen van Duitse militairen.⁷ Samenvattend kan gesteld worden dat er weinig systematisch en kwantitatief onderzoek is gedaan naar de klachten en zorgervaringen van de gehele groep kinderen van (vermeende) collaborateurs.

Wie zijn kinderen van (vermeende) collaborateurs?

Aantallen

Kinderen van (vermeende) collaborateurs zijn grofweg te categoriseren in de onderstaande groepen:

- Zij die de oorlog bewust meegemaakt hebben (geboren voor 1941)
- Zij die de oorlog wel hebben meegemaakt, maar er geen bewuste herinneringen aan hebben (geboren tussen 1942 en mei 1945)
- Zij die na de oorlog geboren zijn en de oorlog dus niet hebben meegemaakt
- Zij die geboren zijn uit een relatie van een Nederlandse moeder met een Duitse militair⁸

Daarnaast hebben ook kinderen van een Duitse moeder vanwege hun Duitse achtergrond (hoewel woonachtig in Nederland en soms zelfs al genaturaliseerd) overeenkomsten met kinderen van (vermeende) collaborators. Het Duits-zijn van de moeder had een 'foute' connotatie die voelbaar kon zijn voor de kinderen.

Van het aantal kinderen dat voor of in de oorlog geboren is, zijn naar schatting 50.000 kinderen na de oorlog tijdelijk ouderloos achtergebleven na arrestatie van beide ouders. Ongeveer 25.000 kinderen zijn geplaatst in kindertehuizen en 8.000 in gastgezinnen.⁹ De groep kinderen van collaborators is in werkelijkheid veel groter dan de aantallen waarvan bekend is dat zij zijn opgevangen of ondersteund, omdat in de meeste gevallen de moeders thuis voor de kinderen konden blijven zorgen tijdens de internering van de vader.¹⁰ Na de oorlog zijn naar schatting 100.000 kinderen van collaborators geboren.¹¹ In 1998 leven er naar schatting 150.000 tot 250.000 kinderen van collaborators in Nederland.¹² Rond die tijd had SWH contact (gehad) met ongeveer 3500 mensen via de zelfhulpgroepen, bijeenkomsten en telefonische hulplijn.¹³

⁷ Monika Diederichs, *Kinderen van Duitse militairen in Nederland: Een verborgen leven* (2012)

⁸ Gonda Scheffel-Baars, Paul Mantel en Teun van der Vaart, *Stichting Werkgroep Herkenning. Compendium 1981-2004. Ervaringen van kinderen en kleinkinderen van 'foute ouders'* (2004), 31.

⁹ Martijn Lindt, *Children of collaborators* (1998), 166-167

¹⁰ Ibid., 221

¹¹ Ibid., 167

¹² Ibid., 165

¹³ Ibid., 164

Wat kenmerkend is aan kinderen van (vermeende) collaborateurs, is de onderlinge **diversiteit**. Hét verhaal van het NSB-kind bestaat niet en wat (vermeende) collaborateurs en hun kinderen hebben meegemaakt in en na de oorlogsjaren loopt zeer uiteen.¹⁴ Daarmee lopen ook de problematiek en uitdagingen waar zij voor staan sterk uiteen. In de volgende paragrafen zal verder ingegaan worden op wat kinderen mogelijk hebben meegemaakt, met welke klachten zij mogelijk te maken hebben (gehad), en welke ervaringen met hulpverlening bekend zijn.

Wat zijn de ervaringen van kinderen van (vermeende) collaborateurs?

Kinderen kunnen in drie verschillende contexten ingrijpende gebeurtenissen hebben meegemaakt rondom het collaboratieverleden van de ouders: eigen ervaringen, ervaringen binnen het gezin en ervaringen in sociale en maatschappelijke context.

Eigen ervaringen tijdens of kort na de oorlog

Kinderen kunnen getuige zijn geweest van de arrestatie van hun ouders of van vernederende praktijken op straat rondom de bevrijding. Als beide ouders gearresteerd en geïnterneerd werden, was het mogelijk dat je als kind in een kindertehuis werd geplaatst.¹⁵ In de pleeg- of opvangtehuizen werden de 'NSB-kinderen' vaak koel behandeld en hard gestraft.¹⁶ Andere kinderen werden ondergebracht bij familie, die hen soms niet hartelijk ontvingen en waar soms dankbaarheid werd afgedwongen. Binnen deze groep kinderen met eigen ingrijpende (oorlogs)ervaringen, maakt historicus Tames onderscheid tussen drie soorten ervaringen die invloed (konden) hebben op de rest van het leven:¹⁷

- **Kinderen die bleven:** zij ervoeren vaak angst dat er een dag zou komen dat er wraak zou worden genomen op het gezin. Deze groep heeft ook het arrestatiemoment van de ouders mee kunnen maken, kan getuige zijn geweest van gewelddadigheden en kan geplaagd worden door een constant gevoel van onzekerheid. Tames schrijft: "Voor kinderen van collaborateurs die de bevrijding thuis hebben meegemaakt, was de schok dat bekende en vertrouwde mensen zich tegen hen konden keren, bepalend voor hun oorlogservaring."¹⁸

¹⁴ Ismee Tames, *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig* (2013), 29.

¹⁵ Th. R.M. Willemse, *Kinderen van NSB'ers* (1986). Geraadpleegd via <https://www.werkgroepherkenning.nl/kenniscentrum/geschiedenis-2/tehuizen-vervolg/>

¹⁶ David de Leeuw, *De tweede generatie. Joodse overlevenden, hun kinderen en nakomelingen van foute ouders in de literatuur* (1989), 18.

¹⁷ Ismee Tames, *Innocence and punishment: the war experiences of the children of Dutch Nazi Collaborators*, in Maartje Abbenhuis en Sara Buttsworth (eds.) *Restaging war in the Western World. Noncombatant Experiences, 1890-Today* (2009), 90-103.

¹⁸ Ibid., 94. (vertaling auteurs rapport)

- **Kinderen die naar het noorden en oosten van Nederland vluchtten:** Deze kinderen vluchtten met het gezin binnen Nederland, toen de Geallieerden vanaf september 1944 de zuidelijke provincies bevrijdden. Zij leefden met de noodzaak om hun ware identiteit te verbergen voor de buitenwereld, die een bedreiging voor hen vormde. Volgens Tames leefde deze groep meer met de onzekerheid en angst 'ontdekt' te worden, dan met angst voor de bevrijding.¹⁹
- **Kinderen die naar Duitsland zijn gevlucht:** Vanaf september 1944, toen de geallieerden de zuidelijke provincies bevrijdden, vluchtte een deel van de NSB-gezinnen naar Duitsland. Tames beschrijft dat deze groep niet leefde met de angst ontdekt te worden, maar vooral last ondervond van de ontberingen als kind op de vlucht: slecht onderdak, te weinig voedsel en angst voor bombardementen. Na terugkeer in Nederland was er een enorme kloof ontstaan tussen deze gezinnen en de rest van de bevolking. Centraal in deze oorlogservaring is volgens Tames, de angst en onzekerheid over het opbouwen van een nieuwe toekomst na repatriëring.²⁰

Maatschappelijke ervaringen

Overheidsbeleid

Na de bevrijding van Nederland vonden er geen grootschalige liquidaties plaats van collaborateurs en was er ook geen formeel beleid om kinderen van collaborateurs uit te sluiten. Kinderen van NSB'ers werden geschaard onder probleemgezinnen en werden in die context opgevangen en bejegend op een manier die voor die tijd gebruikelijk was in Nederland. De overheid was gericht op integratie en assimilatie, waarbij afstand moest worden gedaan van het verleden, waaronder her-educatie van kinderen van (vermeende) collaborateurs. Dit droeg echter ook bij aan een gevoel van kwetsbaarheid onder de kinderen, en het gevoel een 'foute' identiteit te hebben.²¹ Hoewel er dus geen sprake was van structurele uitsluiting vanuit overheidsbeleid, zijn er wel individuele ervaringen geweest van uitsluiting vanwege de NSB achtergrond.

Taboe en stigma

Kinderen van (vermeende) collaborateurs kregen te maken met geheimen in het gezin, maar ook met maatschappelijke stilte en het taboe in de samenleving, zogezegd een 'dubbele muur'²². Ze konden zich geïsoleerd voelen van de rest van de samenleving. In het onderwijs en bij sollicitaties kon het 'fout zijn' van ouders meespelen.²³ Kinderen konden zich gestigmatiseerd voelen. De angst om ontdekt te worden heeft niet alleen een maatschappelijk element, maar ook een persoonlijk element, omdat deze angst

¹⁹ Ismee Tames, *Innocence and punishment. The war experiences of the children of Dutch Nazi Collaborators* (2009), 94-95.

²⁰ Ibid., 96-102.

²¹ Ismee Tames, *Children of Dutch Nazi collaborators* (2015), 236

²² David de Leeuw, *De tweede generatie* (1989), 16

²³ Ibid., 18

diepgang en verbinding in persoonlijke relaties in de weg kan zitten.²⁴ Heijden concludeert dat de daadwerkelijke stigmatisering na verloop van jaren afnam.²⁵ De angst voor boosheid en afwijzing zowel in persoonlijke relaties als in de maatschappij werd echter groter naarmate er langer gezweven of gelogen was.²⁶ Ook kinderen van Duitse militairen werden regelmatig gepest en uitgescholden voor 'moffenkind'²⁷, wat ook sterk geïnternaliseerd kon worden. Diederichs quote uit één van de interviews: "Ik was net zo met 'moffenhaat' opgevoed als ieder ander Nederlands kind van toen. Daardoor haatte ik mezelf, toen ik ontdekte dat ik deels Duits was."²⁸

Een deel van de maatschappelijke ervaringen van stigmatisering is ook te verklaren vanuit een angstige perceptie van de werkelijkheid.²⁹ De ervaringen die kinderen van (vermeende) collaborateurs met zich meedragen kunnen kleuren hoe ze sociale interacties waarnemen en beleven. Wie verwacht afgewezen te worden, zal bepaalde sociale signalen ook eerder interpreteren als afwijzing dan mensen zonder deze verwachting zouden doen.

Goed-fout denken

Volgens Hofman is het kenmerkend voor kinderen van (vermeende) collaborateurs dat zij zich tijdens en na de bezetting gehaat en veracht hebben gevoeld door de rest van de Nederlandse bevolking.³⁰ Hofman geeft daarbij ook aan dat de afschuif van de Nederlandse bevolking destijds zodanig groot was, dat men er niet in slaagde het oordeel over de ouders te scheiden van een oordeel over de kinderen.³¹ Ouders werden heel negatief afgeschilderd, wat voor ambivalente gevoelens van de kinderen kon zorgen en nog jaren kon doorwerken. Ook was er angst vanuit de samenleving, dat de kinderen mogelijk net als de ouders zouden zijn. Kinderen kunnen dit geïnternaliseerd hebben. Vaak speelt schaamte een rol, voor daden die zij niet begaan hebben.³² Hofman beschrijft dat het naoorlogse denken over de bezettingsjaren in termen van 'goed' en 'fout' de psychische problemen van veel kinderen van collaborateurs sterk beïnvloed heeft. Er was angst om naar buiten te treden met het verleden, het gevoel besmet te zijn en afgewezen te worden. Kinderen wilden daarom alles zo goed mogelijk doen en geaccepteerd worden.³³

In de jaren '90 wordt veel geschreven over de zondeboktheorie. Na de oorlog moesten er schuldigen aangewezen worden. Ook kinderen werden vanwege hun afkomst geïdentificeerd met 'het kwaad'. Een

²⁴ Ismee Tames, *Besmette jeugd* (2009), 185.

²⁵ Chris van der Heijden, *Kinderen van foute ouders. Hun verhaal* (2014), 17-19.

²⁶ Ismee Tames, *Een doorn in het vlees* (2013), 82.

²⁷ Monika Diederichs, *Kinderen van Duitse militairen in Nederland* (2012), 177.

²⁸ *Ibid.*, 185.

²⁹ Jaap Hofman, *Het lot van de NSB kinderen. Een oud maar actueel probleem* (1984), 251.

³⁰ *Ibid.*, 245.

³¹ *Ibid.*, 243.

³² Gonda Scheffel-Baars, *Children of Nazis and Collaborators in Germany, Holland and France* (1993), 202.

³³ Jaap Hofman, *Het lot van de NSB kinderen* (1984), 248-249.

gevolg hiervan kan zijn dat de (potentiële) zondebok zichzelf ook als schuldige gaat zien en zich daarnaar gaat gedragen.³⁴

Gezinservaringen met betrekking tot het oorlogsverleden

Gezinsgeheim

In de naoorlogse gezinnen van collaborateurs kon het oorlogsverleden een flinke stempel drukken op de opvoeding en de sfeer. Veelal werd er gezwegen in het gezin. Het zwijgen was vaak fragmentarisch: bepaalde dingen werden verteld, andere niet. Het zwijgen had alles te maken met angst voor veroordeling vanuit de samenleving, maar ook te maken met de angst van de ouder dat het kind zich van hem of haar zou afkeren vanwege daden of ideeën.³⁵ Soms wisten kinderen waarover er moest worden gezwegen en soms hadden kinderen geen duidelijk beeld waar er over gezwegen werd maar voelden ze aan dat er iets mis was. Een kind kan zich medeplichtig gemaakt voelen van een geheim en daarmee ook medeplichtig aan het 'foute'.³⁶ Zwijgen over het oorlogsverleden heeft niet alleen impact op de relaties en de sfeer in het gezin, maar ook op hoe een kind zich tot de buitenwereld verhoudt. Soms kwamen kinderen pas op latere leeftijd, bijvoorbeeld bij de dood van een vader of moeder, achter het familieverhaal in relatie tot collaboratie.

Relatie met ouders en familie

Als de vader geïnterneerd was geweest, soms voor meerdere jaren, kon zijn afwezigheid en plotselinge terugkeer voor ontwrichting zorgen binnen het gezin. Het oorlogsverleden kon zorgen voor conflicten in huwelijken, agressieve buien van de vader, werkeloosheid, een gevoel van degradatie en daarmee frustratie. Kinderen konden in de nasleep van het collaboratieverleden een gebrek aan ouderlijke aandacht, warmte en liefde gekend hebben. Vanwege het collaboratieverleden kan het ideaalbeeld dat een kind van nature van een ouder heeft beschadigd zijn. Als kinderen beseffen dat hun ouders slechte dingen hebben gedaan of lieten gebeuren kan het zijn dat zij dit beschadigde ideaalbeeld proberen te herstellen door de straf voor deze misdaden op hun eigen schouders te nemen.³⁷ Bijvoorbeeld door zich voor te nemen nooit meer gelukkig te zijn of te moeten lijden voor dat wat ze willen bereiken.³⁸ Al deze mogelijke vormen van ervaringen binnen een gezin kon een kind het gevoel geven zelf niet te deugen en kon loyaliteitsconflicten naar de ouders en de maatschappij teweegbrengen.³⁹

³⁴ Martijn Lindt, *Als je wortels taboe zijn* (1993), 161.

³⁵ Ismee Tames, *Besmette jeugd* (2009), 177-179.

³⁶ Ismee Tames, *Een doorn in het vlees* (2013), 81.

³⁷ Bien Filet, *Oorlogskinderen en hun kinderen: wat wij niet willen weten*, in Flothuis e.a. *Kinderen van de oorlog. Getuigenissen uit de emotionele nalatenschap van '40-'45* (1990), 46-47.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Gonda Scheffel-Baars, *Children of Nazis and Collaborators in Germany, Holland and France* (1993); Jaap Hofman, *Het lot van de NSB kinderen* (1948), 247.

Niet alleen de relatie met ouders, maar ook met andere familieleden kan gebroken zijn. Dit kan bijvoorbeeld te maken hebben met het doorbreken van het familiegeheim door een lid van het gezin terwijl de andere gezinsleden het daar niet mee eens zijn, waardoor relaties verbroken worden.⁴⁰

Kinderen van een Duitse militair

Hoewel de groep kinderen van (vermeende) collaborateurs en kinderen van een Duitse militair op veel punten hetzelfde hebben meegemaakt, zijn er ook enkele verschillen. Kinderen van Duitse militairen kregen niet alleen te maken met het naoorlogse zwijgen over wat in de oorlog had plaatsgevonden. Ook bestond er vaak geen duidelijkheid over wie de vader was.⁴¹ Toch bestond de behoefte om zich te identificeren met de Duitse vader, die vaak verzwegen werd.⁴²

Samenvattend zien we dat kinderen van (vermeende) collaborateurs met name in de naoorlogse periode veel te maken hebben gehad met taboe en stigma vanuit de maatschappij. Ook zijn zij geregeld in moeilijke gezinsomstandigheden opgegroeid, waarbij het oorlogsverleden een grote impact kan hebben gehad op de relatie met ouders en andere familieleden. Hoe dit in de huidige tijd, anno 2024, nog speelt wordt vanuit de literatuur niet duidelijk gezien de onderzoeken hiernaar zeker 20 jaar geleden zijn uitgevoerd.

Waar hebben kinderen van (vermeende) collaborateurs last van (gehad)?

Psychische klachten

Kinderen van ouders die gecollaboreerd hebben kunnen volgens de literatuur uiteenlopende vormen van psychische klachten ontwikkelen.⁴³ Lindt schrijft eind jaren '90 over klachten als depressie, suïcide, onvermogen om te werken, alcoholisme, psychosomatische aandoeningen, schuld en schaamte, weerloosheid, agressie, dissociatie van emoties, ondergeschiktheid, angstigheid, alertheid en de angst om te falen. Ook noemt hij moeite om zichzelf te kunnen laten zien in intieme relaties, vanwege de stilte en het gezinsgeheim.⁴⁴ Aanvullend op voorgaande klachten benoemt De Leeuw ook sociale isolatie, fobieën, een labiel zelfgevoel, identiteitscrisis, relatieproblemen, minderwaardigheidsgevoelens, nachtmerries, irritabiliteit en apathie.⁴⁵ In de brochure *Kind van 'foute' ouders*, uitgegeven door SWH, staat ook een lijst met klachten waarmee de doelgroep naar hulpverlening toe stapt. Aanvullend op

⁴⁰ R. Beunderman en J. Dane (eds.), *Kinderen van de oorlog. Lezingenbundel* (1987), 47.

⁴¹ Paul Mantel (ed.), *Werkgroep Herkenning twintig jaar 1982-2002* (2002), 41.

⁴² Monika Diederichs, *Kinderen van Duitse militairen in Nederland* (2012), 179.

⁴³ Karin Bruggeman, *Kinderen van 'foute' ouders in de klinische psychiatrie* (1990), 8-12; Gonda Scheffel-Baars, *Children of Nazis and Collaborators in Germany, Holland and France* (1993), 247.

⁴⁴ Martijn Lindt, *Children of Collaborators* (1998), 169-170.

⁴⁵ David de Leeuw, *De tweede generatie* (1989), 17.

eerdergenoemde klachten wordt wantrouwen ten opzichte van anderen, geremdheid, slapeloosheid en nerveuze klachten genoemd.⁴⁶ Vergelijkbare klachten worden ook genoemd in het onderzoek van het NIZW.⁴⁷ Lindt geeft echter ook aan niet te kunnen zeggen in hoeverre deze klachten representatief zijn voor de gehele groep kinderen van collaborateurs, en dat het dus ook niet bekend is hoe groot de groep is die psychische last ondervindt van dit verleden.⁴⁸

Een vragenlijst die door Historisch Nieuwsblad is uitgezet en ingevuld door 229 kinderen van (vermeende) collaborateurs die bekend waren bij SWH, maakt inzichtelijk hoe actueel deze problematiek in 2002 nog was. Van de participanten geeft 83 procent aan na de oorlog psychische problemen te hebben gekregen, en 71 procent heeft professionele hulp gezocht.⁴⁹ Klachten die in dit onderzoek genoemd worden zijn sociale angst, faalangst, overdreven schaamte en schuldgevoelens, depressiviteit en paniekstoornissen. Een groot deel van de participanten moest vroegtijdig stoppen met werken.⁵⁰ Daarnaast geeft 57 procent van de participanten aan geen gelijke maatschappelijke kansen te hebben gehad vanwege dit oorlogsverleden. Een kwart van de participanten is met regelmaat gepest en uitgescholden, niet alleen door andere kinderen, maar ook door leerkrachten. Driekwart van de participanten geeft aan bij het aangaan en onderhouden van persoonlijke relaties nog steeds last te hebben van het verleden.⁵¹ Vanwege de manier waarop participanten voor dit onderzoek geworven zijn is dit onderzoek echter niet direct representatief voor alle kinderen van (vermeende) collaborators.

De maatschappelijke ervaringen en psychische gevolgen zijn vaak verweven met elkaar. Het meemaken van (maatschappelijke) afwijzing leidde bij veel kinderen tot isolatie en onopvallend, gehoorzaam of timide gedrag.⁵² Bijvoorbeeld beperktere kansen voor opleiding of werk kon indirect ook weer een psychische impact hebben.⁵³

Specifieke klachten?

Kort na de oorlog beschreef maatschappelijk werker Kamphuis haar visie op de problematiek in NSB-gezinnen, namelijk dat deze niet specifiek zijn toe te wijzen aan het collaboratieverleden maar aan verstoorde gezinsdynamieken.⁵⁴ Deze heersende opvatting heeft het effect gehad dat deze groep vanaf de jaren '50 steeds meer onzichtbaar is geworden, omdat het niet werd beschouwd als aparte

⁴⁶ Gonda Scheffel-Baars, *Kind van foute ouders* (1991).

⁴⁷ Trees Vorst-Thijssen, *Goede hulpverlening zeker mogelijk! Hulpverleners over kinderen van foute ouders. NIZW Deelrapportage II* (1992), 12.

⁴⁸ Idem, 165.

⁴⁹ Bas Kromhout, *Fout geboren* (2004), 166.

⁵⁰ Ibid., 166 en 191.

⁵¹ Bas Kromhout, *Het laatste taboe in Nederland: NSB-kinderen*, in Historisch Nieuwsblad (29 augustus 2002).

⁵² David de Leeuw, *De tweede generatie* (1989), 18.

⁵³ Jaap Hofman, *NSB Kinderen en de last van hun verleden* (1991), 148.

⁵⁴ Ismee Tames, *Children of Dutch Nazi collaborators* (2015), 233.

doelgroep.⁵⁵ In de onderzoeken in de jaren '80 werd meer aandacht gegeven aan kenmerkende klachten voor kinderen van (vermeende) collaborateurs. Daarnaast kwam er ook meer aandacht voor de overeenkomsten en verschillen met andere naoorlogse generatie oorlogsslachtoffers.⁵⁶ In het NIZW onderzoek wordt geconcludeerd dat de klachten van de kinderen van collaborateurs niet uniek of specifiek zijn. De onderzoekers stellen dat veel mensen hebben geleden of lijden onder de gevolgen van de oorlog of onder de gevolgen van het opgegroeid zijn in een onevenwichtig gezin. Zij benoemen wel het maatschappelijk taboe dat rust op het 'fout' geweest zijn van de ouders als de unieke context van deze groep.⁵⁷

Inschatting aantal hulpzoekers

Met name in de jaren '90 zijn er een aantal onderzoeken geweest naar de problemen waar kinderen van (vermeende) collaborators mee te maken kunnen krijgen. Deze onderzoeken zijn veelal gebaseerd op praktijkervaringen van professionals die werkten in zelfhulpgroepen vanuit SWH. Er is echter nooit een onderzoek uitgevoerd onder de gehele Nederlandse bevolking om een inschatting te maken van de mate waarin de klachten of problemen voorkomen binnen de gehele doelgroep van kinderen van (vermeende) collaborators, of binnen de gehele Nederlandse samenleving. In een onderzoek van het NIZW werd een inschatting gemaakt dat circa 10-15 procent van de kinderen van (vermeende) collaborators ernstige moeilijkheden ervaren, veelal van psychische aard, waarvoor hulp was geïndiceerd.⁵⁸

Welke elementen spelen mee in de mate van doorwerking?

Eerdere ervaringen

Allereerst kunnen alle eerder genoemde ervaringen, zowel vanuit maatschappelijke context als ook binnen het gezin, van invloed zijn op de mate waarin het oorlogsverleden doorwerkt en iemand bijvoorbeeld psychische klachten ontwikkelt. Belangrijk daarin zijn met name het wel of niet ontvangen van begrip, acceptatie en vertrouwen, en de ervaren bejegening.⁵⁹

Leeftijd

Ook de leeftijd die iemand heeft ten tijde van de oorlog of de ingrijpende ervaringen na de oorlog, is mogelijk van invloed op de soort klachten die iemand ontwikkelt. Lindt beschrijft dat kinderen van collaborators die geboren zijn voor 1942 vaker te lijden hebben onder eigen bewuste herinneringen aan de oorlog en zij hebben vaker directe afwijzing meegemaakt. Bij kinderen die geboren zijn na 1942 staat vaker een loyaliteitsconflict met de ouders op de voorgrond. Zij hebben relatief meer angst om

⁵⁵ Ismee Tames, *Children of Dutch Nazi collaborators* (2015), 233.

⁵⁶ Martijn Lindt, *Als je wortels taboe zijn* (1993), 7.

⁵⁷ Trees Vorst, *Kinderen van 'foute' ouders op zoek naar goede hulpverlening. NIZW Deelrapportage I* (1991), 26.

⁵⁸ Ibid., 4.

⁵⁹ Martijn Lindt, *Als je wortels taboe zijn* (1993).

afgewezen te worden.⁶⁰ Ook Kromhout benoemt dat de ouderen met name worstelen met de gevolgen van feitelijke ervaringen als oorlogsgeweld, vlucht, uitstoting, armoede en openlijke discriminatie. Jongere kinderen van (vermeende) collaborateurs worstelen meer met de gevolgen van de houding van hun gezin van herkomst (zoals het gezinsgeheim) en de maatschappij.⁶¹ Samenhangend met leeftijd zou het kunnen uitmaken in welke ontwikkelingsfase het kind zich bevond op het moment dat hij of zij de ingrijpende gebeurtenissen heeft ondergaan, of deze nu incidenteel (arrestatie ouders) of langdurig (jarenlang zwijgen) zijn geweest.⁶² Dit heeft alles te maken met de mate van weerbaarheid en afhankelijkheid op het moment dat een kind iets meemaakt.

Huidige levensfase

Daarnaast blijkt de levensfase waarin iemand zich bevindt een rol te spelen in de klachten die iemand ervaart. Kromhout beschrijft hoe mensen met name op middelbare leeftijd last krijgen van het verleden.⁶³ Matze benoemt daarnaast hoe ingrijpende gebeurtenissen vaak een directe aanleiding zijn om oude trauma's naar boven te brengen. Voorbeelden die zij noemt zijn biologische factoren (bijv. menopauze), psychologische factoren (bijv. huwelijksmoeilijkheden, pensionering, ongelukken of ziekten of overlijdens), politieke gebeurtenissen (bijv. oorlogen, berichtgeving van oorlogsmisdadigers).⁶⁴ Ook Scheffel-Baars benoemt hoe problematiek die men jaren ontvlucht heeft juist bij afname van fysieke en psychische veerkracht naar boven komt, bijvoorbeeld door werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, scheiding, sterfgeval of ouder worden.⁶⁵

Mate van kennis en mogelijkheid tot gesprek

Lindt beschrijft dat het meest problematische voor kinderen het achterhouden van informatie over het verleden door de ouders was, en het blokkeren van het gesprek daarover.⁶⁶ Ook Tames beschrijft hoe de gezinnen een sleutelrol lijken te hebben gespeeld. Wanneer er binnen het gezin een oplossing gevonden werd om met het 'foute' verleden om te gaan, voelden de kinderen zich veiliger en vergemakkelijkt het voor hen de omgang met eventuele negatieve reacties van de buitenwereld.⁶⁷

Ervaringen met hulpverlening

In literatuur waarin gereflecteerd wordt op de beschikbare hulpverlening voor kinderen van (vermeende) collaborateurs wordt meermaals gesteld dat individuele hulpverlening niet altijd de beste of enige

⁶⁰ Martijn Lindt, *Children of Collaborators* (1998), 170.

⁶¹ Martijn Lindt, *Als je wortels taboe zijn* (1993), 45.

⁶² Jaap Hofman, *NSB Kinderen en de last van hun verleden* (1991), 148.

⁶³ Bas Kromhout, *Fout geboren* (2004), 184.

⁶⁴ Jeannette Matze, *Het stiefkind onder de oorlogsslachtoffers. De problemen van NSB-kinderen* (1985), 14-15.

⁶⁵ Gonda Scheffel-Baars, *Kind van foute ouders* (1991), 14.

⁶⁶ Martijn Lindt, *Als je wortels taboe zijn* (1993), 164.

⁶⁷ Ismee Tames, *Kinderen en oorlog. De ervaring van kinderen van foute ouders* (2016), 12.

oplossing is als het gaat om de psychische klachten van deze doelgroep. Juist omdat het vaak gaat om een maatschappelijke oorzaak (van taboe en stigma), waarbij de klachten ook meer dan een individueel probleem zijn.⁶⁸ Ook Lindt stelt dat niet alleen therapeutische hulp nodig is om te leren omgaan met het verleden. Het durven verzamelen en onder ogen kunnen zien van de informatie over het verleden, waarbij ook het uitkomen voor de eigen achtergrond aan de orde komt, is een belangrijke stap.⁶⁹ Ook het zich uit durven spreken tegenover de ouders kan zorgen voor opluchting en bevrijding van wrok.⁷⁰

Ervaringen van zorgvragers

In het meerjarige onderzoek van het NIZW stonden de ervaringen van kinderen van (vermeende) collaborateurs in de hulpverlening centraal. In het eerste deelrapport is dit onderzocht vanuit het perspectief van de zorgvragers, waarbij dertien diepte-interviews zijn gedaan met kinderen van (vermeende) collaborateurs, geworven via SWH. Uit het eerste deelonderzoek blijkt dat de onderzochte mensen gemiddeld zes verschillende hulpvragen (ofwel 'herhaalde hulpvragen') hadden en zich gemiddeld zes keer tot een nieuwe hulpverlener hebben gewend. De meerderheid van de hulpvragen leidde niet tot een positieve uitkomst. De onderzoekers gaan er van uit dat het taboe van de hulpvraag hiervan de belangrijkste oorzaak is en dat dit taboe niet alleen een belemmerende rol speelt bij de zorgvragers, maar ook bij de zorgverleners.⁷¹ De geïnterviewden geven vier redenen die volgens hen ten grondslag liggen aan het niet verkrijgen van de nodige zorg. Ten eerste weet de zorgverlener niet wat die er mee aan moet, ten tweede bagatelliseert de zorgverlener het oorlogsverleden, ten derde ziet de zorgverlener andere prioriteiten en ten vierde wil de zorgverlener simpelweg geen hulp verlenen aan een kind van een NSB'er.⁷² Wanneer zorgvragers hier niet zelf mee komen wordt de link met het verleden door zorgverleners vaak niet gelegd. Het herkennen van de problematiek als verband houdend met het oorlogsverleden was in dit onderzoek overigens niet gelinkt met een positieve of negatieve ervaring van de zorg.⁷³

Lindt beschrijft, mede in reactie op de uitkomsten van het NIZW onderzoek en zijn eigen promotieonderzoek, wat goed werkt in zorg- en hulpverlening aan de doelgroep. Cruciale factoren die benoemd worden door kinderen van collaborateurs zijn de betrouwbaarheid van de hulpverleners, niet beschuldigd te worden voor het verleden van de ouders, onvoorwaardelijke acceptatie, onbevooroordeeld luisteren en andere niet-specifieke factoren van psychotherapie.⁷⁴ Daarnaast benoemt hij ook het belang van kinderen om zich te kunnen identificeren en verbonden te voelen met ouders zonder dat ze zich daarbij schuldig voelen.⁷⁵ Dit is in lijn met wat Hofman eerder stelde: "Welke

⁶⁸ Jaap Hofman, *Het lot van de NSB-kinderen* (1984), 252; Trees Vorst-Thijssen, *Goede hulpverlening zeker mogelijk!* (1992), 12.

⁶⁹ Martijn Lindt, *Als je wortels taboe zijn* (1993), 158.

⁷⁰ *Ibid.*, 165.

⁷¹ Trees Vorst, *Kinderen van 'foute' ouders op zoek naar goede hulpverlening* (1991), 26

⁷² *Ibid.*, 19-20.

⁷³ *Ibid.*, 14.

⁷⁴ Martijn Lindt, *Children of Collaborators* (1998), 171; Martijn Lindt, *Als je wortels taboe zijn* (1993), 153.

⁷⁵ Martijn Lindt, *Als je wortels taboe zijn* (1993), 161.

vorm van therapie ook wordt gekozen, een belangrijk doel moet in ieder geval zijn dat de hulpzoekende de ervaring krijgt dat zijn verleden geen belemmering behoeft te zijn om geaccepteerd te worden.⁷⁶

Bruggeman schrijft op basis van kwalitatief onderzoek onder ex-patiënten en verpleegkundigen ook wat helpt in hulpverlening aan kinderen van (vermeende) collaborateurs en wat belemmerend kan werken.⁷⁷ Remmend werkt het bagatelliseren, niet reageren of doorverwijzen zonder op emoties in te gaan. Wat wel veilig is maar weinig vooruitgang boekt is het met begrip luisteren, zonder er echt iets mee te doen. Helpend is de acceptatie als mens, het serieus nemen van de problemen, het verleden ook als serieus probleem accepteren, werken aan de totaliteit, kijken hoe verleden doorwerkt in heden en steun en veiligheid bieden.

Ervaringen van hulpverleners

Het tweede deelrapport van het NIZW bevat 19 diepte-interviews onder diverse zorgverleners, waaronder huisartsen, maatschappelijk werkers, psychiaters en psychotherapeuten. De zorgverleners die in het onderzoek werden bevraagd, zijn van mening dat de problematiek van deze doelgroep niet specifiek is voor deze groep alleen. Wel zeggen ze dat de intensiteit van de problematiek groot is. De heftigheid van de problematiek is volgens participanten te vergelijken met incest. Ze zien een verband tussen de klachten en het maatschappelijk taboe en geven daarom aan dat het probleem waar deze doelgroep mee worstelt dan ook meer is dan een individueel probleem.⁷⁸ Twee huisartsen in het onderzoek geven aan dat deze doelgroep slecht te verwijzen is en mensen uit deze doelgroep niet verder in durven te gaan op de problematiek als blijkt dat het probleem in de familiegeschiedenis ligt.⁷⁹ Uit het onderzoek blijkt dat weinig kinderen van (vermeende) collaborators de hulpverlening binnenkomen met een hulpvraag die zij zelf openlijk relateren aan het oorlogsverleden. Dit kan mede komen uit een gevoel van schaamte, angst voor afwijzing of angst voor de reactie van familie als het geheim doorbroken wordt.⁸⁰

Aanbevelingen vanuit de literatuur

In het onderzoek wordt geconcludeerd dat de psychische problemen van kinderen van (vermeende) collaborators op dezelfde manier behandeld kunnen worden als bij andere cliënten met deze problemen, mits de invloed van de oorlogsachtergrond op die problemen wel herkend en erkend wordt.⁸¹ Zorgverleners in dit onderzoek geven aan dat de hulpverlener kennis moet hebben over de Tweede Wereldoorlog en wat NSB-gezinnen is overkomen in de periode erna.⁸² Een andere conclusie uit het onderzoek is dat de huisarts een belangrijke schakel is in het herkennen van de problematiek, omdat

⁷⁶ Jaap Hofman, *Het lot van de NSB-kinderen* (1984), 254.

⁷⁷ Karin Bruggeman, *Kinderen van 'foute' ouders in de klinische psychiatrie* (1990), 29.

⁷⁸ Trees Vorst-Thijssen, *Goede hulpverlening zeker mogelijk!* (1992), 12.

⁷⁹ Ibid., 13

⁸⁰ Trees Vorst-Thijssen, *Goede hulpverlening zeker mogelijk!* (1992), 14, 20; Martijn Lindt, *Als je wortels taboe zijn* (1993).

⁸¹ Trees Vorst-Thijssen, *Goede hulpverlening zeker mogelijk!* (1992).

⁸² Trees Vorst-Thijssen, *Goede hulpverlening zeker mogelijk!* (1992), 17

deze drempel voor de zorgvragers laag is. De huisarts wordt het meest frequent en met het meeste succes benaderd bij het ervaren van klachten.⁸³ Ook is het volgens de zorgverleners van belang dat de achtergrond van de cliënt zo snel mogelijk wordt onderkend. Daarnaast wordt er een grote waarde toegekend aan groepstherapie voor deze doelgroep. Bij lotgenotengroepen worden echter ook enkele kanttekeningen geplaatst door zorgverleners, omdat dit zonder psychologische begeleiding ook het verwerkingsproces kan tegenwerken.⁸⁴ Het gelijktijdig hebben van een professionele hulpverlener en lotgenotencontact via SWH wordt in hetzelfde onderzoek benoemd als een goede combinatie voor een positieve uitkomst.⁸⁵

Specialistische hulp

Hulp bij instellingen die zich gespecialiseerd hebben in de hulp voor oorlogsgetroffenen lag erg ingewikkeld voor kinderen van (vermeende) collaborateurs. In juli 1988 braken vier oorlogsslachtoffers bij Centrum'45 hun behandeling af nadat was gebleken dat er iemand in de groep was van wie de ouders met de NSB hadden gesympathiseerd.⁸⁶ Aanvragen van kinderen van (vermeende) collaborateurs werden sindsdien grotendeels afgewezen. Oonk schrijft hierover dat de tijd nog niet rijp was voor een structureel initiatief richting deze groep. Later werden voor individuele therapie uitzonderingen gemaakt, op basis van een afweging hoe 'fout' de ouder was geweest. Begin 2019 werd gekozen voor een aparte groepsbehandeling voor deze doelgroep. Inmiddels wordt er ook ingezet op integratie met groepen voor alle mensen die tot de naoorlogse generatie behoren.⁸⁷

Samenvattend kunnen we op basis van de huidige literatuur een goed beeld krijgen van wie kinderen van (vermeende) collaborators zijn. Ook is duidelijk dat zij zowel tijdens als na de oorlog ingrijpende gebeurtenissen kunnen hebben meegemaakt. Met name hoe zij behandeld werden vanuit de maatschappij, inclusief de angst voor stigmatisering vanuit de maatschappij, maar ook de moeilijke gezinssituaties waarin zij opgroeiden worden aangeduid als oorzaak voor de psychische klachten waar kinderen van (vermeende) collaborators last van kunnen hebben. In behandeling en zorg voor deze doelgroep blijkt het dan ook belangrijk dat hier erkenning en aandacht voor is. De literatuur geeft echter geen duidelijk beeld van de huidige situatie, gezien de onderzoeken die gedaan zijn veelal in de jaren '90 of begin 2000 gedaan zijn. De zorgverleners in de onderzoeken in dit literatuuronderzoek waren vaak zelf voor of rond de oorlog geboren, wat van invloed kan zijn op de geboden hulp in vergelijking tot zorgverleners in de huidige tijd voor wie de oorlog langer geleden is. Ook is veel onderzoek gedaan onder de kinderen van (vermeende) collaborators die bekend waren bij SWH. Vanuit de schatting van het totaal aantal kinderen kan gesteld worden dat een deel van de totale doelgroep niet in beeld is bij SWH en daarmee ook buiten het beeld van onderzoek tot nu toe is gebleven.

⁸³ Ibid., 21

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibid., 26

⁸⁶ Jaap Hofman, *NSB Kinderen en de last van hun verleden* (1991), 142

⁸⁷ Lucia Hoenselaars, *Een plek voor kinderen van 'foute' ouders bij ARQ Centrum'45* (2022).

**Nationaal
Psychotrauma
Centrum**

Het is belangrijk om meer inzicht te krijgen in hoe de huidige maatschappij tegen het onderwerp collaboratie en kinderen van collaborateurs aankijkt, gezien dit in de literatuur aangewezen wordt als belangrijke factor voor individuele problematiek. In de jaren '90 werd al benoemd dat de negatieve ervaringen en bejegeningen waar kinderen van (vermeende) collaborators mee te maken kregen minder werd. Het is interessant om te zien hoe dit in de huidige tijd ervaren wordt.

Resultaten: Interviews

De interviews zijn gehouden met tien participanten (waarvan 3 mannen en 7 vrouwen) in de leeftijd van 36 tot 88 jaar, die klachten hebben ervaren naar aanleiding van de collaboratiegeschiedenis in de familie en daarvoor zorg of ondersteuning hebben gezocht. Hieronder volgt een korte schets van de familieachtergrond van de participanten, gebaseerd op hun eigen verhaal.

Participant 1 (*man, geboren 1951, 73 jaar*): Meneer komt uit een gezin waarbij zowel vader als moeder en grootouders van beide kanten actief lid waren van de NSB. Moeder heeft gewerkt voor de *Wehrmacht* en verschillende taken gehad binnen de NSB. Vader was overtuigd nationaalsocialist en lid geworden van de WA (weerbaarheidsafdeling van de NSB), de hulppolitie en is ingezet bij de Waffen-SS. Na de oorlog is moeder een jaar geïnterneerd geweest. Vader is krijgsgevangen gemaakt, zijn gevangenschap is omgezet in het werken in de Limburgse kolenmijn.

Participant 2 (*man, geboren 1963, 61 jaar*): Vader en grootvader waren overtuigd en actief lid van de NSB. Vader heeft een opleiding tot Waffen-SS gedaan. Hij heeft de opleiding afgerond maar de eed niet afgelegd en is in Nederland bij de Duitsgezinde Staatspolitie gaan werken. Vermoedelijk is hij in Amsterdam betrokken geweest bij het vinden en oppakken van onderduikers. Als opperwachtmeester werd hij bewaker in Westerbork. Aan het einde van de oorlog is hij in dienst getreden van het Duitse leger bij de *Ordnungspolizei* en betrokken geweest bij tenminste een executie. Na de oorlog is vader 3 jaar geïnterneerd geweest.

Participant 3 (*vrouw, geboren 1964, 59 jaar*): Opa en tante van vaders kant waren lid van de NSB. Opa is niet actief lid geweest en heeft door zijn lidmaatschap Joodse mensen en mensen in het verzet kunnen helpen met onder andere voedsel. Opa, oma en tante werden na de oorlog met geweer in de rug opgepakt en geïnterneerd. Vader bleef alleen achter met zijn broertje en zusje. Opa is na de oorlog 3 jaar geïnterneerd geweest. Opa van moeders kant is tijdens de oorlog voor de liefde genaturaliseerd als Duitser, waardoor moeder ook Duits werd. Opa is in de oorlog als Duitse soldaat niet actief geweest, maar is gedeserteerd en is in Nederland ondergedoken. Na de oorlog is hij met zijn gezin opgepakt en werd hij vastgezet in een strafgevangenis. Oma, moeder en tante van participant werden geïnterneerd. Beide families zijn al hun rijkdommen en bezittingen kwijtgeraakt.

Participant 4 (*vrouw, geboren 1938, 86 jaar*): Vader en moeder hadden beide de Nederlandse nationaliteit, maar waren van oorsprong Duits. Vader was een KNIL-officier ten tijde van de Tweede Wereldoorlog en kwam in een Japans interneringskamp terecht. Moeder deed zichzelf als Duitser voor tijdens de oorlog. Ze werkte voor Japanners en had relaties met hen. Participant verbleef tijdens de oorlog bij moeder, werd op verschillende plekken ondergebracht en maakte onder andere bombardementen mee. Na de oorlog zijn vader en moeder (gedwongen) gescheiden en woonde participant wisselend bij familie, pleeggezinnen, moeder en vader in Nederland en Indonesië.

Participant 5 (*vrouw, geboren 1936, 88 jaar*): Vader was lid van de NSB, en hij verplichtte de oudere broer en zussen van participant lid te worden van de Jeugdstorm, tegen de zin van moeder in. Het huis van participant werd verwoest tijdens het bombardement op Rotterdam. Moeder was Duitse van geboorte en fel antinazi. Na het bombardement is participant met moeder naar familie in Duitsland gegaan en heeft tot 1944 in Duitsland en Polen gewoond. Na Dolle Dinsdag is vader gevlucht naar Duitsland en heeft de kinderen bij moeder weggehaald. Participant woonde daarna in Duitsland bij vader op een Duits militair vliegveld, waar ze geallieerde bombardementen en frontgevechten meegemaakt heeft. Wat vader precies gedaan heeft als lid van de NSB is niet bekend bij participant. Na de oorlog werd vader voor 2 jaar geïnterneerd.

Participant 6 (*vrouw, geboren 1945, 79 jaar*): Vader was lid van de NSB. Hij werkte voor de oorlog op vliegbasis Soesterberg en werd overgeplaatst naar Eindhoven, waar hij tijdens de oorlog voor de Duitsers heeft gewerkt als klusjesman en chauffeur. Vader heeft later als rechercheur gewerkt bij de SD en is ook betrokken bij het arresteren van Joden. Moeder ontkent betrokkenheid NSB, maar er zijn wel aanwijzingen dat ze ook mensen verraden heeft en vader niet tegengewerkt heeft. Na de oorlog worden vader en moeder geïnterneerd in Kamp Vught, waar participant geboren wordt. Moeder komt na 5 maanden vrij, vader wordt veroordeeld tot 12 jaar en komt na 7 jaar vrij vanwege ziekte.

Participant 7 (*vrouw, geboren 1938, 86 jaar*): Vader was lid van de NSB en is betrokken geweest bij het oppakken van een Joods gezin. Moeder was geen lid, maar heeft wel geholpen, bijvoorbeeld bij de winterhulp. Tijdens de oorlog is het gezin gevlucht naar het noorden, na de bevrijding is vader opgepakt en heeft 3 jaar geïnterneerd gezeten.

Participant 8 (*vrouw, geboren 1941, 83 jaar*): Beide ouders werden ruim voor de oorlog lid van de NSB. Vader is onder druk lid geworden van Waffen-SS. Na de bevrijding is participant met moeder opgehaald uit huis. Na de oorlog heeft moeder 2,5 jaar geïnterneerd gezeten. Vader werd veroordeeld tot 8 jaar, waarvan hij 5 jaar heeft vastgezeten.

Participant 9 (*man, geboren 1953, 71 jaar*): Vader ging bij het vrijwilligerslegioen, waarmee hij als kok naar het Oostfront is gegaan om te koken voor de manschappen die vochten tegen het communisme. Na 2 jaar werd het vrijwilligerslegioen opgeheven en de manschappen werden automatisch bij de SS geplaatst. Hier heeft vader nooit voor getekend. Vanaf het front is hij gevlucht en is hij meerdere keren krijgsgevangen geweest, is hij ontsnapt en heeft hij ondergedoken gezeten in Oost-Europa. In Nederland heeft vader na de oorlog 2 jaar vastgezeten en werd zijn paspoort en stemrecht afgenomen.

Participant 10 (*vrouw, geboren 1988, 36 jaar*): Opa was actief lid van de NSB. Vader heeft een Duits georiënteerde opvoeding gehad, en heeft aan het einde van de oorlog de officiersopleiding gedaan bij de SS waarna hij werd ingezet bij de Slag om Arnhem. Na de oorlog werd hij veroordeeld voor 10 jaar, waarvan hij 5 jaar heeft vastgezeten.

Wat hebben geïnterviewden meegemaakt?

Ervaringen tijdens de oorlog

Vier participanten zijn voor of tijdens de oorlog geboren en hebben bewuste herinneringen aan de oorlog, zowel in Nederland als in Nederlands-Indië. De ervaringen van deze participanten tijdens de oorlog zijn divers. Hoewel de participanten hier zelf te jong voor waren, benoemen twee van hen wel dat broers en zussen lid zijn geweest van de Jeugdstorm. Verder vertellen ze over het meemaken van bombardementen, onder andere het bombardement op Rotterdam als ook geallieerde bombardementen na een vlucht naar Duitsland aan het einde van de oorlog. Een participant geeft aan voor een tijd gescheiden te zijn geweest van de ouders gedurende de oorlog en het gevoel te hebben gehad aan haar lot te zijn overgelaten. Twee participanten zijn tijdens de oorlog gevlucht, de één naar het noorden van het land en de ander naar Duitsland. De participanten beschrijven de oorlog als een moeilijke tijd waarin zij ingrijpende gebeurtenissen hebben meegemaakt en sommigen zien zichzelf ook meer als burger-

oorlogsslachtoffer dan als een kind van een collaborateur. De officiële erkenning als oorlogsgetroffene, die één van de participanten heeft gekregen, betekent veel voor haar.

Ervaringen na de oorlog

Maatschappelijke ervaringen

De participanten die voor, tijdens of net na de oorlog geboren zijn hebben direct te maken gekregen met maatschappelijke **veroordeling en uitsluiting**. Een participant herinnert zich nog hoe ze direct na de bevrijding werden behandeld:

“Wij moesten het hele dorp doorlopen en ik was vier, dus liep niet zo hard. Een man zette een geweer op mijn rug en zei: ‘Doorlopen, anders schiet ik je dood, vuile NSB’er!’” (participant 8)

Participanten werden uitgescholden op straat of op school voor ‘vuile NSB’er’ of ‘NSB-kind’, of kregen mee dat hun ouders werden uitgescholden voor ‘rotmof’ of ‘vieze vuile landverrader’. Ook werden zij geregeld gemeden door andere kinderen en ervoeren dat niemand met hen vrienden wilden zijn. Sommigen werden van school gestuurd of bij bepaalde scholen niet toegelaten vanwege het verleden van hun ouders. Ouders leefden vaak in een sociaal isolement en hadden weinig vrienden. Soms keerde ook de familie zich tegen hen.

“Ik werd uitgescholden, geslagen, gestompt en aan mijn haar getrokken, dus dat is niet een leuke jeugd.” (participant 6)

Veroordeling en uitsluiting ervoeren participanten ook in werksituaties. Eén van de participanten vertelt hoe zij tegen haar zin en ondanks goed functioneren overgeplaatst werd in haar werk naar een andere afdeling. Dit gebeurde onder de schijn van een andere reden terwijl jaren later bekend werd dat dit te maken had met haar familiegeschiedenis. Een andere participant vertelt hoe zij geweigerd werd als secretaris van de vriendenclub. Ook daarbij zei iedereen dat het niets met haar verleden te maken had, terwijl zij later hoorde dat dit wel degelijk zo was.

Uitsluiting komt overigens niet alleen vanuit de maatschappij, meerdere participanten benoemen hoe zij werden buitengesloten door andere kinderen van collaborateurs. Bijvoorbeeld omdat andere kinderen van collaborateurs vonden dat hier niet over in de openbaarheid gesproken mag worden. Of omdat zij van huis uit meekregen dat ze nooit meer om mochten gaan met andere kinderen van NSB’ers. Enkele oudere participanten benoemen dat zij nog altijd geconfronteerd worden met maatschappelijke veroordeling en uitsluiting. Een participant vertelt bijvoorbeeld dat ze een anonieme dreigbrief ontving toen zij in het bestuur van haar appartementencomplex zat, waarin zij ‘vuile NSB nazaat’ werd genoemd.

Participanten die ruim na de oorlog geboren werden hebben vaak geen directe maatschappelijke veroordeling of uitsluiting meegemaakt. Wel hebben ze meegekregen welke uitsluiting ouders ervaren hebben. Dit gebeurde bijvoorbeeld ook bij overheidsinstanties. Zo vertelt een participant:

“Mijn moeder moest daar ieder jaar komen voor een duimafdruk en een pasfoto, alsof ze een crimineel was. Daar werd ze uitgescholden voor hoer, voor rotmof, dat kreeg ze elk jaar weer te horen.” (participant 3)

Veel van de participanten spreken over meerdere **verhuizingen** in hun jeugd. Dit werd vaak veroorzaakt door de verschillende plekken waar kinderen na de oorlog tijdelijk werden opgevangen, doordat ouders met uitsluiting te maken kregen, geen werk konden vinden vanwege het verleden of behoefte hadden aan een nieuwe start waar mensen niet de achtergrond zouden kennen. Dit betekende voor de meeste gezinnen veel achterlaten en elders helemaal opnieuw beginnen. Voor sommige participanten pakte dit goed uit, zij hebben na de verhuizing minder afwijzing en uitsluiting meegemaakt en waren in staat een nieuw leven op te bouwen. Anderen beschrijven de vele verhuizingen als ontwrichtende gebeurtenissen. Sommige participanten vertellen ook over familieleden die naar het buitenland zijn geëmigreerd.

Participanten benoemen ook hoe zij opgroeiden in **armoede**. Soms werden alle bezittingen of het Nederlanderschap en stemrecht ontnomen van ouders. Ouders kregen vaak te maken met beperkingen in het volgen van een opleiding of het vinden van werk. Door de vele verhuizingen kregen sommige participanten ook een achterstand op school. Door het opgroeien in armoede ervaren sommige participanten dat hun eigen kansen wat betreft opleiding en werk verkleind zijn. Bijvoorbeeld omdat ze al jong moesten meehelpen in het bedrijf van de ouders.

“Ik ben vanaf mijn twaalfde thuis gaan werken. Mijn vader had een lichtdrukreclame bedrijfje, die maakte lichtbakken en dingetjes, noodgedwongen zelfstandig.” (participant 9)

Gezinssituatie

Meerdere participanten werden na de oorlog voor wisselende periodes **gescheiden van ouder(s)** en van broers of zussen. Eén van de participanten is in Kamp Vught geboren. Tijdens de interneringsperiode van ouders werden participanten vaak opgevangen door familie, door een pleeggezin, of kwamen zij terecht in een kindertehuis. Een participant benoemt dat ze het gevoel had compleet ontheemd te zijn door steeds weer op andere plekken te moeten wonen en het gevoel te hebben dat niemand haar echt wilde. Ook familieleden wilden niet voor haar zorgen, aangezien dat slecht zou zijn voor de klandizie van hun onderneming. Nadat ouders terugkwamen uit internering werden de gezinnen vaak herenigd. Bij verschillende participanten speelden echter ook huwelijksproblemen en echtscheiding van ouders.

Wanneer het gezin herenigd was groeiden participanten vaak op bij ouders die ingrijpende gebeurtenissen hadden meegemaakt, zowel tijdens als na de oorlog. Sommige ouders hadden gevochten tijdens de oorlog, waren betrokken bij executies, waren gedeserteerd, hadden gevangen of

ondergedoken gezeten, of bombardementen meegemaakt. Na de oorlog maakten de ouders ingrijpende ervaringen mee in interneringskampen en ook de economische en sociaal-maatschappelijke gevolgen zoals eerder besproken waren ingrijpend. De meerderheid van de geïnterviewden spreekt over de **psychische problemen** die vader en/of moeder had. Enkele oudere participanten benoemen dit niet direct, maar spreken wel over een zeer ontwrichtende gezinssituatie. De klachten van ouders die genoemd worden zijn trauma-gerelateerde klachten, waaronder nachtmerries, depressies, angsten, woedeaanvallen en verslavingsproblematiek. Verschillende participanten benoemen dat zij zelf te maken kregen met fysieke mishandeling en misbruik in de kindertijd. Participanten vertellen hoe het was om op te groeien met een autoritaire vader, een emotioneel afstandelijke of afwezige ouder of radeloze ouders die niet wisten hoe ze met de kinderen, die soms ook zelf getraumatiseerd waren door de oorlog, om moesten gaan. Enkele participanten benoemen dat ze door de moeilijke thuissituatie al vroeg uit huis gingen en op zichzelf gingen wonen.

“Ja, ik denk dat mijn leven er echt wel anders uit had gezien, mijn studiekansen enzovoort. Het had er echt wel anders uit gezien als dat deel van mijn leven anders was. Ik heb zelf een ontzettende valse start gehad, met moeilijke broers, ouders die vroeg uit elkaar gingen en ik die vroeg uit huis ben gegaan.” (participant 10)

Samenvattend kan gesteld worden dat sommigen participanten zelf directe, ingrijpende oorlogservaringen hebben meegemaakt. Ongeveer de helft van de participanten heeft zelf direct maatschappelijke uitsluiting ervaren, anderen hebben dit indirect ervaren door wat ouders hebben meegemaakt en de keuzes die de ouders als gevolg hiervan hebben gemaakt. Daarnaast heeft het merendeel van de participanten een ingrijpende en ontwrichtende thuissituatie meegemaakt, waarbij ouders niet of beperkt fysiek en emotioneel aanwezig waren.

Hoe heeft dit verleden doorgewerkt?

Bekendheid met het verleden

Het oorlogsverleden was niet altijd van jongs af aan bekend voor participanten. De meeste participanten geven aan dat ze zolang ze kunnen herinneren, wisten van het collaboratieverleden binnen de familie, hoewel de schaal en impact vaak later pas bekend werd. Sommigen kwamen er via lessen op school achter wat de betekenis was van het verleden van hun ouders. Een participant hoorde in zijn tienertijd enkele verhalen uit het verleden van zijn vader en begon zich vanaf dat moment meer te beseffen dat vader aan Duitse kant had gestaan tijdens de oorlog. Twee participanten werden pas op 37-jarige leeftijd geconfronteerd met het verleden van hun ouders, omdat ouders het toen pas vertelden.

“Ik was toen 37, het ging allemaal goed, ik had een jong gezin met vrouw en twee dochtertjes. Toen hebben mijn ouders ons als het ware aan de keukentafel gevraagd en hebben ons verteld wat er

daadwerkelijk is voorgevallen in de Tweede Wereldoorlog. Dan ben je 37, je staat midden in het leven, je maakt carrière. Maar alles wat wit was werd in een keer zwart.” (participant 1)

Communicatie

In de meeste gezinnen werd er gezwegen over het verleden. Wanneer er wel gepraat werd, was dat heel fragmentarisch. Kinderen werden vaak ook opgedragen om het verleden geheim te houden. De meeste participanten hebben lang gezwegen over het verleden, of praten nog steeds niet met anderen over het verleden.

“Op de terugweg van dat bezoek aan Westerbork heeft hij mij ook licht agressief en indringend opgedragen: “Je mag het nooit tegen iemand zeggen. Ze pakken jou, maar ze pakken ook mij en het hele gezin”. Ik kreeg een hele zware verantwoordelijkheid mee.” (participant 2)

Eén van de participanten, nu 86 jaar, vertelde dat ze slechts enkele weken voor het interview voor één van de eerste keren deelde met een kennis dat zij tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië niet in een Japans interneringskamp had gezeten. Dit was iets waar zij altijd over had gelogen of wat ze had ontweken, omdat dit in verband zou kunnen worden gebracht met collaboratie met de Japanners. Het was voor de participant een opluchting dat er niet direct vragen over gesteld werden en het niet leidde tot veroordeling.

Het begrijpen van de keuzes van de ouders was voor alle participanten belangrijk. Dit was echter vaak lastig omdat er niet over werd gesproken, niet in de jeugd en ook vaak niet als volwassenen. Sommige participanten hebben wel over het verleden kunnen spreken met hun ouders. Van een enkeling hebben de ouders ook een dagboek bijgehouden, hun levenservaringen opgetekend, of zijn er brieven beschikbaar. Vaak ging het spreken met de ouders over het verleden gepaard met meer begrip en mededogen voor de ouders, maar soms ook niet. Anderen geven aan dat ze het moeilijk vonden om vragen te stellen, omdat ze ouders niet wilden belasten en traumatische herinneringen naar boven wilden roepen, omdat ze bang waren voor de antwoorden, of omdat ze nooit echt een band met ouder(s) hebben gehad.

Bijna alle participanten benoemen dat zij naar het Nationaal Archief zijn gegaan om meer te lezen over het verleden van de ouder(s) in het CABR. Sommigen hebben dit heel recent pas gedaan (een jaar geleden), anderen hebben dit lang geleden al onderzocht en zijn tientallen keren naar het archief gegaan. De stukken die zij lazen in het dossier van de ouder(s) kwamen niet altijd overeen met de verhalen die zij hadden gehoord van hun ouders. Participanten gingen verschillend om met de informatie die ze lazen. De meeste participanten geven aan dat het geruststellend was om te lezen dat de ouder bijvoorbeeld niet bij verraad of andere misdaden betrokken was geweest, of dat het hielp om meer rust te vinden met het verleden. Sommige participanten kozen ervoor het verhaal van de ouders te geloven

en de getuigenverslagen in het dossier als vals te zien, voor anderen leidde de nieuw vergaarde kennis tot meer afkeuring van de ouder.

Impact op individueel niveau

Emoties

Gevoelens van schuld, schaamte, verdriet en boosheid worden allemaal genoemd door participanten wanneer zij spreken over de emoties die zij ervaren rondom het verleden. Boosheid is zowel gericht op de maatschappij en wat iemand heeft moeten doorstaan als gevolg van het oorlogsverleden, als ook boosheid vanwege de keuze van de ouder(s) of de opvoeding die men heeft gehad. Enkele participanten benoemen het gevoel dat hun familie onrecht is aangedaan.

Psychische klachten

Participanten noemen een breed scala aan psychische klachten waar zij mee te maken hebben (gehad) als gevolg van het oorlogsverleden van hun ouders. Dat deze klachten te maken hadden met het oorlogsverleden was niet altijd (direct) evident. Vaak ontstonden psychische klachten pas op latere leeftijd en gingen andere ingrijpende gebeurtenissen, zoals een scheiding of het verlies van een ouder, vooraf aan het ontstaan van de psychische klachten. Participanten beschrijven hoe zij zich op verschillende manieren bewust werden van de impact van het verleden in hun eigen leven, en ook in het leven van hun kinderen. Contact met lotgenoten was hierin belangrijk, maar ook een huisarts die hierop wees of de link die gedurende de therapie werd gelegd.

Bijna alle participanten hebben te maken (gehad) met diverse soorten **angstklachten**, zoals verlatingsangst, sociale fobie, bindingsangst en in het algemeen angst voor afwijzing en veroordeling. De meeste participanten beschrijven hoe zij actief het verleden **vermijden of verbergen** en dit geheim hebben gehouden of nog steeds geheimhouden voor anderen. Ongeveer de helft van de participanten heeft te maken gekregen met **depressieve gevoelens**, waarbij sommige van hen ook **suïcidale gedachten** en suïcide pogingen benoemen. Meerdere participanten beschrijven hoe zij **nachtmerries en herbelevingen** hebben van oorlogssituaties die zij zelf hebben meegemaakt, of die zij gehoord hebben vanuit de verhalen van hun ouders. Moeilijkheden in de in het **omgaan met emoties** wordt door enkele participanten genoemd, met name moeite met het uiten van emoties als ook woedeaanvallen. Ook verslavingsproblematiek wordt door een participant genoemd. Andere klachten die door meerdere participanten genoemd worden:

- Het gevoel anders, of een **buitenstaander**, te zijn, of ontheemd en alleen voelen
- Problemen met de eigen **identiteit**
- Het gevoel **fout** te zijn
- Moeite met het **omgaan met kritiek en fouten maken**
- Groot **verantwoordelijkheidsgevoel** en drang om te **presteren** of compenseren

- **Burn-out**
- **Wantrouwen** richting overheidsinstanties
- **Dissociatie** en het contact met de realiteit kwijt zijn

Wanneer we kijken naar het geboortjaar van de participanten, zien we niet direct een verschil in klachten tussen de participanten die voor of tijdens de oorlog geboren zijn en participanten die na de oorlog geboren zijn. Ondanks dat de oudere participanten meer directe negatieve ervaringen vanuit de maatschappij hebben, zoals uitsluiting en afwijzing, zien we bij bijna alle participanten dat angstklachten een rol spelen in hun leven.

Ondanks dat alle participanten zorgverlening hebben ontvangen voor hun klachten en de intensiteit van de klachten meestal afgenomen is door de behandeling, hebben verschillende participanten nog steeds last van bovengenoemde klachten. Een participant benoemt dat dit juist bij het ouder worden toeneemt.

“Het is onontkoombaar en het houdt nooit op, want je wordt iedere keer toch weer getriggerd, op de meest onverwachte momenten. Het wordt alleen maar erger. Naarmate je ouder wordt vallen ook de remmen wat weg, dus ben je weer gevoeliger voor dingen en dat vind ik moeilijk.” (participant 8)

Regelmatig steken de klachten op specifieke momenten weer de kop op, zoals rondom herdenkingsdagen of recentelijk bij berichtgeving over de openbaarmaking en digitalisering van het CABR.

Fysieke klachten

Meer dan de helft van de participanten benoemt last te hebben gehad van lichamelijke klachten, zoals maagklachten, spanningsklachten in de rug en nek, keelklachten, hartklachten en benauwdheidsklachten. Soms relateren zij deze klachten zelf aan het oorlogsverleden van hun ouders. Soms waren de fysieke klachten aanleiding om hulp te gaan zoeken, waarna het de (huis)arts of psycholoog was die de link legde tussen de fysieke klachten en de psychische klachten gerelateerd aan het verleden.

“Ik kreeg lichamelijke klachten, mijn maag om precies te zijn, waar geen medische oorzaak voor gevonden kon worden. Er is flink onderzoek naar gedaan, maar daar kwam niks uit. ‘Misschien zit het wel tussen de oren’ werd toen gezegd, dus daarna heb ik een therapeut bezocht.” (participant 2)

Een participant beschrijft hoe ze recent bij de longarts kwam met klachten nadat ze een nieuwe hartklep had gekregen.

“De arts zag niets vreemds, wat de benauwdheid kon verklaren. Hij vroeg door of ik een trauma had meegemaakt of dat er iets was waar ik erg tegenop zag. Ik begon te huilen en vertelde dat ik opzag tegen

de CABR-archieven die opengaan. De arts zei dat ik mogelijk daardoor veel stress ervaar en continu te hoog adem. Dat gebeurt nog heel vaak.” (participant 8)

Impact in werk en studie

De helft van de participanten benoemt hoe het verleden van invloed is geweest op hun werk of studie. Enerzijds zien participanten dat hun studie of werk beperkt werd door het verleden. Dit geldt zowel voor de oudere als voor de jongere participanten. Zoals eerder beschreven kon dit komen door de vele verhuizingen, armoede, het gebrek aan ouderlijke aandacht of psychische problemen die al vroeg ontstonden. Een participant vertelt hoe ze ervoor koos om in de verpleging te gaan, om zo snel mogelijk uit huis te kunnen. Anderzijds benoemen participanten hoe zij vanwege hun verleden bewust gekozen hebben voor een beroep in de hulpverlening, waarbij ze merken dat ze juist door hun verleden aan kunnen sluiten bij patiënten:

“Mijn eigen ervaring heeft natuurlijk wel meegeholpen om me in anderen te verplaatsen, de achtergrond te begrijpen. Of te begrijpen waarom iemand zo is. Ik denk dat ik daarom in de hulpverlening ook geschikt was.” (participant 7)

Positieve impact

Alle participanten benoemen ook hoe het verleden een positieve invloed heeft gehad op wie zij zijn en wat zij doen. Wanneer ze spreken over karaktereigenschappen wordt **zelfstandigheid** het meest genoemd. Zelfstandig refereert hierbij naar opkomen voor zichzelf, het maken van beslissingen, het oplossen van problemen en het trekken van een eigen plan in het leven.

“Ik was heel erg bang, echt angstig. Dat moest ik kwijtraken, weet je hoe ik dat gedaan heb? Ik heb zweefvliegen geleerd. Dat was eigenlijk doodeng, maar ik heb het wel gedaan.” (participant 4)

De keerzijde hiervan is echter ook dat participanten benoemen dat ze een muur om zichzelf heen hebben gebouwd, waarbij ze anderen op afstand houden en moeilijk hulp vragen of accepteren. Daarnaast geven verschillende participanten ook aan dat het verleden heeft gezorgd voor een **open en brede blik** richting de wereld om hen heen, met name als het gaat over de complexiteit tussen goed en fout, dader of slachtoffer.

“Ik kijk sowieso heel anders tegen de mensheid aan. Ik ben me heel goed bewust aan wat voor invloed mensen blootgesteld kunnen worden.” (participant 1)

Een meerderheid van de participanten benoemt ook hoe zij, vanwege het verleden, actief zijn betrokken in het **helpen van anderen**. Dat kunnen lotgenoten zijn, bijvoorbeeld als zij vrijwilligerswerk doen bij SWH. Anderen hebben, zoals eerder genoemd, bewust gekozen voor een beroep in de hulpverlening. Tot slot benoemen veel participanten dat ze het verleden op een positieve manier inzetten door hun **verhaal te delen**. Zij hebben dit gedaan door middel van het schrijven van een boek, het online

verzamelen van verhalen van lotgenoten (opgenomen in het Verhalenarchief van het Nationaal Archief), het geven van interviews voor de media, het brengen van oude brieven en documenten naar het NIOD, en het geven van gastlessen op scholen. Het delen van hun verhaal is voor participanten belangrijk om het maatschappelijk denken over de oorlog in goed en fout te doorbreken; om educatie te geven aan anderen en met name volgende generaties over mensenrechten; hoe het is om als kind van NSB'ers op te groeien; wat we kunnen leren door te kijken naar de keuzes van collaborateurs en om naoorlogse generaties te leren hoe om te gaan met hun verleden. Het delen van het verhaal helpt participanten zelf ook om het verleden meer te begrijpen, betekenis te geven en geheimen open te breken. Een participant beschrijft ook hoe het actief uitdragen van het verleden hem helpt om met zijn psychische klachten om te gaan en hem zingeving geeft.

“Ik had periodes dat ik meer of minder bezig was met de Tweede Wereldoorlog. Als ik er mee bezig was en zeker als ik daar positieve reactie op kreeg, dan werkte dat heel goed voor mijn gevoel en mijn gezondheid en lichaam.” (participant 2)

Impact op relaties

Gezins- en familierelaties

Alle participanten benoemen dat het verleden invloed heeft gehad op de relaties binnen het gezin waarin zij opgroeiden. Zij vertellen bijvoorbeeld over hun jeugd in een ernstig disfunctioneel gezin, waarbij situaties zoals beschreven in de paragraaf ‘gezinssituatie’ (pagina 34) een rol speelde. Een meerderheid van de participanten benoemt hoe de loyaliteit en zorg tegenover hun **ouders** en/of broers en zussen. Meerdere participanten droegen al op jonge leeftijd zorg voor de ouders vanwege de psychische klachten van een ouder (ook wel parentificatie genoemd). Deze zorg kan heel ver gaan.

“Ik voelde dat ik een moeder had, waar ik rekening mee moest houden, dus je cijfert jezelf totaal weg. Dat is wat je doet.” (participant 8)

“Ik heb mijn leven opgeofferd aan hun leven, tussen haakjes gedwongen.” (participant 9)

Zorg voor de ouder uit(te) zich bijvoorbeeld ook in het niet stellen van vragen over het verleden waarvan men wist dat het de ouder(s) zou belasten. Verschillende participanten beschrijven hoe zij het contact met ouders verbroken hebben, of een moeilijke relatie met ouders hebben met gemengde gevoelens. Een enkele participant reflecteert op een goede verhouding met de ouder(s) in de jeugd, of een band die verbeterd is in de loop van de tijd. Met name het gesprek over het verleden met ouders bleek voor participanten belangrijk voor de band met ouders, waarna participanten vaak meer mededogen en zorg ervoeren voor de ouder(s).

De meerderheid van de participanten benoemt dat ze een moeizame relatie hebben met **broers en/of zussen**. Verschillende participanten benoemen dat er veel verschillen zijn in hoe broers en zussen terugkijken op het verleden en ook het contact met ouders heel anders ervaren hebben. Soms nemen

broers of zussen het de participant kwalijk dat deze in de openbaarheid gesproken heeft over de familiegeschiedenis. Dit kan ook leiden tot een breuk met familieleden. Participanten geven desondanks aan dat ze geen spijt hebben van de keuze om open te zijn over hun verleden, hoewel sommigen hier wel voorzichtiger mee omgaan en rekening houden met bepaalde wensen van broers, zussen of kinderen.

“Mijn zussen namen mij zeer kwalijk dat ik het familieverhaal naar buiten heb gebracht, en daardoor het leven van mijn vader heb verpest.” (participant 2)

“Mijn zussen en mijn broers staan daar volkomen anders in, die vonden het ook vreemd dat ik problemen had. Vader en moeder waren toch goed, zij waren er toch bij geweest? Er was toch niks verkeerd aan? Ik zeg weleens, ik heb andere ouders gehad, dan mijn zussen en mijn broer.” (participant 8)

Soms wilden of willen verdere familieleden zoals ooms of tantes niets meer met het gezin te maken hebben vanwege het verleden, terwijl andere families zich juist wel sterk om elkaar bekommeren.

Relatie met partner

Verschillende participanten beschrijven dat het verleden invloed heeft gehad op hun liefdesrelaties, anderen geven aan dat dit geen invloed heeft gehad. Participanten geven aan open te zijn over hun verleden richting hun partner. Openheid over het verleden heeft in enkele gevallen tot een breuk in de relatie geleid. Het verleden heeft voor sommigen ook invloed gehad op de keuze voor een partner, of de manier van omgang met de schoonfamilie, wanneer er bijvoorbeeld sprake is van een schoonfamilie die aan de slachtofferkant stond ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Dit leidde bijvoorbeeld tot het vieren van verjaardagen apart voor de eigen familie en de schoonfamilie, zodat zij elkaar niet hoefden te treffen. Enkele participanten beschrijven hoe ze verkeerde relaties aantrekken. De helft van de participanten benoemt dat ze gescheiden zijn van een partner, hoewel hierbij vaak niet direct een link met het verleden wordt gelegd.

Relatie met kinderen

De helft van de participanten benoemt zich ervan bewust te zijn dat de impact van het oorlogsverleden ook hun kinderen raakt en dat hun eigen psychische klachten een impact hebben op hun kinderen. Een participant deelt hoe dit in het verleden heeft geleid tot een breuk met haar dochter en hoe deze relatie nog altijd zeer moeizaam verloopt en door haar als een grote belasting ervaren wordt. Sommige kinderen van participanten vinden het lastig dat participanten over het verleden naar buiten treden, schamen zich hiervoor, of distantiëren zich uitdrukkelijk van hun collaborerende grootouders. Een participant heeft heel bewust met haar kinderen gedeeld welke impact haar verleden en jeugd hebben gehad op haar, wat ervoor zorgde dat de band met haar kinderen werd versterkt.

“Ik heb de traumatische geschiedenis van mijn voorouders en mijzelf voorgelezen, want het was zoveel om te vertellen. We hebben allemaal gehuild en toen ik klaar was kwamen ze [de kinderen] alle drie naar mij toe voor een knuffel en ja dat vond ik gewoon heel mooi.” (participant 3)

Een andere participant benoemt dat de kinderen er nooit moeite mee hebben gehad, maar haar soms wel confronteren met haar gedrag.

“Mijn kinderen hebben wel eens gezegd later: Mama houdt daar toch eens mee op, u denkt dat u altijd alles heel goed moet doen. Er mag ook weleens iets fout gaan.” (participant 7)

Door hulpverlening heeft ze beseft dat dit gedrag te maken heeft met haar verleden en hoe het gevoel van ‘fout zijn’ ertoe leidt dat ze altijd alles goed wil doen.

Relaties met vrienden, kennissen en anderen

Verschillende participanten benoemen dat het verleden impact heeft op de sociale contacten waarmee ze zijn opgegroeid en/of die zij nu zelf hebben. Allereerst hadden ouders geregeld beperkt contact met de buitenwereld. Soms waren er nog wel hechte contacten met andere families die ook lid waren geweest van de NSB. Bijna alle participanten benoemen dat ze terughoudend zijn in het aangaan van contacten en met name in het open zijn over het oorlogsverleden van hun familie. Enkelen geven aan weinig of geen vrienden te hebben. Oudere participanten hebben meegemaakt dat vriendschappen verbroken werden zodra het collaboratieverleden van de familie bekend werd. De jongere participanten spreken niet over dergelijke ervaringen, hoewel ook zij soms een beperkt sociaal leven hebben.

“Het beperkt je sociale leven. Ik heb geen vrienden. Ik heb wel kennissen, maar geen vrienden.” (participant 1)

Impact vanuit maatschappij

Negatieve impact

Participanten benoemen dat zij in de maatschappij geconfronteerd zijn met hun familiegeschiedenis, waarbij situaties zoals beschreven in de paragraaf ‘maatschappelijke ervaringen’ (pagina 33) zich voordeden. Een participant benoemt hoe zij nog steeds ervaart dat over bepaalde onderwerpen, zoals de misstanden in de interneringskampen na de Tweede Wereldoorlog, een taboe heerst in de maatschappij. Dat hier niet over gesproken wordt of mag worden is onverteerbaar voor haar. Een van de jongere participanten geeft aan dat zij een publieke functie zou schuwen, omdat zij het gevoel heeft hier geen recht op te hebben vanwege wat haar vader in de oorlog gedaan heeft. Aan de andere kant benoemen verschillende participanten ook dat ze zelf nooit negatieve reacties hebben gekregen over het oorlogsverleden van hun ouders. Andere participanten vertellen dat ze recent geen negatieve reacties

meer hebben gekregen, waar ze dit in hun kindertijd wel vaak hebben meegemaakt. Dit kan ook komen omdat ze weinig delen over het verleden.

Positieve impact

Verschillende participanten delen hoe zij positieve opmerkingen hebben gekregen vanuit de maatschappij als reactie op het naar buiten treden met hun verhaal, bijvoorbeeld na media-uitzendingen, boekpresentaties of lezingen. Anderen spreken over hoe zij geaccepteerd werden in Joodse kringen of onder nabestaanden van verzetsdeelnemers en hoe belangrijk deze acceptatie voor hen was. Met name wanneer dit in contrast staat met afwijzing die zij vanuit de brede samenleving ervaren.

Samenvattend zien we dat het oorlogsverleden van de ouders door kan werken in het leven van de kinderen op individueel niveau, in hun relaties met ouders, broers en zussen, verdere familieleden maar ook met partners en hun kinderen. Daarnaast zien we dat participanten in de maatschappij zowel negatieve als positieve ervaringen hebben. Het is opvallend dat in de literatuur vaak onderscheid gemaakt wordt tussen kinderen van (vermeende) collaborateurs die voor of tijdens versus en na de oorlog geboren zijn. De aanname is dat de verschillende maatschappelijke invloeden op de verschillende generaties zouden kunnen zorgen voor andere klachten. Wat opvalt in deze interviews is dat hoewel de participanten in verschillende tijden zijn opgegroeid, de soort klachten veel overeenkomsten vertonen. In lijn met de literatuur zien we ook vanuit de interviews dat met name de gezinssituatie en het functioneren van de ouder(s) tijdens de opvoeding bepalend is voor de doorwerking die participanten ervaren. In deze interviews vinden we geen directe aanwijzingen dat de specifieke daden van de ouders of de mate van 'fout' zijn gedurende de oorlog direct verband houden met de soort klachten of intensiteit van de klachten.

Welke zorg is geboden en hoe is deze ervaren?

Soorten zorg- en hulpverlening

Zorgtrajecten

Alle participanten in dit onderzoek zijn geïnterviewd over hun ervaring met zorg- en hulpverlening voor klachten gerelateerd aan het collaboratieverleden. De meeste participanten hebben meerdere hulpverleningstrajecten gehad, variërend van enkele gesprekken tot meerdere jaren therapie. Soms was het eerste contact met een hulpverlener al in de kindertijd, soms pas veel later. In de meeste gevallen ligt de aanleiding van het eerste zorgcontact in recente ingrijpende gebeurtenissen, zoals een scheiding, het overlijden van een dierbare, een paniekaanval, contact met justitie of burn-out klachten. Tijdens de therapie komt vaak het verleden pas ter sprake. Wanneer men daarna meer hulp zoekt is het verleden wel vaker een aanleiding daarvoor, omdat men merkt dat dit meer een rol blijft spelen dan verwacht.

Verschillende participanten benoemen dat zij vanwege het openbaar maken en digitaal beschikbaar stellen van het CABR weer opnieuw hulp hebben gezocht of dit hebben overwogen.

Reguliere zorg

Acht participanten hebben ervaring met behandeling van hun psychische klachten in de reguliere zorg. De meeste van hen zijn eerst naar een huisarts gegaan en via de **huisarts** doorverwezen naar een **praktijkondersteuner GGZ**, **psycholoog** of **psychiater**. Enkele participanten hebben via SWH een hulpverlener gezocht. Therapieën die patiënten ontvingen zijn farmacotherapie (medicatie), psychoanalyse en psychotherapie, cognitieve therapie, Acceptance and Commitment Therapy (ACT), en Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR).

Specialistische zorg

Enkele participanten hebben ervaring met specialistische zorg, namelijk zorg die speciaal ingericht is voor (nakomelingen van) oorlogsgetroffenen, waaronder ook de kinderen van (vermeende) collaborateurs. Twee participanten krijgen maatschappelijke begeleiding vanuit het **Nederlands Veteraneninstituut** (NLVI). Drie participanten benoemen hoe zij, vanwege hun achtergrond, afgewezen werden voor zorg bij **ARQ Centrum'45** en/of het **Sinaï Centrum**, beide behandelcentra gespecialiseerd in de behandeling van slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en hun nabestaanden. De afwijzing zorgde voor verdriet, frustratie, boosheid en wantrouwen ten opzichte van de organisatie. De afwijzingen speelden tussen 1980 en 2010, de boosheid en het wantrouwen is voor sommige participanten nog steeds voelbaar. Na bezwaar te hebben gemaakt kon één van de participanten alsnog behandeling krijgen bij Centrum'45.

“Ik werd afgewezen voor hulp bij Centrum'45. Ik ben naar huis gegaan en dacht, dat kan niet. Drieënzestig jaar na dato, dat accepteer ik niet meer. Daarbij ben ik officieel erkend als burgeroorlogsgetroffene, vanwege de oorlogshandelingen die ik heb meegemaakt in Duitsland. Na de afwijzing bij Centrum'45 heb ik een brief geschreven naar de Voorzitter van de Raad van Bestuur en daar heb ik onmiddellijk antwoord op gekregen dat ik toch kon komen. En het merkwaardige was dat het uitgesproken een Joodse psycholoog was die zich had gemeld om mij te behandelen. Terwijl ik geweigerd was omdat ze Joden in behandeling hebben.” (participant 5)

Complementaire zorg

Vier participanten spreken over hun zorgervaringen in de complementaire, ofwel alternatieve zorg. Zij benoemen onder andere hulp te hebben gezocht middels een medium, Past Reality Integration (PRI) therapie, familieopstellingen, hypnose therapie, bio-energetica, Reiki, voedingsdeskundige en chakra massages. Deze complementaire zorg wordt variërend van zeer helpend tot niet helpend ervaren. Drie van de vier participanten hebben ook ervaringen in de reguliere zorg en zijn overgegaan op complementaire zorg toen reguliere zorg niet (meer) helpend bleek, of hebben dit gecombineerd met reguliere zorg.

Het contact met **Stichting Werkgroep Herkenning** (SWH) wordt door veel participanten ook omschreven als zeer helpend. Voor een aantal participanten was het contact met SWH de aanleiding om verdere zorgverlening te zoeken voor hun klachten, waarbij ze soms gebruik maakten van het netwerk van de werkgroep bij het vinden van een zorgverlener. Door het contact met lotgenoten en/of het volgen van gespreksgroepen van de werkgroep, was verdere hulpverlening soms niet meer nodig.

Zorgervaringen

Positieve ervaringen

Zowel in de reguliere en specialistische zorg als in de complementaire zorg benoemen participanten positieve en negatieve ervaringen. De ervaringen hebben te maken met vaardigheden van de therapeut en te maken met dat wat ze geleerd hebben tijdens de therapie of behandeling. Het merendeel van de participanten verwijst naar de **achtergrond of expertise** van een zorgverlener wanneer het gaat over positieve ervaringen in de zorg. Dit kan bijvoorbeeld een zorgverlener zijn die ook een familiegeschiedenis van collaboratie blijkt te hebben, een zorgverlener die anderszins behoort tot de naoorlogse generatie (bijvoorbeeld vanwege een Joodse achtergrond), of een zorgverlener die specifieke expertise heeft op het gebied van de doorwerking van de Tweede Wereldoorlog.

*“Dat was fantastisch, want je begrijpt elkaar. Zij had een Joodse achtergrond, haar vader was Joods.”
(participant 6)*

Daarnaast benoemen participanten positieve ervaringen wanneer **zorgverleners** luisteren, begripvol zijn, oprechte belangstelling tonen, de juiste vragen weten te stellen, een veilige omgeving creëren, rekening houden met hun PTSS en humor delen. Eén participant benoemt het hebben van een kort lijntje met de therapeut als positief, omdat ze snel terecht kan als klachten toenemen.

“Ik heb gesprekstherapie gevolgd. Hij heeft gewoon geluisterd. En ja, dat heeft destijds heel erg geholpen dat iemand gewoon de tijd nam en dat ik gewoon mijn hart heb kunnen luchten.” (participant 10)

Zeven participanten benoemen hoe belangrijk het voor hen is geweest om in therapie te leren om de **familiegeschiedenis van collaboratie** een plek te geven, de rol die ouders hierin hebben gehad, maar ook te leren hoe zij zich hier zelf toe verhouden en wat dit met hen gedaan heeft. Ook het herkennen van triggers die herinneren aan dit verleden en het verkrijgen van handvatten om hier mee om te gaan is belangrijk voor participanten. Het taboe doorbreken om hierover te kunnen praten is van grote waarde voor participanten. Verschillende participanten geven aan dat het opschrijven van hun levensverhaal hen erg heeft geholpen in therapie. Daarnaast wordt ook het **inzichtelijk maken van patronen** genoemd door vijf participanten als iets wat belangrijk voor hen was in therapie. Therapie hielp om inzicht te krijgen in waar bepaald gedrag of patronen vandaan kwamen en om gedachten te ordenen.

“Met name de psychiater die ik gehad heb heeft gewoon waardevolle tips gegeven, die houd je af en toe een spiegel voor, ‘Hoor je nou wat je zegt?’. Want je denkt soms in je eigen vicieuze gedachtecirkel en dat is niet altijd goed. Je gedachten kunnen je ergste vijand zijn.” (participant 1)

Het leren voelen en uiten van **emoties** was voor twee participanten belangrijk in de therapie. Drie participanten benoemen hoe therapie hen geholpen heeft in **relaties** met partner of kinderen, om de band te versterken of zich met hen te verzoenen.

Tot slot was voor een meerderheid van de participanten het **contact met lotgenoten** belangrijk om te ervaren dat ze niet de enige met dergelijke ervaringen zijn, tot nieuwe inzichten te komen en zaken te kunnen bespreken die ze (nog) niet met anderen kunnen bespreken. Een aantal participanten benoemt ook specifiek hoe helpend het contact met andere mensen van de **naoorlogse generatie**, zoals nakomelingen van verzetsstrijders of Joodse getroffenen, is geweest. Een aantal participanten benoemt ook dat ze geen lotgenoten kunnen vinden, vanwege afwijkende ervaringen (bijvoorbeeld in Nederlands-Indië) of een te groot leeftijdsverschil.

Negatieve ervaringen en knelpunten

Negatieve ervaringen komen voor in de reguliere zorg, specialistische zorg en complementaire zorg. Participanten benoemen algemene knelpunten, zoals de hoge **financiële kosten** voor complementaire zorg, de **lange wachttijden** voor reguliere en specialistische zorg, de **lange reisafstand** naar specialistische zorg, en het **tijdsgebrek** specifiek bij de huisarts.

Daarnaast benoemen participanten knelpunten in de **relatie met de therapeut**. Het vaakst wordt hierbij (het gevoel van) **afwijzing of veroordeling** van de therapeut genoemd. Specifiek wordt hierbij afwijzing binnen de specialistische zorg voor oorlogsgetroffenen genoemd (met name bij Centrum'45)⁸⁸, maar ook afwijzing door therapeuten die de doorwerking van het oorlogsverleden in twijfel trekken. Soms ging het niet om een directe afwijzing, maar om de angst voor veroordeling en afwijzing waardoor men geen hulp zocht of informatie achterhield in de therapie. Daarnaast noemen participanten ook dat ze geen klik hadden met de zorgverlener, de zorgverlener hen niet begreep of geen professionele houding had. Een participant benoemt hoe ze zich niet veilig voelde om haar verhaal te vertellen bij een therapeut.

“Die man woonde ergens in een benedenhuis en bij mooi weer zette hij het schuimraam open, en ik moest op de bank daarnaast zitten. Daar liepen de mensen zo langs.” (participant 5)

Zes participanten geven aan dat hun zorgverlener **niet genoeg kennis** had over het verleden om hen te kunnen helpen. Ze wisten weinig over de Tweede Wereldoorlog en collaboratie, over intergenerationele overdracht van trauma of legden geen link tussen de klachten en het verleden. Participanten ervoeren dit

⁸⁸ Zoals in het literatuuroverzicht vermeldt zijn kinderen van (vermeende) collaborateurs inmiddels wel welkom voor behandeling bij ARQ Centrum'45.

met name bij jonge zorgverleners. Soms werd het gebrek aan expertise door de zorgverlener zelf erkend, waarna een doorverwijzing volgde. Andere keren werd het contact door de participanten verbroken, omdat ze niet het gevoel hadden begrepen te worden door de zorgverlener.

Tot slot benoemen participanten negatieve ervaringen als het gaat om de **focus van de therapie** of behandeling. Sommigen geven aan dat de therapeut teveel sturing gaf, en bijvoorbeeld teveel focus legde op pijn en verdriet. Anderen noemden juist dat de therapeut te weinig sturing gaf, waardoor de participanten het gevoel hadden niet verder te komen. Ook geven drie participanten aan dat het oorlogsverleden slechts oppervlakkig werd besproken en de focus teveel op het heden lag.

Advies voor zorgverleners

Het advies dat participanten hebben voor betere aansluiting met zorgverleners ligt in lijn met de positieve en negatieve ervaringen die zij benoemen. In de relatie tussen zorgverlener en cliënt is **erkenning, begrip en het opbouwen van vertrouwen** van cruciaal belang, juist omdat mensen met een collaboratiegeschiedenis vaak erg gevoelig zijn voor een gevoel van veroordeling en afwijzing.

Daarnaast noemen participanten het belang van een zekere **basiskennis** over de Tweede Wereldoorlog, de geschiedenis van collaboratie en de impact hiervan op volgende generaties.

Cliënten hebben niet altijd behoefte aan een therapietraject. Soms is er meer behoefte aan het ontmoeten van **lotgenoten**, aan **praktische ondersteuning** om bijvoorbeeld oude brieven of ander archiefmateriaal uit te zoeken en te interpreteren, of zoeken mensen iemand om mee te sparren. In dat geval is het fijn als er laagdrempelig contact mogelijk is.

“Ja, af en toe is het weleens goed om weer even een stukje onderhoud te kunnen plegen. Nu zeg ik het een beetje plastisch, maar soms loop je weleens tegen dingen aan en daar wil je weleens met iemand over sparren. Maar om nou weer helemaal in zo'n therapietraject te gaan, dat hoeft dan niet denk ik.” (participant 1)

Tot slot benoemen enkele participanten dat het voor hen waardevol zou zijn om de link tussen verschillende **naoorlogse generaties**, zowel aan de 'daderkant' als aan de 'slachtofferkant', te versterken.

Samenvattend zien we dat een groot deel van de participanten afwisselend hulp heeft gezocht in de reguliere en specifieke zorgverlening als ook in de complementaire of alternatieve zorg. Ervaringen met alle type zorg zijn wisselend negatief en positief. De hulp bij instellingen specifiek gericht op oorlogsgetroffenen was eerder niet of moeilijk toegankelijk voor kinderen van (vermeende) collaborateurs. Recent is dit verbeterd, hoewel de toegankelijkheid moeilijk kan blijven vanwege eerder ervaren afwijzing of reisafstand. Vaak hebben participanten meerdere zorgtrajecten gehad, waarbij we ook zien dat klachten gedurende het leven in dezelfde of andere vormen terugkomen, bijvoorbeeld door veranderende omstandigheden zoals de openbaarmaking van het CABR. Opvallend is dat klachten met

name hun oorsprong lijken te hebben in moeilijke gezinsomstandigheden en heel breed en algemeen kunnen zijn, zoals angst of depressieve klachten. Een positieve zorgervaring lijkt echter sterk samen te hangen met de mate waarin de context van oorlog wordt erkend door de zorgverlener. Het is cruciaal om genoeg aandacht te geven aan de context van oorlog in de uiteindelijke behandeling, ook als het gaat om breed voorkomende klachten.

CABR

In de interviews is ook gesproken over de emoties die de naderende openbaarmaking en digitalisering van het CABR oproepen. Een deel van de participanten geeft aan zich hierover (voor zichzelf) **geen zorgen** te maken. Zij geven aan dat het voor hen niets uitmaakt, bijvoorbeeld omdat ze denken dat niet veel mensen in het archief op zoek gaan naar hun naam, ze niets te verbergen hebben, of dat ze het juist belangrijk vinden om het verleden meer open te breken. Bijvoorbeeld zodat er ook meer aandacht kan komen voor intergenerationele doorwerking van trauma. Een participant geeft aan dat ze zou willen laten zien hoe je met een dergelijk verleden om kunt gaan. Een andere participant geeft aan dat het voor haar drempelverlagend zou zijn omdat ze graag nog meer onderzoek in het archief zou willen doen.

Andere participanten ervaren verdriet, angst en spanningen bij het opengaan van het archief. De helft van de participanten benoemt **angst** te ervaren, met name voor mogelijke negatieve benadering vanuit de maatschappij. Angst wordt zowel door jongere als door oudere participanten genoemd. Ze zijn bang dat het verleden hen aangerekend zal worden, dat ze er bijvoorbeeld bij een sollicitatieprocedure mee geconfronteerd worden, dat ze met de nek aangekeken worden in het verzorgingstehuis waar ze verblijven, of dat mensen hen thuis zullen opzoeken en belagen. Hoewel sommige participanten benoemen dat sommige angsten niet realistisch zijn, zijn het wel gedachtes en gevoelens waar zij mee worstelen. De angst hangt vaak samen met een verlies van controle, omdat mensen nu nog zelf kunnen bepalen aan wie ze wat vertellen, maar na de openbaarmaking op allerlei momenten hiermee geconfronteerd kunnen worden.

“Ik las het nieuwsbericht in februari vorig jaar op de NOS. Het was vroeg in de ochtend en toen heb ik echt gehuild.” (participant 10)

Behalve voor henzelf zijn participanten ook bang voor het beeld dat anderen van hun ouders zullen krijgen. Bijvoorbeeld omdat zij mogelijk gereduceerd zullen worden tot hun keuzes of daden tijdens de Tweede Wereldoorlog en niemand meer aandacht zal hebben voor wie zij verder als persoon waren. Ook vreest men dat het archief niet het complete beeld geeft, bijvoorbeeld omdat een dossier valse beschuldigingen bevat.

Resultaten: Vragenlijstonderzoek

Aandeel mensen in Nederland met collaboratiegeschiedenis in hun familieleden

Aan 5991 mensen uit het panel van Centerdata hebben we gevraagd welke ervaringen er in hun familiegeschiedenis zijn met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog. Dit panel is een goede vertegenwoordiging van de Nederlandse bevolking op een aantal belangrijke indicatoren zoals leeftijd, geslacht en opleidingsniveau. Tabel 2 geeft de percentages van de mensen aan die 'ja' antwoordden op de categorieën die we uitgevraagd hebben. Individuen kunnen meerdere keren 'ja' geantwoord hebben als ze meerdere oorlogsgeschiedenissen in hun familie hebben.

Tabel 2. Aandeel mensen met verschillende types Tweede wereldoorlogsgeschiedenissen in hun familie

Heeft een lid van uw familie..	Percentage ja
... de Tweede Wereldoorlog in Nederland meegemaakt?	74.3
... de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië (het huidige Indonesië) meegemaakt?	16.6
... in een ander land meegemaakt?	14.5
... in het verzet gezeten of daden van verzet gepleegd tijdens de Tweede Wereldoorlog?	18.4
... vervolgd geweest door de Duitse bezetter vanwege Joods-zijn?	2.2
... vervolgd geweest door de Duitse bezetter vanwege andere redenen (bijv. communisme, Roma of Sinti, Jehova's getuigen, seksuele geaardheid)?	1.9
... als burger slachtoffer geworden van de Tweede Wereldoorlog (bijv. door militair oorlogsgeweld, bombardementen, represailles (maatregelen vanuit wraak), hongervinter, etc.)?	23.8
... onder dwang moeten werken voor de Duitsers (bijv. als onderdeel van de Arbeitseinsatz), en/of daaraan ontkomen?	21.1
... verdacht van en/of schuldig geweest aan collaboratie (samenwerking) met de Duitse bezetter?	2.6
... tijdens de Tweede Wereldoorlog een relatie gehad met een Duitse militair?	1.7

In het totale panel waren er 158 mensen (2.6%) die aangaven een familielid te hebben die verdacht van en/of schuldig geweest is aan collaboratie met de Duitse bezetter en 100 mensen (1.7%) die aangaven een familielid te hebben die tijdens de Tweede Wereldoorlog een relatie heeft gehad met een Duitse militair. Het gaat om 215 individuen (3.6%): 115 mensen die aangaven (vermeende) collaboratie in hun familiegeschiedenis te hebben, 57 mensen die aangeven dat een familielid een relatie heeft gehad met een Duitse militair, en 43 mensen beide.

Als we 3.6% nemen als schatting van het aantal mensen dat bekend is met collaboratie in hun familiegeschiedenis in Nederland, dan zou dit zich vertalen tot 647.350 mensen op een geschatte bevolking van 17.981.933⁸⁹. Aan deze mensen is vervolgens een uitnodiging gestuurd om deel te nemen aan ons vragenlijstonderzoek over de doorwerking van collaboratie. Van de 159 mensen die de vragenlijst ingevuld hebben, gaven 34 mensen aan dat (een van) de ouders collaboreerden (of daarvan verdacht werden) tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op de totale steekproef uit deel 1 van dit onderzoek is dit 0,567%, wat zich vertaalt naar 101.958 mensen op de huidige bevolking van Nederland.

Deze data suggereren dus dat er naar schatting nu ongeveer 650.000 mensen in Nederland zijn die weten dat er sprake is van collaboratie in hun familiegeschiedenis, waarvan ongeveer 100.000 kinderen van (vermeende) collaborateurs. Deze cijfers liggen in lijn met eerdere schattingen zoals die uit het literatuuronderzoek naar voren zijn gekomen. Belangrijk om in ogenschouw te houden is dat het bij deze cijfers gaat om mensen die weten dat er collaboratie in hun familiegeschiedenis speelt (en dit hebben willen aangeven in dit anonieme onderzoek): het is aannemelijk dat er, zeker bij jongere generaties, mensen zijn die dit niet weten omdat er gezwegen is door oudere generaties.

Mensen met (vermeende) collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog in hun familiegeschiedenis

Er zijn 159 mensen met een collaboratiegeschiedenis in hun familie die de vragenlijst hebben ingevuld. Van deze groep mensen waren er 34 mensen van wie (één van) de ouders (vermeend) collaboreerden, 62 mensen van wie (één van) de grootouders (vermeend) collaboreerden en 63 mensen waarbij het om een ander familielid ging, zoals een overgrootouder, (oud)oom of (oud)tante. In Tabel 3 worden de gemiddelde leeftijd en het geslacht van de deelnemers in deze groepen gerapporteerd. In de beschrijving van de resultaten van het vragenlijstonderzoek zullen deze drie groepen, namelijk de kinderen, kleinkinderen en verre familie van (vermeende) collaborateurs, met elkaar vergeleken worden.

Tabel 3. Gegevens deelnemers vragenlijst Collaboratiegeschiedenis

Familiërelatie	Aantal	Geslacht	Leeftijd	
		M / V / X	Gem. (SD)	Min - Max
Kinderen	34	19 / 15 / 0	71,1 (11,6)	41 - 90
Kleinkinderen	62	29 / 32 / 1	50,7 (15,1)	17 - 84
Verdere familie	63	31 / 31 / 1	50,6 (22,2)	16 - 86
Totaal	159	79 / 78 / 2	55,0 (19,5)	16 - 90

⁸⁹ Centraal Bureau voor de Statistiek (juni 2024).

Van de 34 kinderen wiens ouders (vermeend) collaboreerden, betrof het voor 17 mensen de vader, 7 mensen de moeder, en 10 mensen beide ouders (naast eventueel nog andere familieleden, zoals grootouders of verdere familie). Van de 62 kleinkinderen wiens grootouders (vermeend) collaboreerden, betrof het voor 38 mensen de grootvader, 10 mensen de grootmoeder, en 14 mensen beide grootouders (naast nog eventueel verdere familie).

We hebben mensen gevraagd (indien ze dat wilden) kort te omschrijven wat men wist van de gebeurtenissen met betrekking tot collaboratie van het familielid of de familieleden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Veelvoorkomende antwoorden voor vaders zijn lidmaatschap van de NSB of het in dienst zijn geweest van de Duitse bezetter (bijvoorbeeld als SS'er) of het uitvoeren van werkzaamheden voor de Duitsers (bijvoorbeeld als chauffeur). Moeders waren bijvoorbeeld NSB-lid of hadden een relatie met een Duitse militair. Veelvoorkomende antwoorden over opa's en oma's waren NSB-lidmaatschap, werken voor de Duitsers (soms vrijwillig, soms onder dwang, bijvoorbeeld als aannemer) en relaties met Duitse militairen. Een aantal participanten had familieleden die de Duitse nationaliteit hadden.

Ook goed om op te merken is dat wat in de Tweede Wereldoorlog als collaboratie werd gezien en hoe mensen dat aangegeven hebben in het eerste deel van het onderzoek, niet per se is hoe participanten daar zelf naar kijken. Dit kunnen we opmaken uit de open antwoorden die mensen hebben gegeven op een aantal momenten in dit vragenlijstonderzoek. Onder de 34 kinderen van (vermeende) collaborateurs is bijvoorbeeld een kind van een Duitse vader, die zegt:

“Mijn vader was helemaal ingeburgerd in Nederland, was opeens aangezien als vijand omdat hij als Duitser geboren was. Hij heeft zijn Nederlandse familie en buurgenoten zoveel mogelijk geholpen.”

Onder de 62 kleinkinderen van (vermeende) collaborators is bijvoorbeeld een kleinkind van een vrouw die een relatie aanging met een Duitse soldaat, die zegt:

“Is verliefd worden op een Duitse soldaat die niet wilde vechten ook collaboratie? De man zat ondergedoken.”

En een kleinkind van een NSB-lid, die zegt:

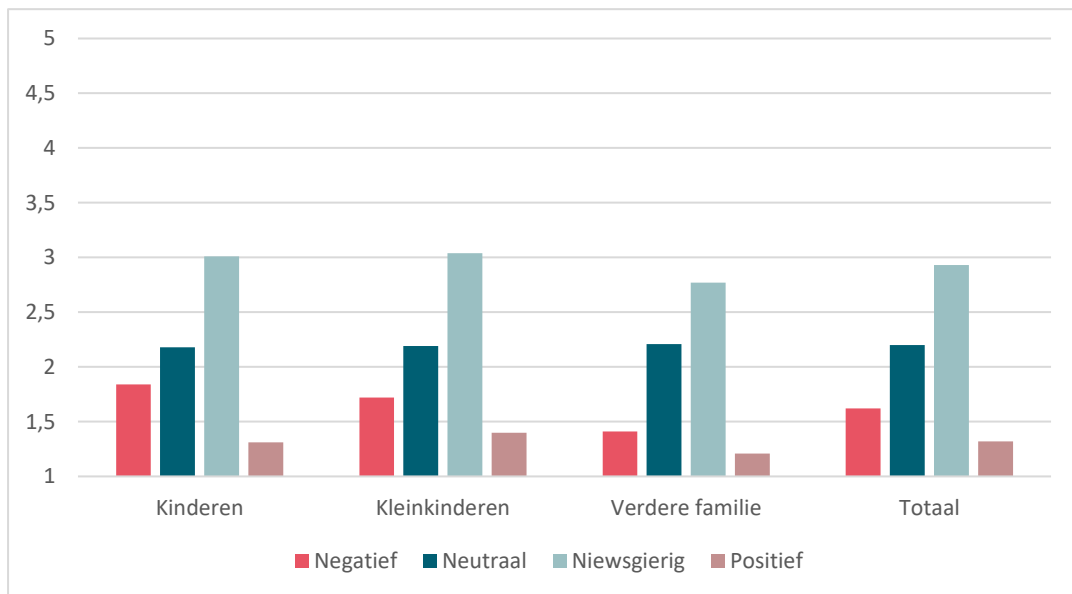
“Mijn opa was een eenzellig en vooruitstrevend man. En wereldbewust. Eind jaren dertig, voor de oorlog, is hij in een ‘fuij’ terecht gekomen door lid van de NSB te worden. Hij heeft nooit een mens kwaad gedaan of willen doen. Ik heb daar een goed gevoel over. Ik heb ook een deel van zijn intelligentie geërfd, dus ik ben hem dankbaar.”

Emoties over het familieverleden

We hebben mensen gevraagd naar hun emoties over de gebeurtenissen in hun familie die te maken hebben met collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zoals ook te zien in Figuur 1, laten de

resultaten zien dat de meeste mensen weinig negatieve emoties (schaamte, schuldgevoel, walging, boosheid, verdriet, bang, kwetsbaar) ervaren als ze denken aan de gebeurtenissen uit het verleden ($M = 1.62$, $SD = 0.73$). Mensen ervaren gemiddeld genomen ook weinig tot geen positieve emoties als ze denken aan de gebeurtenissen uit het verleden ($M = 1.32$, $SD = 0.78$), een beetje neutrale of onverschillige gevoelens ($M = 2.20$, $SD = 0.98$) en redelijk wat nieuwsgierigheid ($M = 2.93$, $SD = 1.21$). Als we kijken naar verschillen tussen de groepen, zien we dat kinderen en kleinkinderen wel significant iets meer negatieve emoties ervaren ($M = 1.84$, $SD = 0.86$ en $M = 1.72$, $SD = 0.81$ respectievelijk) in vergelijking met verdere familie ($M = 1.41$, $SD = 0.47$; $F(2,156) = 4.88$, $p = .009$, $\eta_p^2 = .059$). Voor neutrale gevoelens, gevoelens van nieuwsgierigheid, of positieve emoties (trots of blij) was er geen verschil tussen de groepen.

Daarnaast hebben we mensen gevraagd naar de psychologische afstand die ze ervaren tot de gebeurtenissen in het verleden die te maken hebben met collaboratie: ervaart men die als heel ver weg van of als heel dichtbij zichzelf? Ook hier is een significant verschil tussen kinderen en kleinkinderen enerzijds en verdere familie anderzijds: mensen die verdere familie zijn geven aan een grote psychologische afstand te ervaren ($M = 1.68$, $SD = 0.90$), terwijl kinderen en kleinkinderen aangeven een minder grote psychologische afstand ervaren ($M = 2.85$, $SD = 2.05$ en $M = 2.67$, $SD = 1.56$ respectievelijk; $F(2,155) = 9.96$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .114$).

Figuur 1. Emoties over het familieverleden voor kinderen, kleinkinderen, verdere familie en voor de gehele steekproef. Op een schaal van 1 = helemaal niet, 2 = een beetje, 3 = redelijk wat, 4 = nogal veel, en 5 = heel veel.

Deze resultaten laten zien over het algemeen kinderen, kleinkinderen en verdere familie van (vermeende) collaborateurs nieuwsgierig zijn naar de gebeurtenissen in hun familie. Hoewel mensen

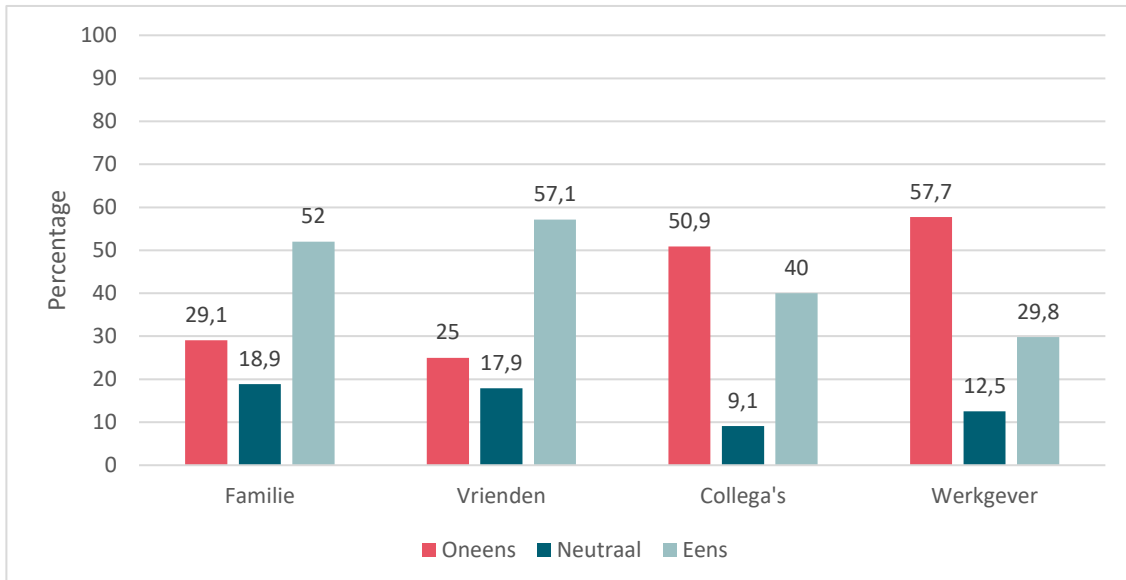
gemiddeld genomen mensen aangeven weinig ('een beetje') negatieve emoties te ervaren, geldt dit wel meer voor kinderen en kleinkinderen dan voor verdere familie. Kinderen en kleinkinderen ervaren ook een minder grote psychologische afstand tot het verleden dan verdere familie.

Praten over collaboratie in families en in de samenleving

We hebben mensen gevraagd in hoeverre ze over het collaboratieverleden konden praten binnen de familie: met het familielid over wie het gaat, ouders, broers en/of zussen, kinderen en verdere familie. Ook hebben we gevraagd of men het gevoel had vragen te mogen stellen over dit verleden in de familie. De gemiddelde score over deze vragen bij elkaar genomen in de totale steekproef is $M = 4.84$ ($SD = 1.75$; op een schaal van $1 = \text{helemaal oneens}$ tot $7 = \text{helemaal eens}$). Wat opvalt is dat een relatief groot deel van de participanten aangeeft over het verleden te kunnen praten binnen de familie: 52% van de mensen scoorde gemiddeld genomen een 5 of hoger en 20.3% van de mensen scoorde zelfs op alle vragen een 7. Daarnaast is er een deel van de participanten dat aangeeft dat dit voor hen niet geldt: 29.1% van de mensen scoorde gemiddeld lager dan een 4. Er zijn geen significante verschillen tussen kinderen, kleinkinderen en verdere familie hierin.

Daarnaast hebben we mensen gevraagd of ze alles wisten wat ze zouden willen weten over het familieverleden met betrekking tot collaboratie. Voor de meerderheid van de participanten was dit niet zo: 53.9% had een score van 1 t/m 3 (op een schaal van $1 = \text{helemaal oneens}$ tot $7 = \text{helemaal eens}$). Er is een klein significant verschil gevonden tussen de verschillende familiegroepen: kleinkinderen scoorden gemiddeld genomen lager ($M = 2.93$, $SD = 1.94$) dan kinderen ($M = 4.23$, $SD = 2.25$, $M_{diff} = 1.31$, $95\%CI[2.29; 0.31]$) en dan verdere familie ($M = 3.75$, $SD = 2.37$, $M_{diff} = 0.82$, $95\%CI[1.64, 0.00]$, $F(2, 138) = 3.93$, $p = 0.02$, $\eta_p^2 = .056$). Kleinkinderen gaven dus nog meer dan kinderen en verdere familie aan nog niet alles te weten wat ze willen weten over het familieverleden.

Tevens hebben we mensen gevraagd of ze over het collaboratieverleden in hun familie konden praten met vrienden, collega's of hun werk- of opdrachtgever (waar van toepassing). Figuur 2 laat de resultaten zien. Waar de meerderheid van de mensen aangaf er met hun vrienden over te kunnen praten (57.1% eens met de stelling, tegenover 25% oneens), was dit patroon omgekeerd bij collega's (50.9% oneens tegenover 40% eens) of een werkgever (57.7% oneens tegenover 29.8% eens). Er was geen verschil tussen kinderen, kleinkinderen en verdere familie in deze patronen. Deze resultaten laten zien dat de meeste mensen met collaboratie in hun familieverleden hierover kunnen praten met dichtbijge naasten zoals familie en vrienden, maar minder het idee hebben dit te kunnen doen met mensen die verder weg staan, zoals collega's of een werkgever.

Figuur 2. Praten over een familieverleden met collaboratie. Oneens = score van 1-3, Neutraal = score van 4, en Eens = score van 5-7 op een schaal van 1 = helemaal oneens tot 7 = helemaal eens.

Angst voor sociale uitsluiting

We hebben mensen gevraagd in hoeverre ze vanwege de collaboratiegeschiedenis in hun familie bang zijn voor sociale uitsluiting: om buitengesloten te worden, gepest te worden, om gediscrimineerd te worden, en dat er negatief over ze geoordeeld wordt. Daarnaast hebben we gevraagd of ze daadwerkelijk sociale uitsluiting hebben ervaren: in hoeverre mensen (vanwege hun familiegeschiedenis) buitengesloten zijn, gediscrimineerd zijn, gepest zijn, of negatieve oordelen hebben ervaren. Voor alle vragen geldt dat we hebben gevraagd in hoeverre mensen het ermee eens waren, op een schaal van 1 = *helemaal oneens* tot 7 = *helemaal eens*.

Voor de 34 kinderen van (vermeende) collaborateurs blijkt dat 25 mensen, 73.5%, gemiddeld genomen een 1 scoren op angst voor sociale uitsluiting (op alle vier vragen 'helemaal oneens'). De overige 9 mensen (26.5%) scoren tussen de 1.25 en 4.25 ('enigszins oneens tot neutraal'). Het grootste deel van de participanten geeft dus aan niet bang te zijn voor sociale uitsluiting vanwege het collaboratieverleden, en een substantiële minderheid geeft antwoorden die geïnterpreteerd zouden kunnen worden als enige angst. Daarnaast geven 21 mensen, 61.8%, aan nooit sociale uitsluiting te hebben ervaren vanwege hun familiegeschiedenis: ze scoren gemiddeld genomen een 1 op de vier vragen naar ervaren sociale uitsluiting. Zeven mensen (20.4%) hebben een gemiddelde tussen de 1.25 en 2.75 (wat vertaald zou kunnen worden als enige ervaring) en 6 mensen (17.6%) hebben een gemiddelde score tussen de 4.25 en 5.5, waarmee ze aangeven sociale uitsluiting te hebben ervaren vanwege de collaboratiegeschiedenis van hun ouders.

Voor de 60 kleinkinderen die deze vraag ingevuld hebben geldt dat 40 mensen (66.7%) aangeven helemaal niet bang te zijn voor sociale uitsluiting (gemiddelde score van 1) en 43 mensen (71.7%) aangeven nooit sociale uitsluiting te hebben ervaren (gemiddelde score van 1). Twaalf mensen (20%) scoorden tussen gemiddeld genomen tussen 1.25 en 4 op angst voor sociale uitsluiting en 9 (15%) mensen scoorden tussen de 1.25 en 4 op ervaren sociale uitsluiting; scores die geïnterpreteerd kunnen worden als enige angst voor en ervaring met sociale uitsluiting. Acht mensen (13.3%) scoorden gemiddeld tussen de 4.25 en 7 op angst voor sociale uitsluiting en ook 8 mensen (13.3%) scoorden gemiddeld tussen de 4.25 en 7 op ervaren sociale uitsluiting, scores die geïnterpreteerd kunnen worden als behoorlijk tot veel angst voor of ervaring met sociale uitsluiting. Ongeveer 13 procent van de kleinkinderen, 8 mensen, geeft dus aan bang te zijn om uitgesloten of veroordeeld te worden vanwege de collaboratiegeschiedenis van hun grootouders en ongeveer 13 procent geeft aan deze sociale uitsluiting ook te hebben ervaren.

Voor de 62 verdere familieleden die deze vraag ingevuld hebben, geldt dat 45 mensen (72.6%) aangeven helemaal niet bang te zijn voor sociale uitsluiting (gemiddelde score van 1) en 44 mensen (71.7%) aangeven nooit sociale uitsluiting te hebben ervaren (gemiddelde score van 1). Zeventien mensen (27.4%) scoorden tussen gemiddeld genomen tussen 1.25 en 4 op angst voor sociale uitsluiting en 18 mensen (30%) scoorden tussen de 1.25 en 4 op ervaren sociale uitsluiting; scores die geïnterpreteerd kunnen worden als enige angst voor en ervaring met sociale uitsluiting. Niemand had een gemiddelde score hoger dan 4, oftewel niemand gaf aan behoorlijk tot veel angst te hebben voor sociale uitsluiting of daadwerkelijk sociale uitsluiting te hebben ervaren.

Samenvattend valt op dat zowel voor kinderen, kleinkinderen als verdere familie, ongeveer twee derde van de participanten aangeeft helemaal niet bang te zijn voor sociale uitsluiting vanwege de collaboratiegeschiedenis in de familie en ook geen sociale uitsluiting daardoor te hebben ervaren. Een derde van de kinderen, kleinkinderen en verdere familie geeft echter aan (enige) angst voor sociale uitsluiting te hebben en deze uitsluiting ook (enigszins) te hebben ervaren.

Psychische en fysieke klachten die (mogelijk) verband houden met het collaboratieverleden

Ervaren klachten

Op basis van de literatuur over ervaringen van kinderen van (vermeende) collaborateurs hebben we een lijst met klachten opgesteld waarvan bekend is dat deze voorkomen bij deze groep en kunnen samenhangen met het collaboratieverleden van hun ouders. Het gaat om de volgende klachten: wantrouwen naar de buitenwereld; moeilijkheden in intieme relaties en/of familie- of sociale relaties; gevoelens van minderwaardigheid; zoektocht naar eigen identiteit; loyaliteitsconflict ten opzichte van

familieid; overspannenheid, overwerkt zijn, of burn-out; depressieve klachten; verslaving (bijv. alcoholisme); agressieproblemen; angstklachten (bijv. sociale angst); slaapproblemen; en lichamelijke pijnklachten (bijv. langdurige nekpijn, hoofdpijn). Mensen kunnen deze klachten ook (hebben) ervaren zonder dat er een relatie is met het collaboratieverleden van hun ouders. We hebben participanten gevraagd of zij nu of op enig moment in hun leven last hebben (gehad) van deze klachten, op een schaal van 1 = *niet*, 2 = *een beetje*, 3 = *redelijk wat*, 4 = *nogal veel*, en 5 = *heel veel*.

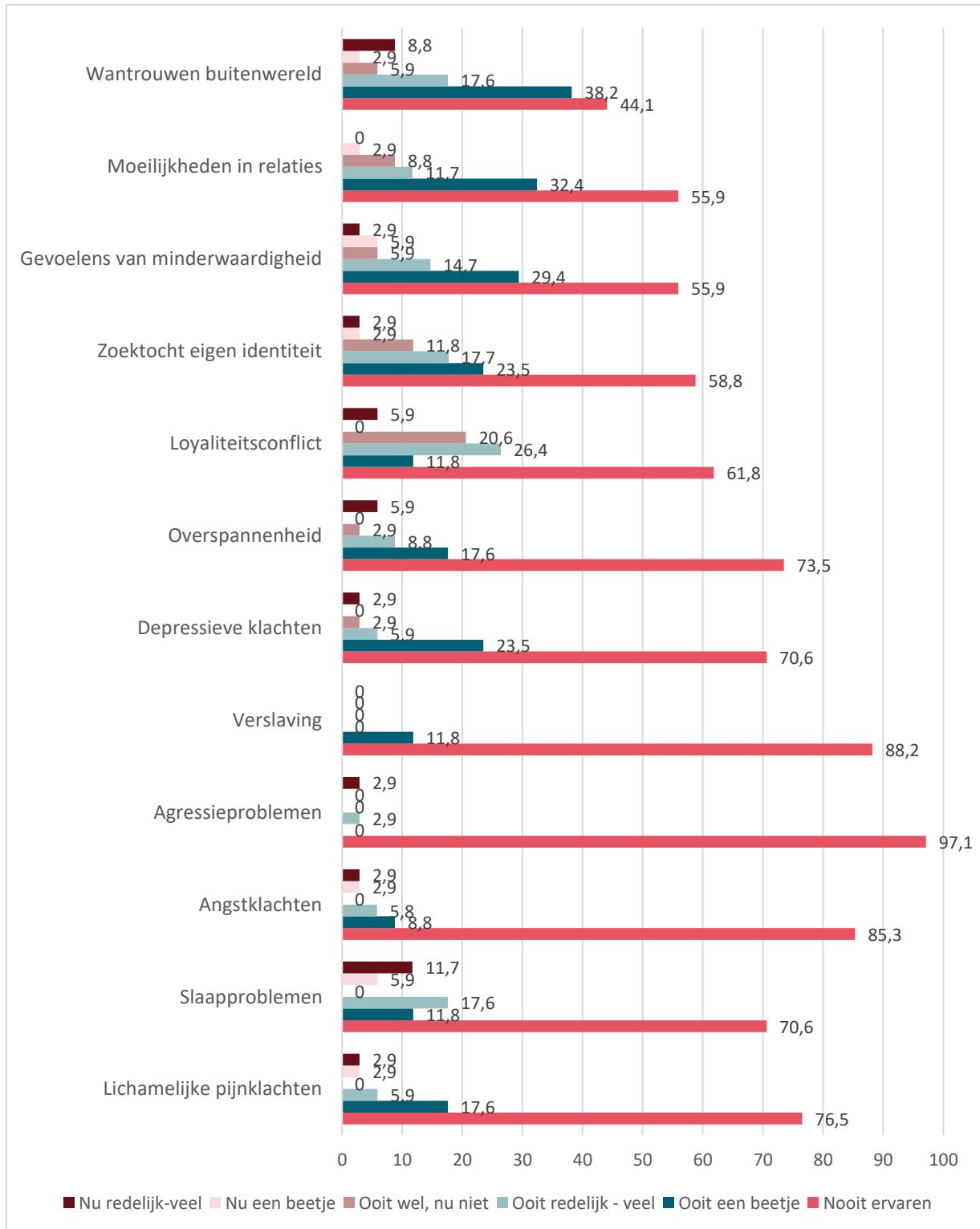
Allereerst hebben we de resultaten bekeken voor kinderen van (vermeende) collaborateurs, zoals ook gepresenteerd in Figuur 3. Van de 34 mensen, gaven 6 mensen (17.6%) aan geen enkele van deze klachten te hebben ervaren op enig moment in hun leven. De meeste mensen die aangaven wel een of enkele van deze klachten te hebben ervaren, gaven aan dat ze lichte klachten hebben ervaren. De klachten die het meeste voorkomen in deze groep zijn wantrouwen naar de buitenwereld, moeilijkheden in intieme relaties en/of familie- of sociale relaties, gevoelens van minderwaardigheid, een zoektocht naar eigen identiteit en loyaliteitsconflict met het familieid over wie het gaat.

De mensen die aangaven redelijk wat, nogal veel, of heel veel klachten te hebben ervaren op enig moment in hun leven (in totaal 17 van de 34, 50%), hebben we vervolgens gevraagd of ze op dit moment deze klachten nog steeds ervaren en in welke mate. Als we kijken naar de meest voorkomende klachten, zien we de volgende resultaten:

- *Wantrouwen naar de buitenwereld*: van de 6 mensen die hier redelijk tot veel klachten hebben ervaren, geldt dit voor 3 mensen nog steeds, voor 1 iemand een beetje, en voor 2 helemaal niet.
- *Moeilijkheden in relaties*: van de 4 mensen die hier redelijk tot veel klachten hebben ervaren, geldt dit voor 1 iemand nu een beetje, en voor 3 helemaal niet.
- *Gevoelens van minderwaardigheid*: van de 5 mensen die hier redelijk tot veel klachten hebben ervaren, geldt dit voor 1 iemand nog steeds, voor 2 mensen een beetje, en voor 2 helemaal niet.
- *Zoektocht naar eigen identiteit*: van de 6 mensen die hier redelijk tot veel klachten hebben ervaren, geldt dit voor 1 iemand nog steeds, voor 1 iemand een beetje, en voor 4 helemaal niet.
- *Loyaliteitsconflict*: van de 9 mensen die hier redelijk tot veel klachten hebben ervaren, geldt dit voor 2 mensen nog steeds en voor 7 helemaal niet.

Deze resultaten lijken erop te wijzen dat voor kinderen van (vermeende) collaborators die deze klachten op enig moment in hun leven redelijk wat tot heel veel hebben ervaren, voor de meesten de klachten nu afgenomen zijn. Tevens hebben we gevraagd of deze participanten zelf denken dat de collaboratiegeschiedenis van hun familie een rol heeft gespeeld in het feit dat ze (een van) deze klachten (hebben) ervaren. Van de 17 mensen geven 7 mensen (41.2%) aan dat het collaboratieverleden geen rol heeft gespeeld in hun klachten; 4 mensen (23.5%) een beetje een rol; 5 mensen (29.4%) een tamelijk grote rol, en 1 persoon (5.9%) een grote rol. Voor de 10 mensen die aangeven dat het collaboratieverleden een rol heeft gespeeld in hun klachten, geldt dat ze allemaal aangeven meerdere van de bovenstaande klachten te hebben ervaren op enig moment in hun leven.

Samenvattend laten deze resultaten zien dat voor de kinderen van (vermeende) collaborateurs in dit onderzoek, ongeveer een vijfde van deze mensen aangeeft geen enkele klachten te hebben ervaren op enig moment in hun leven waarvan we op basis van de literatuur weten dat deze kunnen spelen in deze doelgroep. Ongeveer een derde van de mensen geeft aan enkel lichte klachten te hebben ervaren. De helft van de mensen rapporteert redelijk wat tot heel veel klachten te hebben ervaren op enig moment in hun leven. Van deze groep geeft iets meer van de helft van de mensen aan dat hun familiegeschiedenis een rol heeft gespeeld in hun klachten. Zij geven allemaal aan een of meerdere klachten te hebben ervaren waarvan we vanuit de literatuur weten dat deze voorkomen onder kinderen van (vermeende) collaborators. Omdat deze steekproef klein is (uit 34 mensen bestaat) moeten we voorzichtig zijn met het interpreteren van percentages, maar de resultaten suggereren dat ongeveer een derde van de kinderen van (vermeende) collaborators klachten heeft ervaren op enig moment in hun leven waarvan zij zelf zien dat deze verband houden met het collaboratieverleden van hun ouders.

Figuur 3. Klachten van kinderen van (vermeende) collaborateurs op enig moment in hun leven en op dit moment aanwezig

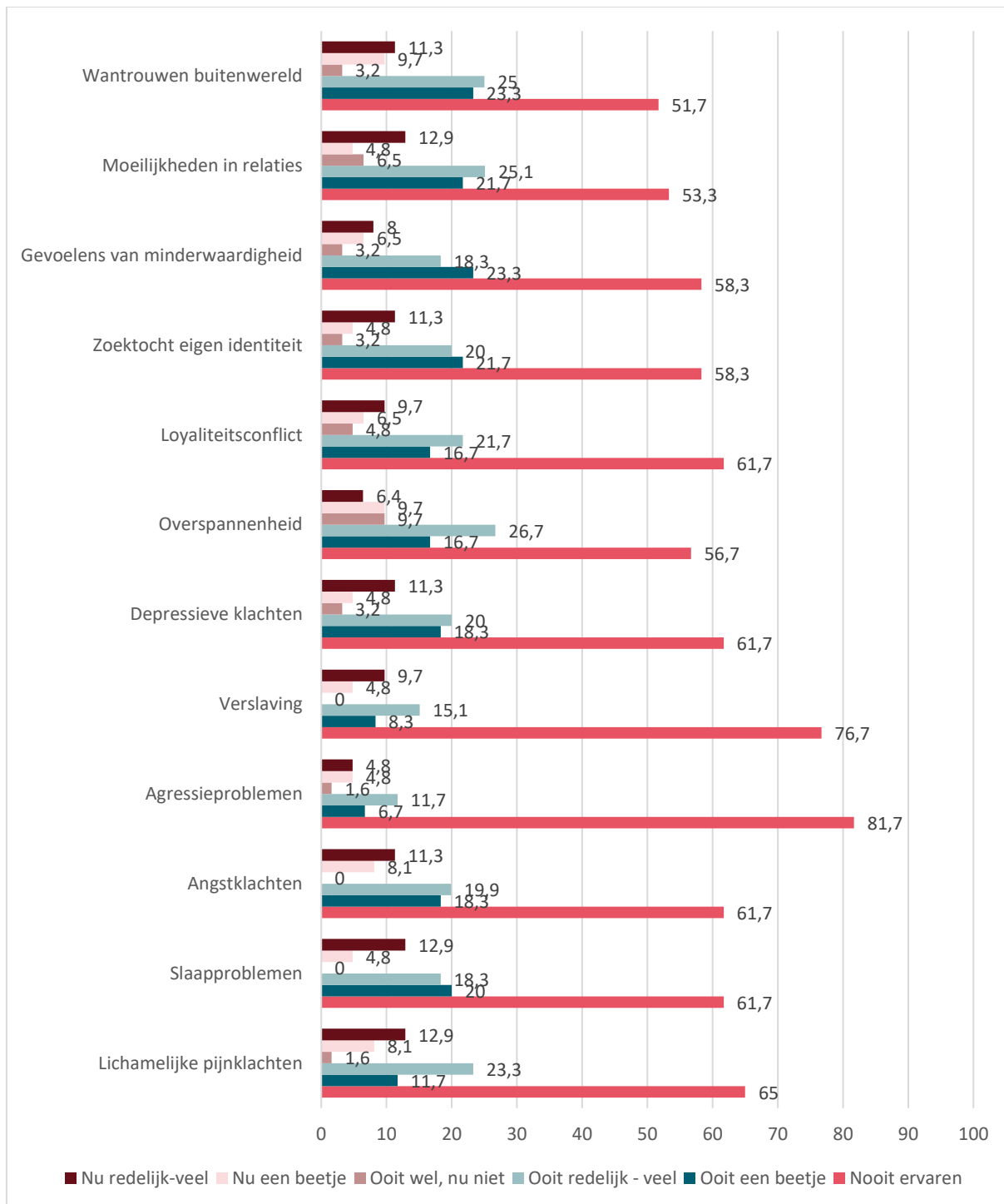
Vervolgens hebben we gekeken naar de resultaten voor kleinkinderen en verdere familie van (vermeende) collaborateurs. Van de 60 (van de 62) kleinkinderen die deze vragen hebben ingevuld, gaven 13 mensen (21.7%) aan geen enkele van deze klachten te hebben ervaren op enig moment in hun leven. 32 Mensen gaven aan redelijk wat tot heel veel last te hebben (gehad) van een of enkele van deze klachten op enig moment in hun leven (score 3-5 op een schaal van 1 tot 5; 53.3%). Van deze groep gaven 18 mensen (56.3%) aan dat de collaboratiegeschiedenis van hun grootouders geen rol speelt in de klachten die ze ervaren (hebben) en 14 mensen (43.7%) wel; 5 mensen (15.6%) een beetje; 6 mensen (18.8%) tamelijk; 2 mensen een grote rol (6.3%) en 1 iemand een zeer grote rol (3.1%). Ongeveer een vijfde van de kleinkinderen van (vermeende) collaborateurs (14 van de 60 mensen, 23.3%) geeft dus aan op enig moment in hun leven klachten te hebben gehad waarbij het collaboratieverleden van hun grootouder(s) een kleine tot grote rol heeft gespeeld in deze klachten.

Een aantal kleinkinderen hebben in de toelichting hun ervaringen opgeschreven, die een goede illustratie vormen van de intergenerationele doorwerking van het collaboratieverleden:

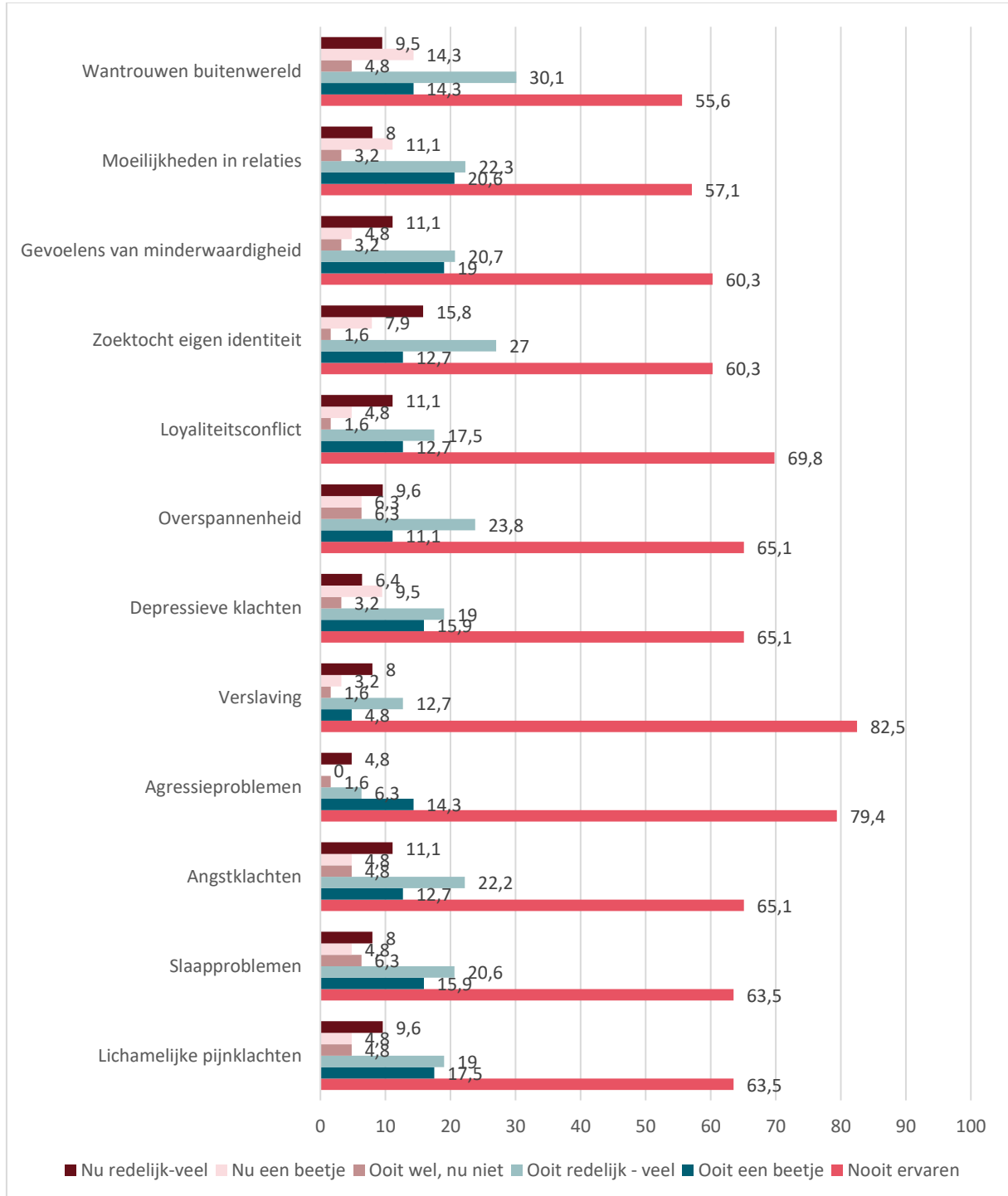
“Door wat mijn vader meemaakte als klein kind in oorlogstijd, ontwikkelde hij op latere volwassenleeftijd problemen als angst, onzekerheid, niet ver van huis durven, arbeidsongeschikt worden, wantrouwen. Dit werkt in mijn geval door naar dat ik daar ook niet bepaald zelfverzekerder van ben geworden.”

“Ik denk dat het oorlogsverleden van mijn opa een hele grote impact heeft gehad op mijn vader. Er waren altijd spanningen in het gezin en mijn vader was een hele vreselijk en moeilijke man die geen gevoel had voor zichzelf of voor zijn kinderen en ook dat de rest van de familie geen gevoel of emoties mocht tonen.”

Van de 63 verdere familieleden die deze vragen hebben ingevuld, gaven 19 mensen (30.2%) aan geen enkele van deze klachten te hebben ervaren op enig moment in hun leven. 32 mensen gaven aan redelijk wat tot heel veel last te hebben (gehad) van een of enkele van deze klachten op enig moment in hun leven (score 3-5 op een schaal van 1 tot 5; 50.8%). Van deze groep gaven 26 mensen (81.3%) aan dat de collaboratiegeschiedenis van hun familie geen rol speelt in de klachten die ze ervaren (hebben); 3 mensen (9.4%) een beetje; 1 mensen (3.1%) tamelijk; en 2 mensen een grote rol (6.3%). Dus 6 mensen (ongeveer een tiende) die collaboratie in hun familiegeschiedenis hebben geven aan op enig moment in hun leven klachten te hebben gehad waarbij het collaboratieverleden een kleine tot grote rol heeft gespeeld in deze klachten.

Figuur 4. Klachten van kleinkinderen van (vermeende) collaborateurs op enige moment in hun leven en op dit moment aanwezig.

Figuur 5. Klachten van verdere familie van (vermeende) collaborateurs op enig moment in hun leven en op dit moment aanwezig

Als we naar het globale beeld kijken, los van patronen in specifieke klachten, zien we dat de hoeveelheid klachten die mensen op enig moment in hun leven hebben ervaren niet significant verschilt tussen de verschillende groepen, maar dat kinderen en kleinkinderen hun klachten zelf wel significant meer in verband brengen met de collaboratiegeschiedenis van hun (groot)ouders dan verdere familieleden. Een ANOVA laat zien dat er gemiddeld genomen geen significant verschil is in de som van klachten die mensen ooit in hun leven hebben ervaren voor kinderen ($M = 17.68$, $SD = 5.84$), kleinkinderen ($M = 20.35$, $SD = 10.03$), en verdere familie ($M = 20.11$, $SD = 9.87$; $F(2,154) = 1.04$, $p = .35$). Van de mensen die redelijk tot veel klachten hebben ervaren op enig moment in hun leven, geven kinderen ($M = 2.00$, $SD = 1.00$) en kleinkinderen ($M = 1.84$, $SD = 1.14$) vaker aan dat de collaboratiegeschiedenis in de familie een rol heeft gespeeld in de ervaren klachten dan verdere familie ($M = 1.34$, $SD = 0.83$; respectievelijk $M_{diff} = 0.66$, $95\%CI[0.06, 1.25]$ en $M_{diff} = 0.50$, $95\%CI[0.00, 1.00]$; $F(2, 78) = 3.13$, $p = 0.049$, $\eta_p^2 = .074$), terwijl er geen significant verschil was tussen kinderen en kleinkinderen hierin.

Klachten en praten over het familieverleden

Daarnaast hebben we gekeken of er een verband is tussen de hoeveelheid klachten die mensen in hun leven hebben ervaren en of men over het verleden kan praten in de familie. We hebben gekeken naar de correlaties tussen de hoeveelheid klachten en in hoeverre ze het gevoel hadden te kunnen praten over het collaboratieverleden met (indien van toepassing) het familielid/leden om wie het gaat, ouders, broers of zussen, eigen kinderen en verdere familie. De resultaten laten zien dat voor kinderen van (vermeende) collaborateurs er een sterk significante negatieve correlatie is tussen klachten en over het verleden kunnen praten met broers en zussen: hoe meer men aangaf het gevoel te hebben dat dit mogelijk is, hoe minder klachten er op enig moment in het leven gerapporteerd worden ($r = -.68$, $p < .001$) – en dus ook hoe minder men het gevoel had met broers en zussen te kunnen praten, hoe meer klachten er gerapporteerd werden. Er was geen significant verband tussen hoeveelheid ervaren klachten en praten met het familielid/leden om wie het gaat, ouders, eigen kinderen, en verdere familie.

Voor kleinkinderen vonden we een ander resultaat: zij rapporteerden minder klachten wanneer ze meer het gevoel hadden te kunnen praten met het familielid om wie het gaat ($r = -.35$, $p = .028$), met hun eigen kinderen ($r = -.53$, $p < .001$) en met verdere familie ($r = -.35$, $p = .012$). Er was voor kleinkinderen geen significant verband met praten met ouders of broers en zussen. Voor verdere familieleden was er geen verband tussen het gevoel over de familiegeschiedenis te kunnen praten met familie en de hoeveelheid klachten die men op enig moment in het leven heeft ervaren.

Ervaringen met hulp, zorg of ondersteuning

We wilden graag weten of mensen hulp, zorg of ondersteuning hebben gezocht en gekregen voor hun klachten, hoe ze die zorg hebben ervaren en of het familieverleden ter sprake is gekomen tijdens de zorg. We hebben mensen gevraagd of ze hulp of zorg gezocht en/of gekregen hebben bij een huisarts of

praktijkondersteuner GGZ; bedrijfsarts; psychologische zorg, psycholoog of psychiater; coaching; of alternatieve zorg. Daarnaast hebben we gevraagd of mensen op dit moment behoefte hebben aan hulp of ondersteuning als het gaat om het collaboratieverleden van hun ouders: informatievoorziening (bijvoorbeeld via een website, boek, folder of podcast); contact met lotgenoten; of ondersteuning door een professionele zorgverlener.

Van de 17 kinderen van (vermeende) collaborateurs die redelijk tot veel klachten (zowel gerelateerd als ongerelateerd aan het familieverleden) hebben ervaren op enig moment in hun leven, gaven er 12 (70.6%) aan geen zorg of hulp te hebben gezocht of gekregen voor hun klachten. Drie mensen hebben hulp gezocht en/of gekregen bij een huisarts of praktijkondersteuner (POH) GGZ, 1 bij een psycholoog of psychiater, 1 bij een gesprekgroep, en 1 bij een oogarts. Van de 17 kinderen gaven er 10 aan dat het collaboratieverleden een beetje tot een sterke rol heeft gespeeld bij hun klachten. Van deze 10 mensen, hebben er 9 (90%) geen zorg of hulp gezocht en/of gekregen en 1 wel, van een huisarts of POH GGZ. Deze persoon gaf aan dat tijdens de behandeling het collaboratieverleden een beetje ter sprake is gekomen en gaf ook aan een beetje ontevreden te zijn met de ontvangen zorg. Daarnaast hebben we gevraagd of mensen op dit moment behoefte hebben aan hulp of ondersteuning als het gaat om het collaboratieverleden van hun ouders. Van de 34 kinderen van (vermeende) collaborateurs, gaf de meerderheid (32 mensen, 94.1%) aan geen behoefte daaraan te hebben. Twee mensen gaven aan behoefte te hebben aan informatievoorziening.

Van de 32 (van de 62) kleinkinderen die op enig moment in hun leven redelijk tot veel klachten hebben ervaren (zowel gerelateerd als ongerelateerd aan het familieverleden), gaven er 14 (43.8%) aan daar geen zorg of hulp voor gezocht te hebben. Tien mensen (31.3%) hebben hulp gezocht bij huisarts of POH GGZ, 5 (15.6%) bij een bedrijfsarts en 15 (46.9%) bij een psycholoog of psychiater. Van de 32 kleinkinderen die klachten hebben ervaren, waren er 14 die aangaven dat het collaboratieverleden een rol speelde in deze klachten. Van deze 14 hebben er 4 geen hulp gezocht (28.6%) en 10 mensen (71.4%) wel. 5 Mensen hebben hulp gezocht bij huisarts of POH GGZ. In de behandeling kwam bij 4 mensen het oorlogsverleden van de familie niet ter sprake, bij 1 enigszins. Deze mensen gaven aan (een beetje) tevreden te zijn geweest met de ontvangen zorg. Twee mensen hebben hulp gezocht bij een bedrijfsarts; waarbij het oorlogsverleden niet ter sprake is gekomen. Eén persoon was zeer ontevreden en één een beetje tevreden met de ontvangen zorg. Negen mensen hebben hulp gezocht bij een psycholoog of psychiater. Bij 3 mensen is het oorlogsverleden van de familie niet ter sprake gekomen, bij 3 mensen een beetje en bij 3 mensen enigszins of nogal veel. Het merendeel (8 mensen) van deze mensen was tevreden met de ontvangen zorg of hulp. Daarnaast hebben we gevraagd naar behoefte aan hulp of ondersteuning nu. Van de 60 kleinkinderen die deze vraag hebben ingevuld, gaven er 53 (88.3%) aan geen behoefte te hebben aan ondersteuning; 6 (10%) aan informatievoorziening; 1 (1,7%) aan contact met lotgenoten; en 1 (1.7%) aan ondersteuning door een professionele zorgverlener.

Van de 32 (van de 63) verdere familieleden die op enig moment in hun leven redelijk tot veel klachten hebben ervaren (zowel gerelateerd als ongerelateerd aan het familieverleden), hebben er 14 (43.8%) geen zorg of hulp gezocht hiervoor en 18 wel (56.2%). Twaalf hebben hulp gezocht bij huisarts of POH GGZ, 1 bij een bedrijfsarts, 9 bij een psycholoog of psychiater, 2 bij een coach, en 2 bij alternatieve zorg. Van de 6 mensen die aangaven dat de collaboratiegeschiedenis is hun familie een rol speelde in hun klachten, hebben er 3 geen hulp gezocht en 3 hulp gezocht bij een huisarts of POH GGZ. Bij twee van de drie is het oorlogsverleden in de familie een beetje of enigszins ter sprake gekomen in de behandeling. Eén persoon was zeer tevreden, 1 neutraal en 1 een beetje ontevreden met de ontvangen zorg. Daarnaast hebben we gevraagd naar behoefte aan hulp of ondersteuning nu. Van de 62 verdere familieleden die deze vraag hebben ingevuld, gaven er 58 (93.5%) aan geen behoefte te hebben aan ondersteuning; 3 (4.8%) aan informatievoorziening; 1 (1,7%) aan contact met lotgenoten; en 1 (1.7%) aan ondersteuning door een professionele zorgverlener.

Samenvattend is het eerste dat opvalt dat er een groot aantal mensen is dat redelijk tot veel klachten heeft ervaren op enig moment in het leven, maar daar geen hulp of zorg voor heeft gezocht. Onder de kinderen van (vermeende) collaborateurs zochten zelfs ongeveer 9 van de 10 mensen geen hulp voor klachten waarvan ze aangeven dat het collaboratieverleden van hun ouders daar een rol in speelt. Deze resultaten kunnen ons niet vertellen *waarom* mensen geen hulp zoeken, maar wat opvalt is dat er een sterke significante correlatie is tussen in hoeverre mensen aangeven dat het collaboratieverleden van hun ouders een rol heeft gespeeld in hun klachten en de negatieve emoties die ze ervaren als ze denken aan dit verleden, $r = .75, p < .001$ ($n = 17$). Een grotere rol van het familieverleden in de klachten die deze mensen (hebben) ervaren hangt samen met het ervaren van meer negatieve emoties wanneer ze denken aan dit verleden. Het is mogelijk dat deze negatieve emoties (schaamte, schuldgevoel, walging, boosheid, verdriet, angst, kwetsbaarheid), naast andere factoren, het hulp zoeken in de weg staan.

Ten tweede valt op dat juist een groot deel van de kleinkinderen van (vermeende) collaborateurs die klachten hebben ervaren waarin het familieverleden een rol speelt, wel hulp heeft gezocht. De meeste mensen (64.3%, 9 personen) hebben hulp gezocht bij een psycholoog of psychiater, waarbij bij het merendeel het familieverleden ter sprake is gekomen in de behandeling, maar bij ongeveer een derde niet (3 personen). De meeste mensen waren tevreden over de ervaren psychologische hulp of zorg. Daarnaast laten deze resultaten zien dat kinderen, kleinkinderen en verdere familieleden die klachten ervaren waarvan ze zelf aangeven dat het familieverleden daar een rol in speelt zich ook vaak wenden tot hun huisarts of POH GGZ. Tot slot geeft de overgrote meerderheid van deze mensen aan op dit moment geen behoefte aan hulp of ondersteuning te ervaren.

Mogelijke positieve impact van het familieverleden

Op basis van de literatuur en de interviews in dit onderzoek weten we dat familieleden van vermeend collaborateurs niet alleen negatieve impact (zoals klachten) van het familieverleden kunnen ervaren, maar dat mensen daarnaast ook een positieve invloed van het verleden op hun leven kunnen zien. Vier voorbeelden van gevolgen die mensen als positief ervaren op basis van eerdere interviewstudies hebben we uitgevraagd in dit onderzoek. De resultaten hiervan zijn weergegeven in Tabel 4.

Tabel 4. Mogelijke positieve impact van het familieverleden.

Mogelijke positieve impact	Kinderen		Kleinkinderen		Verdere familie	
	M (SD)	% eens	M (SD)	% eens	M (SD)	% eens
Mijn familiegeschiedenis heeft me geïnspireerd in mijn (vrijwilligers)werk	2.35 (2.06)	26.5	1.60 (1.33)	11.7	1.73 (1.38)	16.1
Ik vind het belangrijk het verhaal van mijn familie te delen met andere mensen	3.38 (2.10)	47.1	2.30 (1.69)	21.7	2.08 (1.55)	21
Mijn familiegeschiedenis heeft een grote interesse in geschiedenis aangewakkerd	3.71 (1.98)	50	2.75 (1.51)	33.3	2.69 (1.70)	35.5
Ik heb door dit verleden meer oog voor kwetsbare groepen in de samenleving	3.94 (2.03)	55.9	2.82 (2.08)	33.3	2.60 (1.68)	32.3

Noot. M = gemiddelde, SD = standaard deviatie. % eens = percentage mensen met score 4-7, op een schaal van 1 = helemaal oneens tot 7 = helemaal eens.

Deze resultaten laten zien dat ongeveer de helft van de kinderen en een derde tot een vijfde van de kleinkinderen en verdere familieleden zich herkennen in deze stellingen. ANOVAs laten zien dat er een significant verschil was in de mate van positieve impact tussen kinderen versus kleinkinderen en verdere familieleden: kinderen scoorden gemiddeld genomen significant hoger op het delen van het familieverhaal ($F(2, 153) = 6.53, p = 0.002, \eta_p^2 = .079$), een interesse in geschiedenis ($F(2, 153) = 4.50, p = 0.013, \eta_p^2 = .056$) en oog voor kwetsbare groepen ($F(2, 153) = 5.71, p = 0.004, \eta_p^2 = .070$) dan kleinkinderen en verdere familie.

Openstelling van het CABR

Tot slot wilden we graag weten hoe familieleden van (vermeende) collaborateurs kijken naar de aanstaande openbaarmaking en digitalisering van het CABR op 1 januari 2025. Na een korte tekst waarin we aan participanten vertelden wat het CABR is en dat het per 1 januari 2025 voor iedereen

digitaal toegankelijk gemaakt wordt, vroegen we of mensen al eens eerder van het CABR hadden gehoord.

Van de 34 kinderen van (vermeende) collaborateurs gaf de helft (17 mensen, 50%) aan eerder van het CABR gehoord te hebben. Deze 17 mensen werd gevraagd of iemand in hun familie of zichzelf ooit het CABR bezocht hebben om een dossier in te zien. Zes mensen (17.6%) gaven aan een familielid te hebben dat het CABR heeft bezocht. Tien mensen (29.4%) gaven aan overwogen te hebben zelf het CABR te bezoeken en van deze mensen hebben 4 mensen daadwerkelijk het CABR bezocht (11.8% van het totaal aantal kinderen van (vermeende) collaborators in dit onderzoek). Op de vraag of men van plan is na 1 januari 2025 online iets in het CABR op te zoeken, antwoordden 7 mensen (20.6%) nee, 16 (47.1%) misschien, en 11 (32.4%) waarschijnlijk of zeker wel. Ongeveer de helft (52.9) van de kinderen van (vermeende) collaborators gaf aan niet van plan te zijn naar het fysieke archief in Den Haag te gaan; 13 mensen (38.2%) misschien en 3 mensen waarschijnlijk of zeker wel (8.8%). Van deze 16 mensen, geven 2 aan van plan te zijn voorafgaand aan 1 januari 2025 het CABR in Den Haag te bezoeken, 3 na 1 januari en 11 weten nog niet wanneer. De resultaten van kleinkinderen en verdere familie staan weergegeven in Tabel 5.

Tabel 5. Kennis van en ervaring met het CABR

	Percentage Ja		
	Kinderen (n = 34)	Kleinkinderen (n = 60)	Verdere familie (n = 62)
Hebt u al eens eerder van het CABR gehoord?	50	23.3	32.3
Bent u van plan na 1 januari 2025 online iets in het CABR op te zoeken?	79.4	61.7	67.7
Bent u van plan het CABR in het Nationaal Archief in Den Haag te bezoeken?	47.1	40	33.9
<i>Voor degenen die eerder van het CABR hadden gehoord:</i>			
Heeft iemand in uw familie het CABR bezocht om (een) dossier(s) in te zien? *	17.6	8.3	3.2
Hebt u ooit overwogen het CABR te bezoeken om (een) dossier(s) in te zien? **	29.4	11.7	11.3
Hebt u het CABR zelf bezocht om (een) dossier(s) in te zien? **	11.8	5	3.2

*Noot. * percentages reflecteren het aantal mensen dat 'ja' antwoordde op de gestelde vragen. Van de kleinkinderen hebben 2 mensen deze vragen niet beantwoord, van de verdere familieleden 1.*

Wat opvalt aan deze resultaten is dat ongeveer de helft van de kinderen, driekwart van de kleinkinderen, en twee derde van de verdere familie nog niet eerder van het CABR had gehoord. Een klein aantal van

onze participanten heeft het CABR zelf bezocht: 11.8% (4 van de 34 mensen) van de kinderen, 5% van de kleinkinderen, en 3.2% van de verdere familieleden van (vermeende) collaborateurs. De meerderheid van de participanten geeft aan van plan te zijn om vanaf 1 januari 2025 online iets in het CABR op te gaan zoeken.

We hebben mensen gevraagd hoe men zich voelt bij het openbaar en digitaal beschikbaar zijn van het CABR vanaf 1 januari 2025: ervaren mensen negatieve emoties (schaamte, schuldgevoel, walging, boosheid, verdriet, bang, kwetsbaar, verward), onverschilligheid (onverschillig, neutraal), nieuwsgierigheid (nieuwsgierig, geïnteresseerd), of positieve emoties (blij, trots)? Tabel 6 geeft de gemiddelde scores weer.

Tabel 6. Emoties over de openstelling van het CABR

Emoties	Gemiddelde (SD)		
	Kinderen (n = 34)	Kleinkinderen (n = 60)	Verdere familie (n = 62)
Negatieve emoties	1.38 (0.54)	1.25 (0.53)	1.20 (0.46)
Nieuwsgierigheid	2.75 (1.36)	2.42 (1.22)	2.37 (1.23)
Onverschilligheid	2.25 (0.83)	2.20 (1.12)	2.10 (1.04)
Positieve emoties	1.22 (0.46)	1.28 (0.61)	1.31 (0.68)

Noot. Emoties gemeten op een schaal van 1 = helemaal niet, 2 = een beetje, 3 = redelijk wat, 4 = nogal veel, en 5 = heel veel.

De resultaten laten zien dat gemiddeld genomen mensen weinig emoties ervaren wanneer ze denken aan de openstelling van het CABR: nieuwsgierigheid scoort het hoogst, waarbij voor kinderen, kleinkinderen en verdere familie geldt dat ze gemiddeld genomen een beetje nieuwsgierigheid ervaren. Ook valt op dat voor alle groepen geldt dat ze gemiddeld genomen weinig negatieve emoties rapporteren: 47.1% van de kinderen, 66.7% van de kleinkinderen, en 67.7% van de verdere familie geeft aan helemaal geen negatieve emoties te ervaren (gemiddelde score van 1), terwijl voor de andere participanten geldt dat hun scores tussen '1 = helemaal niet' en '3 = redelijk wat' in zitten. Er waren 6 kinderen (17.6%), 6 kleinkinderen (10%), en 5 kleinkinderen (8%) met een gemiddelde score tussen 2 en 3 ('een beetje' tot 'redelijk wat'). ANOVAs laten zien dat er geen significante verschillen zijn gevonden tussen kinderen, kleinkinderen en verdere familieleden in emoties over de openstelling van het CABR.

Rond de openstelling van het CABR kunnen verschillende dingen georganiseerd en gepubliceerd worden voor geïnteresseerden en betrokkenen. We hebben de participanten gevraagd waar zij interesse in of behoefte aan zouden hebben. De resultaten van deze vragen staan in Tabel 7. Wat opvalt is een duidelijke behoefte aan informatie over het CABR en aan context en duiding. Ongeveer een derde van de participanten geeft aan interesse te hebben in of behoefte te hebben aan praktische ondersteuning en hulp bij een eigen onderzoek naar de familiegeschiedenis. Ook geeft een vijfde van alle participanten aan behoefte te hebben aan informatie over hoe om te gaan met emoties die naar boven kunnen komen

naar aanleiding van informatie in het CABR; deze behoefte is iets sterker onder kinderen dan onder kleinkinderen en verdere familie.

Tabel 7. Behoeftte aan informatie en ondersteuning rond de openstelling van het CABR

	Percentage Ja			
	Kinderen (n = 34)	Kleinkinderen (n = 60)	Verdere familie (n = 62)	Totaal (n = 156)
Informatie over het CABR, de aard van het archief en het proces van openbaarmaking	55.9	38.3	40.3	42.9
Informatie over de context van collaboratie in Nederland, hoe daarmee is omgegaan na de oorlog en hoe de dossiers moeten worden geïnterpreteerd en geduid	64.7	46.7	48.4	51.3
Informatie over emoties van uzelf of uw familie die naar boven kunnen komen naar aanleiding van informatie in het CABR en hoe daarmee om te gaan	35.3	18.3	14.5	20.5
Praktische ondersteuning en hulp bij uw eigen onderzoek naar de familiegeschiedenis	26.5	31.7	32.3	30.8
Een bijeenkomst voor alle geïnteresseerden in het CABR waarin mensen met elkaar en met experts in gesprek kunnen gaan	11.8	10	6.5	9
Ervaringsverhalen van anderen die op zoek zijn gegaan naar informatie over familie in het CABR	20.6	18.3	11.3	16
Mijn eigen (familie)verhaal kunnen vertellen	29.4	13.3	17.7	18.6
Contact met andere mensen die net als ik een collaboratiefamiliegeschiedenis hebben	14.7	5	4.8	7.1
Contact met een hulp- of zorgverlener	8.8	1.7	1.6	3.2
Een manier om bezwaar te maken tegen de (op deze manier geplande) digitalisering van het CABR	5.9	3.3	8.1	5.8

Samenvattend laten deze resultaten zien dat een groot deel van participanten met (vermeende) collaboratie in hun familiegeschiedenis nog niet eerder van het CABR gehoord had. Van degenen die het CABR al wel kenden, heeft een klein percentage het CABR daadwerkelijk bezocht. Gemiddeld genomen roept de openstelling vooral enige nieuwsgierigheid op onder de participanten en weinig negatieve emoties. Dit geldt zowel voor kinderen als voor kleinkinderen en verdere familieleden. Een kleinere groep geeft aan enige negatieve emoties te ervaren. Ongeveer de helft van de participanten geeft aan

behoefte te hebben aan informatie over de aard van het CABR en informatie over context en duiding en ongeveer een derde aan praktische ondersteuning bij eigen onderzoek. Ongeveer een derde van de kinderen en een vijfde van de kleinkinderen geeft aan interesse te hebben in informatie over hoe om te gaan met emoties die naar boven kunnen komen door informatie in het CABR.

De maatschappelijke context: hoe kijkt de samenleving nu naar de collaboratiegeschiedenis?

Na de vraag aan 5991 mensen van het Centerdata panel over hun familiegeschiedenis met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog, is aan een willekeurig getrokken steekproef van de mensen zonder collaboratie in hun familiegeschiedenis een uitnodiging gestuurd om een tweede vragenlijst in te vullen. Het doel van deze vragenlijst was te onderzoeken hoe mensen in de Nederlandse samenleving op dit moment aankijken tegen de geschiedenis van collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog, kinderen van collaborateurs en de openstelling van het CABR. Er zijn 1224 mensen die meegedaan hebben aan dit onderzoek, 672 vrouwen (54.9%) en 552 mannen (45.1%), met een gemiddelde leeftijd van 57.5 jaar ($SD = 17.9$, $range = 16 - 93$).

Huidige oordelen over collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog

Ten eerste waren we benieuwd hoe mensen tegenwoordig oordelen over casussen van collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Daarvoor hebben we vijf fictieve casussen opgesteld op basis van veelvoorkomende vormen van collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog en op basis van kennis over hoe mensen morele oordelen vormen op basis van psychologische literatuur. Deze casussen verschilden in de mate van leed (direct of indirect) veroorzaakt door de collaborateur en staan weergegeven in Tabel 8. We wilden weten *of* en *hoe* mensen onderscheid zouden maken in hun (morele) oordeel over de collaborateurs in deze casussen. Participanten kregen daarom in willekeurige volgorde alle vijf casussen te lezen, waar ze gevraagd werden “Hoe moreel fout vindt u het wat deze persoon gedaan heeft?” (*moral wrongness [moreel fout-zijn]⁹⁰*). Ook vroegen we in welke mate men boosheid en walging (morele emoties) ervoer als ze het verhaal lazen. In Tabel 8 worden de gemiddelde scores voor deze maten gerapporteerd.

⁹⁰ B. Tepe en Aydinli-Karakulak, *Beyond harmfulness and impurity: Moral wrongness as a violation of relational motivations* (2019), 310.

Tabel 8. Casussen van collaboratie in de Tweede Wereldoorlog.

Cassussen	Moreel fout-zijn M (SD)	Boosheid M(SD)	Walging M(SD)
1. Een jonge, sportieve man van 20 was onder de indruk van het fascisme en de nieuwe wereldorde. Hij sloot zich vrijwillig aan bij de Waffen-SS en heeft in de oorlog in Oost-Europa gevochten. Hij heeft tientallen mensen gedood: Russische soldaten, maar hoogstwaarschijnlijk ook Joodse en Poolse burgers.	6.05 (1.28)	3.28 (1.37)	3.41 (1.37)
2. Een man van 40, was lid van de NSB geworden met de verwachting dat deze beweging het land uit de economische crisis van de jaren '30 zou helpen. Hij verdiende als schoenpoetser niet veel en had het al jaren erg zwaar met zijn gezin met 4 kinderen. Hij hoopte dat het lidmaatschap hem enkele voordelen zou geven. Maar van Hitler en de Duitsers moest hij niet veel hebben.	3.86 (1.57)	1.94 (1.08)	1.88 (1.07)
3. Een man van 32 was al ruim voor de oorlog lid geworden van de NSB en werkte in een notariskantoor. Hij was overtuigd antisemiet (hij haatte Joden) en schreef voor het weekblad van de NSB. Hij was in zijn functie als notaris betrokken bij de onteigening en doorverkoop van huizen van Joden.	6.39 (1.15)	3.66 (1.29)	3.78 (1.26)
4. Een jonge vrouw van 23 had tijdens de oorlog een administratieve baan bij de gemeente, om te helpen haar ouderlijk gezin te onderhouden. Tijdens dit werk werd ze omringd door NSB'ers en Duitse officieren, die haar goed behandelden en die vaak charmant waren. Ze werd smoorverliefd en kreeg een relatie met een Duitse officier, met wie ze ook een kind kreeg.	3.87 (1.66)	1.88 (1.10)	1.96 (1.12)
5. Een man van 47, die al tientallen jaren kruidenier was in een kleine dorpsgemeenschap, was uitgesproken antisemiet (hij haatte Joden). Toen hij erachter kwam dat een gezin in het dorp onderdak bood aan een familie van Joodse onderduikers, heeft hij ze verraden en zijn ze gedeporteerd (weggevoerd naar een werk- of concentratiekamp).	6.57 (1.07)	3.90 (1.24)	4.03 (1.19)

Noot. Moreel fout-zijn werd gemeten op een schaal van 1 = helemaal niet fout tot 7 = heel erg fout; boosheid en walging werden gemeten op een schaal van 1 = helemaal niet, 2 = een beetje, 3 = redelijk wat, 4 = nogal veel, en 5= heel veel.

De resultaten laten ten eerste een tweedeling zien tussen de casussen. Casussen 2 en 4 werden minder sterk veroordeeld als moreel fout en riepen minder boosheid en walging op dan casussen 1, 3 en 5. De paarsgewijze vergelijkingen (pairwise comparisons) van ANOVAs voor herhaalde metingen lieten zien dat waar casussen 2 en 4 niet significant van elkaar verschilden in hoeveel moreel fout-zijn, boosheid en walging er gerapporteerd werd, ze allebei wel significant verschilden van casus 1, 3 en 5 (alle p 's < .001; RM ANOVA within-subjects effect moreel fout-zijn: $F(4, 4892) = 1764,65, p < 0.001, \eta_p^2 = .591$; boosheid: $F(4, 4892) = 1570,18, p < 0.001, \eta_p^2 = .562$; walging: $F(4, 4892) = 1477,57, p < 0.001, \eta_p^2 = .547$). De veroordeling van casussen 1, 3 en 5 is sterk te noemen: een gemiddelde score tussen de 6 en 7 op een schaal tot 7 is te interpreteren als 'heel erg moreel fout', en roept 'redelijk wat' tot 'nogal veel' boosheid en walging op. De scores voor casus 2 en 4 liggen iets onder het gemiddelde van de schalen, en zijn te interpreteren als 'enigszins moreel fout' en 'een beetje boosheid en walging'. De verschillen tussen casussen 1, 3 en 5 onderling zijn, mede gegeven de sterke statistische power van het onderzoeksdesign, ook allemaal significant (p 's < .001), maar zullen we in dit rapport niet verder op in gaan.

Vanuit de morele psychologie bezien is een belangrijk verschil tussen casussen 2 en 4 versus 1, 3 en 5 de afwezigheid versus aanwezigheid van genoemd leed (*harm*) voor andere mensen veroorzaakt door de hoofdpersoon van de casus (collaborateur): het doden van mensen, het verraden en daardoor weggevoerd worden van Joden en de onteigening en doorverkoop van huizen van Joden. Dat lijkt samen te hangen met het sterk veroordelen van de collaborateur als moreel fout. Andersom lijkt het ontbreken van (direct) leed voor anderen te zorgen voor een gemiddeld genomen milder oordeel in deze huidige tijd. Beide casussen worden veroordeeld als 'enigszins fout' en roepen een beetje morele emoties op, maar veel minder sterk dan de casussen waarin er sprake is van leed.

Oordelen over kinderen van collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog

We wilden tevens graag weten hoe men in de samenleving oordeelt over kinderen van collaborateurs. Zoals eerder beschreven in het rapport hebben kinderen van collaborateurs in de jaren na de oorlog regelmatig te maken gekregen met veroordeling en sociale uitsluiting en leven er onder kinderen van (vermeende) collaborateurs hier nu zorgen over. Om sociaal wenselijk antwoorden enigszins te omzeilen, hebben we de volgende opzet gekozen. Alle participanten hebben de vijf bovenstaande casussen in willekeurige volgorde aangeboden gekregen. Na de eerste casus die participanten zagen, kregen ze in aanvulling op de bovenstaande vragen nog een extra set vragen. Die begon met het volgende scenario:

Stelt u zich voor dat u een oudere buurman heeft, die altijd groet als u elkaar tegenkomt. Hij is nu met pensioen, maar werkte vroeger als leraar. Stelt u zich nu voor dat u van andere mensen in uw straat hoort dat uw buurman de zoon is van de persoon uit het verhaal dat u net hebt gelezen.

De argumentatie voor deze opzet is dat als mensen hun oordeel over iemand die kind van een collaborateur is laten beïnvloeden door de daden van de ouder, we zouden moeten zien dat mensen anders oordelen over deze fictieve buurman wanneer hij de zoon is van een collaborateur die sterker veroordeeld wordt (uit casus 1, 3 of 5) dan wanneer hij de zoon is van een collaborateur die minder sterk veroordeeld wordt (uit casus 2 of 4).

Casus 1 werd als eerste gezien door 240 mensen; casus 2 door 214; casus 3 door 255; casus 4 door 261; en casus 5 door 254 mensen. Na het lezen en beoordelen van deze eerste casus en het lezen van het scenario over de fictieve buurman, vroegen we mensen aan te geven in hoeverre ze deze buurman als vriendelijk, betrouwbaar en bekwaam zagen (drie dimensies waaruit stereotypen gevormd zijn⁹¹) of ze deze buurman zouden uitnodigen om thuis koffie te komen drinken; vriendelijk zouden groeten op straat; vragen of hij kan helpen met een klusje; en zelf de buurman helpen met een klusje (intenties tot interactie met de buurman). Als mensen (bewust of onbewust) hun oordeel over deze buurman zouden laten afhangen van hun oordeel over de collaboratie van zijn vader/moeder, zouden we verwachten dat mensen die zich deze buurman voorstellen als zoon van casus 1, 3 of 5 negatiever zouden oordelen en minder geneigd zouden zijn tot interactie dan als ze zich hem voorstellen als de zoon van casus 2 of 4.

Allereerst hebben we gekeken naar de indruk die participanten hadden van de fictieve buurman als kind van een collaborateur, op basis van de drie dimensies van stereotypen die mensen hebben: vriendelijk (warmte), betrouwbaar (moreel), en bekwaam (competent). De gemiddelde scores staan in Tabel 9 en laten zien dat over het algemeen de buurman positief beoordeeld wordt (op een schaal van 1 tot 5 een bovengemiddelde score, wat geïnterpreteerd kan worden als 'behoorlijk' vriendelijk, betrouwbaar en bekwaam). Een ANOVA voor de vijf casussen voor de indruk als vriendelijk laat zien dat hoewel het totale verschil tussen de groepen significant is, $F(4, 1219) = 2.57$ $p = 0.037$, $\eta_p^2 = .008$, het gaat om een zeer klein effect: de onderlinge verschillen zijn niet significant. Voor 'betrouwbaar' laten de resultaten ook een significant effect zien voor het totale verschil, $F(4, 1219) = 4.41$ $p = 0.002$, $\eta_p^2 = .014$, met een kleine effectgrootte. Een analyse van de onderlinge verschillen laat zien dat de fictieve buurman als kind van de collaborateur uit casus 2 en 4 als significant meer betrouwbaar gezien wordt (p 's $< .05$) dan als hij voorgesteld wordt als kind van de collaborateur uit casus 3 en 5. Casus 1 verschilt niet significant van de andere casussen. Voor 'bekwaam' laten de resultaten weer een significant effect zien voor het totale verschil, $F(4, 1219) = 3.05$ $p = 0.016$, $\eta_p^2 = .010$, met een kleine effectgrootte en zonder significante onderlinge verschillen.

⁹¹ C.W. Leach, Ellemers en Barreto, *Group virtue: the importance of morality (vs. competence and sociability) in the positive evaluation of in-groups* (2007), 234.

De andere vragen die we hebben gesteld gingen over de intentie tot interactie met de buurman. We hebben de vier soorten interacties die we uitgevraagd hebben samengevoegd tot één maat voor deze analyses (Cronbach's alpha = .92). Ook hier zien we hoge gemiddelde scores: mensen zouden gemiddeld genomen deze fictieve buurman 'waarschijnlijk wel' uitnodigen voor een kopje koffie of helpen met een klusje (zie Tabel 9). Een ANOVA laat zien dat er geen significante verschillen zijn in de intentie tot interactie met de fictieve buurman tussen de verschillende collaborateurs die voorgesteld werden als zijn ouder in de verschillende casussen, $F(4, 1219) = 2.01$, $p = 0.090$, $\eta_p^2 = .007$.

Tabel 9. Oordelen over een fictieve buurman als kind van een collaborateur

Oordeel over buurman als zoon van...	Indruk - M (SD)			Intentie tot interactie - M (SD)
	Vriendelijk	Betrouwbaar	Bekwaam	
Casus 1 (Waffen-SS, Oostfront)	3.53 (0.84)	3.27 (0.88)	3.32 (0.83)	3.96 (0.88)
Casus 2 (NSB-lid, moest niet veel hebben van Duitsers)	3.66 (0.91)	3.44 (0.96)	3.47 (0.93)	4.06 (0.82)
Casus 3 (NSB-lid, notaris)	3.33 (0.89)	3.18 (0.97)	3.29 (0.92)	3.91 (0.89)
Casus 4 (Relatie met Duitse militair)	3.52 (0.88)	3.41 (0.96)	3.49 (0.94)	4.02 (0.81)
Casus 5 (Antisemiet, verraad)	3.30 (0.89)	3.17 (0.98)	3.30 (0.90)	3.86 (0.89)

Noot. Indruk als vriendelijk, betrouwbaar en bekwaam werd gemeten op een schaal van 1 = helemaal niet, 2 = een klein beetje, 3 = behoorlijk, 4 = erg, en 5 is heel erg. De intenties tot interactie werden gemeten op een schaal van 1 = helemaal niet, 2 = waarschijnlijk niet, 3 = misschien, 4 = waarschijnlijk wel, en 5 = zeker wel.

Samenvattend suggereren deze resultaten dat er een mogelijkheid is dat de indruk die mensen zich vormen van een fictieve buurman van wie ze te horen krijgen dat die het kind is van een collaborateur, (bewust of onbewust) beïnvloed wordt door deze collaboratiegeschiedenis daar waar het gaat om een indruk van betrouwbaarheid (als maat van de morele dimensie van stereotypen). Deze mogelijke verschillen lijken zich echter niet te vertalen in een andere intentie tot interactie met deze fictieve buurman: we vinden geen verschillen in de intentie die mensen uitspreken tot vormen van interactie zoals men die met burens zou kunnen hebben.

Na deze vragen hebben we ook op een directere manier uitgevraagd hoe mensen kijken naar kinderen van collaborateurs. We hebben participanten gevraagd in hoeverre ze zich er prettig of oké bij zouden voelen als blijkt dat een basisschoolleraar, een politicus, een hoofdredacteur, een collega, de burgemeester van hun gemeente, of een goede vriend het kind zou zijn van een collaborateur uit de Tweede Wereldoorlog. Tabel 10 laat zien welk percentage van de participanten zich daar wel of niet prettig bij voelde. Deze resultaten laten zien dat niet iedereen zich prettig voelt bij het idee van kinderen van collaborateurs in verschillende maatschappelijke of sociale rollen. Vooral voor publieke functies, zoals politicus, burgemeester of hoofdredacteur, geeft een minderheid van 43-48% van de participanten aan zich daar oké bij te voelen, iets meer dan een derde (37-38%) neutraal, en bijna een vijfde van de

participanten (18-19%) geeft aan zich daar niet prettig bij te voelen. Van mensen met wie men vaak meer op een persoonlijke manier contact heeft, zoals een collega, goede vriend, of leraar op een basisschool, geeft een krappe meerderheid aan zich oké bij te voelen als dit kinderen van collaborateurs zijn (54-58%), iets meer dan een derde neutraal (35-37%), en minder dan een tiende voelt zich daar niet oké bij (6-10%). Welke casus over collaboratie participanten als eerste gelezen hebben had geen invloed op deze resultaten.

Tabel 10. Percentage van participanten die zich prettig of onprettig voelt bij kinderen van collaborators in verschillende maatschappelijke of sociale rollen.

Rollen	Niet oké	Neutraal	Oké
Leraar op een basisschool	9.9	36.5	53.6
Politicus in de Tweede Kamer	18.9	37.9	43.2
Hoofdredacteur bij een landelijke krant	13.1	38.9	48
Collega van uw (vrijwilligers)werk	6.4	35.4	58.3
Burgemeester van uw gemeente	17.8	37.2	45
Een goede vriend	8.6	34.5	56.9

Noot. Antwoorden gemeten op een schaal van 1 = helemaal niet oké, 2 = enigszins niet oké, 3 = neutraal, 4 = enigszins oké, 5 = helemaal oké. Kolom 'niet oké' representeert percentage participanten met een score van 1 of 2 (helemaal niet oké en enigszins niet oké), kolom 'oké' percentage participanten met een score van 4 of 5 (enigszins oké en helemaal oké).

Samengenomen laten deze resultaten zien dat een substantiële minderheid (18-19%) van de participanten van dit representatieve panel zich niet prettig voelt bij het idee dat vooral mensen in publieke functies, zoals politici of burgemeesters, het kind van een collaborateur zouden kunnen zijn. Voor persoonlijke contacten, zoals een vriend of collega, lijkt de meerderheid van de mensen zich daar oké bij te voelen en de groep die zich daar niet prettig bij voelt kleiner (6-9%).

Openstelling van het CABR

Tot slot wilden we graag weten hoeveel bekendheid er is in de samenleving met de aanstaande openstelling en digitalisering van het CABR, op 1 januari 2025, en hoe mensen daar tegenaan kijken. Na dezelfde korte tekst die we familieleden van (vermeende) collaborators hebben voorgelegd waarin we aan participanten vertelden wat het CABR is en dat het per 1 januari 2025 voor iedereen digitaal toegankelijk gemaakt wordt, vroegen we of mensen al eens eerder van het CABR hadden gehoord. Tabel 11 geeft de resultaten weer.

Van de totale steekproef van 1224 mensen, hadden 238 mensen (19.4%) al eens eerder van het CABR gehoord. Deze participanten werden gevraagd of iemand in hun familie of zichzelf ooit het CABR bezocht

hebben om een dossier in te zien. Zeventien mensen (1.4%) gaven aan een familielid te hebben dat het CABR heeft bezocht. Vierentwintig mensen (2%) gaven aan overwogen te hebben zelf het CABR te bezoeken en van deze mensen hebben 7 mensen daadwerkelijk het CABR bezocht (0.6% van de totale steekproef). Op de vraag of men van plan is na 1 januari 2025 online iets in het CABR op te zoeken, antwoordden 55.5% nee, 34.6% misschien, en 9.9% waarschijnlijk of zeker wel.

Tabel 11. Kennis van en ervaring met het CABR in de Nederlandse samenleving (exclusief familieleden van (vermeende) collaborateurs)

	Percentage ja
Hebt u al eens eerder van het CABR gehoord?	19.4
Bent u van plan na 1 januari 2025 online iets in het CABR op te zoeken?*	44.5
Bent u van plan het CABR in het Nationaal Archief in Den Haag te bezoeken?*	19.5
<i>Voor degenen die eerder van het CABR gehoord hadden:</i>	
Heeft iemand in uw familie het CABR bezocht om (een) dossier(s) in te zien?	1.4
Hebt u ooit overwogen het CABR te bezoeken om (een) dossier(s) in te zien?	2
Hebt u het CABR zelf bezocht om (een) dossier(s) in te zien?	0.6

*Noot. *percentage 'ja' reflecteert antwoorden 'misschien, waarschijnlijk wel, en zeker wel'*

Ook in dit deel van het onderzoek hebben we de participanten gevraagd hoe men zich voelt bij de openstelling van het CABR en gekeken naar negatieve emoties (schaamte, boosheid, verdriet, bang, kwetsbaar), onverschilligheid (onverschillig, neutraal) en nieuwsgierigheid (nieuwsgierig, geïnteresseerd). De resultaten laten zien dat gemiddeld genomen mensen weinig emoties ervaren wanneer ze denken aan de openstelling van het CABR: weinig tot geen negatieve emoties ($M = 1.29$, $SD = 0.57$), een beetje nieuwsgierigheid ($M = 2.31$, $SD = 1.13$) en onverschilligheid ($M = 2.26$, $SD = 0.96$). Deze gemiddelde scores zijn vergelijkbaar met de gemiddelde scores van familieleden van (vermeende) collaborateurs. De meerderheid van de mensen (63.8%) geeft aan helemaal geen negatieve emoties te ervaren (gemiddelde score van 1); daarentegen geeft 4% van de mensen aan redelijk wat tot heel veel negatieve emoties te ervaren wanneer ze denken aan de openstelling van het CABR (gemiddelde score tussen 3 en 5). Daarnaast geeft 33.6% van de mensen aan redelijk wat tot heel veel nieuwsgierigheid te ervaren en 32.3% redelijk wat tot heel veel onverschilligheid.

Rond de openstelling van het CABR kunnen verschillende dingen georganiseerd en gepubliceerd worden voor geïnteresseerden en betrokkenen. Ook in dit deel van het onderzoek hebben we de participanten gevraagd waar zij interesse in of behoefte aan zouden hebben. De resultaten van deze vragen staan in Tabel 12. Wat opvalt is dat de percentages van mensen die aangeven ergens behoefte aan of interesse in te hebben grotendeels vergelijkbaar zijn met de resultaten van familieleden van (vermeende) collaborateurs. Een vrij groot deel van de participanten, ongeveer twee-vijfde, geeft aan interesse te hebben in informatie over het CABR en de context van collaboratie in Nederland. Ongeveer een derde van de participanten geeft aan interesse te hebben in of behoefte te hebben aan praktische

ondersteuning en hulp bij een eigen onderzoek naar de familiegeschiedenis en ongeveer een vijfde geeft aan interesse te hebben in het vertellen van het eigen familieverhaal. Ook geeft een vijfde van alle participanten aan behoefte te hebben aan informatie over hoe om te gaan met emoties die naar boven kunnen komen naar aanleiding van informatie in het CABR.

Tabel 12. Behoeftte aan of interesse in informatie en ondersteuning rond de openstelling van het CABR in de Nederlandse samenleving (exclusief familieleden van (vermeende) collaborateurs)

	Percentage Ja
Informatie over het CABR, de aard van het archief en het proces van openbaarmaking	37.3
Informatie over de context van collaboratie in Nederland, hoe daarmee is omgegaan na de oorlog en hoe de dossiers moeten worden geïnterpreteerd en geduid	46.1
Informatie over emoties van uzelf of uw familie die naar boven kunnen komen naar aanleiding van informatie in het CABR en hoe daarmee om te gaan	21.1
Praktische ondersteuning en hulp bij uw eigen onderzoek naar de familiegeschiedenis	28
Een bijeenkomst voor alle geïnteresseerden in het CABR waarin mensen met elkaar en met experts in gesprek kunnen gaan	12.7
Ervaringsverhalen van anderen die op zoek zijn gegaan naar informatie over familie in het CABR	23.1
Mijn eigen (familie)verhaal kunnen vertellen	21.2
Contact met een hulp- of zorgverlener	4.8
Een manier om bezwaar te maken tegen de (op deze manier geplande) digitalisering van het CABR	6.5

Samenvattend laten deze resultaten zien dat er een behoorlijke interesse is vanuit de samenleving voor het CABR: 44.5% van de participanten geeft aan misschien, waarschijnlijk of zeker wel iets op te gaan zoeken in het CABR als het op 1 januari 2025 digitaal opengesteld gaat worden. Ongeveer een derde van de participanten (33.6%) geeft aan redelijk tot heel nieuwsgierig te zijn naar het CABR. Gemiddeld genomen roept de openstelling weinig negatieve emoties op, voor 4% van de participanten was dit wel het geval. Als we kijken naar de behoeftes of interesses die mensen aangegeven hebben, zijn die vergelijkbaar met de resultaten van familieleden van (vermeende) collaborateurs: ongeveer 40% van de mensen geeft aan interesse te hebben in informatie over het CABR en over de context van collaboratie in Nederland. Ongeveer een derde van de participanten heeft interesse in praktische ondersteuning bij eigen onderzoek en ongeveer een vijfde in informatie over hoe om te gaan met emoties die naar boven kunnen komen naar aanleiding van onderzoek in het CABR.

Conclusie en aanbevelingen

Conclusies

In de conclusies geven we antwoord op de hoofdvragen van dit onderzoek. Hiervoor baseren we ons op een uitgebreid literatuuronderzoek, 10 semigestructureerde interviews onder kinderen van (vermeende) collaborateurs met zorgervaringen en een vragenlijstonderzoek onder een panel dat representatief is voor de Nederlandse bevolking.

1. Wie zijn kinderen van (vermeende) collaborateurs, hoe heeft dit verleden doorgewerkt in hun leven en hoe groot is de hulpbehoevende doelgroep?

Wie zijn kinderen van (vermeende) collaborateurs?

Zowel de literatuur, de interviews als het vragenlijstonderzoek laat zien dat de kinderen van (vermeende) collaborateurs een hele **diverse groep** vormen. Sommige van hen zijn voor de oorlog geboren en hebben de oorlog als kind meegemaakt. Anderen zijn tijdens of net na de oorlog geboren en zijn opgegroeid in de naoorlogse jaren, waarin (vermeende) collaborateurs werden geïnterneerd. Ook zijn er kinderen die na de oorlog geboren zijn en soms op veel latere leeftijd pas geconfronteerd werden met hun familiegeschiedenis rondom collaboratie. Op basis van de bestaande literatuur en het huidige onderzoek blijft het moeilijk te schatten hoeveel kinderen van (vermeende) collaborateurs er in Nederland zijn. In 1998 was de schatting dat er zo'n 150.000-200.000 kinderen van collaborateurs in Nederland leefden⁹². De resultaten van het huidige vragenlijstonderzoek suggereren dat er naar schatting nu ongeveer 650.000 mensen in Nederland zijn met (vermeende) collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog in hun familiegeschiedenis (die hiermee bekend zijn), waarvan ongeveer 100.000 kinderen van (vermeende) collaborateurs.

Belangrijk om op te merken bij deze schattingen is dat ze gebaseerd zijn op het aantal mensen dat zelf aangegeven heeft collaboratie in hun familiegeschiedenis te hebben. Wij nemen aan dat het daarmee een onderschatting kan zijn van het totaal aantal familieleden van (vermeende) collaborateurs: het is mogelijk dat ook in dit anonieme vragenlijstonderzoek mensen niet hebben willen uitkomen voor deze familiegeschiedenis en dat een deel van de jongere generaties door zwijgen over collaboratie in families niet weet dat zij een collaboratiegeschiedenis in hun familie hebben. Het is bijvoorbeeld opvallend dat in het gehele panel van Centerdata 18.4% van de mensen aangeeft familieleden te hebben die in het verzet hebben gezeten of daden van verzet hebben gepleegd tegenover 3.6% van de mensen die

⁹² Martijn Lindt, *Children of collaborators* (1998).

aangeeft familieleden te hebben die verdacht zijn geweest van en/of schuldig zijn geweest aan collaboratie of het hebben van een relatie met een Duitse militair. Dit kan een aanwijzing zijn dat verhalen van verzet meer of makkelijker doorgegeven worden in families dan verhalen van collaboratie. Als we namelijk kijken naar cijfers over verzet en collaboratie, schatte historicus De Jong het aantal mensen die verzet pleegden in vast organisatorisch verband tijdens de Tweede Wereldoorlog op 45.000.⁹³ Daar tegenover waren op het hoogtepunt 100.000 mensen lid van de NSB en ongeveer 25.000 Nederlanders vochten in de Waffen-SS aan het Oostfront mee (zie ook historisch overzicht van collaboratie op pagina 8).

Hoe heeft dit verleden doorgewerkt in hun leven?

In de literatuur en interviews komt naar voren dat een deel van de kinderen van (vermeende) collaborateurs te maken heeft gehad met de doorwerking van de oorlog in hun leven. Dit kan te maken hebben met **eigen oorlogservaringen** of met **maatschappelijke ervaringen** zoals uitsluiting, beperkte studie- of werkkansen of opgroeien in armoede als gevolg van de nasleep van de oorlog. Daarnaast is een deel van de kinderen opgegroeid in **ontwrichte families**, waarbij de impact van de oorlog een grote rol speelde. In het vragenlijstonderzoek geeft ongeveer een vijfde van de kinderen van (vermeende) collaborateurs aan sociale uitsluiting te hebben ervaren.

Deze ervaringen kunnen een grote impact hebben gehad op **individueel niveau**, zoals het ontwikkelen van fysieke en psychische klachten. Bekende psychische problemen zijn angstklachten, depressieve gevoelens als ook nachtmerries en herbelevingen gerelateerd aan het eigen oorlogsverleden of dat van de ouders. Ook moeilijkheden rondom het vinden van de eigen identiteit, omgaan met emoties en gevoelens van minderwaardigheid komen geregeld voor. Daarnaast is de impact te zien op **relationeel vlak**, binnen gezins- en familierelaties en op **maatschappelijk vlak**. Enkele voorbeelden zijn verbroken (intieme) relaties, het ervaren van een loyaliteitsconflict in relatie tot de ouders, als ook het schuwen van werk in een publieke functie vanwege het verleden. Naast deze negatieve impact benoemen participanten in de interviews en in het vragenlijstonderzoek ook de **positieve impact** van het verleden op wie zij zijn of wat ze doen, zoals hoe het hen zelfstandig heeft gemaakt, hoe het hen geïnspireerd heeft in het (vrijwilligers)werk dat zij doen of wat het hen brengt om actief hun verhaal te delen.

In de literatuur zijn aanwijzingen te vinden dat de tijdsperiode waarin iemand is opgegroeid, als ook de huidige levensfase waarin iemand verkeert en de mogelijkheid tot gesprek binnen de familie bepalend kunnen zijn voor de mate van klachten en doorwerking die iemand ervaart. Vanuit de interviews zijn geen duidelijke aanwijzingen gevonden dat de intensiteit van de klachten of het soort klachten anders is voor mensen van verschillende leeftijden. Met name de gezinsdynamiek met ouders, broers en zussen en de hechting met ouders in de kinderjaren lijkt bepalend te zijn voor de ontwikkeling van klachten. In de vragenlijsten zien we ook een verband tussen de hoeveelheid klachten en het gevoel te hebben

⁹³ Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 10b* (1981), 744-746.

hierover te kunnen spreken met broers en zussen. Verder vinden we geen aanwijzingen dat de mate van ouderschap van de ouder(s) direct bepalend is voor het type of de intensiteit van de klachten.

Hulpbehoevende doelgroep

De literatuur en de interviews geven een duidelijk beeld van het soort klachten en de intensiteit van de klachten waar kinderen van (vermeende) collaborateurs mee te maken kunnen krijgen. De resultaten van het vragenlijstonderzoek, onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking, laten zien dat **ongeveer een derde van de kinderen** van (vermeende) collaborateurs op enig moment in hun leven klachten heeft ervaren waarvan zij zelf zien dat deze verband houden met het collaboratieverleden van hun ouders. Vanwege de geringe steekproef van 34 mensen moeten we voorzichtig zijn met het interpreteren van percentages. Ook is uit de literatuur en behandelpraktijk bekend dat het voor sommige mensen pas later in hun leven of na een (therapie) proces duidelijk wordt dat hun klachten in verband staan met het verleden van hun ouders. Het is dus niet uit te sluiten dat voor een deel van de mensen die nu zelf aangeven dat het verleden geen rol speelt, (later) blijkt dat dit misschien toch wel het geval is. Deze resultaten komen enigszins overeen met voorgaande literatuur. In een onderzoek van het NIZW werd een inschatting gemaakt dat circa 10-15 procent van de kinderen van (vermeende) collaborateurs ernstige moeilijkheden ervaarden, veelal van psychische aard, waarvoor hulp was geïndiceerd. Onderzoek van het Historisch Nieuwsblad in 2002 onder mensen die bekend waren bij Stichting Werkgroep Herkenning (SWH) liet hogere percentages zien met 83 procent van de participanten die psychische problemen ervoer. Dit kan komen doordat de mensen juist omdat ze klachten ervaren zich melden bij SWH.

Daarnaast geeft het vragenlijstonderzoek ook informatie over kleinkinderen en verdere familie van (vermeende) collaborateurs. Uit de resultaten blijkt dat ongeveer **een vijfde van de kleinkinderen** aangeven op enig moment in hun leven klachten te hebben gehad waarbij het collaboratieverleden van hun grootouder(s) een kleine tot grote rol heeft gespeeld. Hetzelfde geldt voor ongeveer **een tiende van de mensen die collaboratie in hun verre familiegeschiedenis** hebben. Ook hier geldt de kanttekening dat gegeven de kleine aantallen participanten we voorzichtig moeten zijn met het interpreteren van percentages. Deze resultaten zouden een interessant startpunt kunnen zijn voor vervolgonderzoek naar intergenerationale doorwerking van collaboratie in families.

2. Wat zijn de zorgervaringen van kinderen van (vermeende) collaborateurs en welke behoeftes aan zorg, hulp en/of ondersteuning leven er?

Hulp zoeken

De literatuur en interviews laten zien dat het collaboratieverleden vaak niet de reden is waarom mensen in eerste instantie hulp zoeken. Vaak speelt er een andere ingrijpende gebeurtenis, zoals een scheiding of het overlijden van een ouder, waarvoor iemand hulp zoekt.

Vanuit het vragenlijstonderzoek is het eerste dat opvalt dat er een groot aantal mensen is dat wel redelijk tot veel klachten heeft ervaren op enig moment in het leven, maar daar geen hulp of zorg voor heeft gezocht. Onder de kinderen van (vermeende) collaborateurs zochten zelfs ongeveer 9 van de 10 mensen geen hulp voor klachten waarvan ze aangeven dat het collaboratieverleden van hun ouders daar een rol in speelt. Het ervaren van meer negatieve emoties zoals schaamte en schuld rondom het familieverleden hangt samen met het gevoel dat het familieverleden een rol speelt in de klachten. Het is mogelijk dat deze negatieve emoties voor veel mensen nog steeds het hulp zoeken in de weg staan. Dit is ook een beeld dat terugkomt in de literatuur van rond de jaren '90 van de vorige eeuw. In de vragenlijst van het Historisch Nieuwsblad onder leden van SWH lag het aantal mensen dat professionele hulp zocht, zo'n 70 procent, een stuk hoger. Uit het vragenlijstonderzoek blijkt dat degene die wel hulp zoeken dit het vaakst doen bij de huisarts en/of POH-GGZ.

Zorgervaringen en behoeftes

Vanuit de literatuur en de interviews ontstaat een beeld waarbij de ervaring met zorg sterk samenhangt met de mate waarin de **context van oorlog** wordt **erkend** door de zorgverlener. Enerzijds geven zorgverleners aan dat de problematiek van kinderen van (vermeende) collaborateurs niet specifiek is voor deze groep alleen en ook gezien wordt bij mensen met andere ervaringen. Tegelijk laten de literatuur en de interviews zien dat de wisselwerking tussen het maatschappelijk taboe en de impact op het individu wiens ouder aan de kant van de Duitse bezetter stond, voor een belangrijk deel bijdraagt aan de psychische problematiek die mensen ervaren. Door zorgzoekenden wordt dan ook het **bagatelliseren van de impact van het oorlogsverleden**, het geen ruimte geven in de therapie en het niet (h)erkennen of een andere focus kiezen, gevoeld als een afwijzing en negatieve of belemmerende ervaring.

Wanneer kinderen van (vermeende) collaborateurs onvoorwaardelijke acceptatie ervaren vanuit de hulpverlener, er onbevooroordeeld naar hen geluisterd wordt en de impact van het oorlogsverleden serieus wordt genomen zijn dit positieve ervaringen. Daarbij wordt specifiek benoemd dat de **achtergrond en expertise van een zorgverlener** op het gebied van naoorlogse generatie-problematiek of collaboratie in het bijzonder helpend is. Deze expertise wordt zowel in de reguliere als in de specifieke en complementaire hulpverlening gevonden. Hoewel klachten van participanten vaak direct verband

houden met hechtingsproblematiek, geven participanten aan dat het met name helpend is om vrede te krijgen met het collaboratieverleden. De context van oorlog lijkt dus cruciaal in uiteindelijke behandeling van klachten, die heel breed en algemeen kunnen zijn.

Wat opvalt in de interviews is dat een groot deel van de participanten afwisselend hulp heeft gezocht in de reguliere en specifieke zorgverlening als ook in de complementaire of alternatieve zorg. Ervaringen met alle type zorg zijn wisselend negatief en positief. De hulp bij instellingen specifiek gericht op oorlogsgetroffenen was eerder moeilijk toegankelijk voor kinderen van (vermeende) collaborateurs. Recent is dit verbeterd, hoewel de toegankelijkheid moeilijk kan blijven vanwege eerder ervaren afwijzing of reisafstand. Verder laten zowel de literatuur als de interviews zien dat participanten vaak ervaring hebben met meerdere zorgtrajecten. Klachten kunnen gedurende het leven in dezelfde of andere vormen terugkomen, bijvoorbeeld door veranderende omstandigheden zoals de openbaarmaking van het CABR.

In de vragenlijsten is de groep participanten met zorgervaringen heel klein. Het merendeel van de mensen die hulp heeft gekregen is hier tevreden over. Verder hebben de meeste mensen geen behoefte aan professionele hulp, sommigen behoefte aan informatievoorziening en een enkeling aan lotgenotencontact.

3. Hoe verhouden kinderen van (vermeende) collaborateurs zich tot de Nederlandse samenleving? En de samenleving zich tot hen?

Kinderen van (vermeende) collaborateurs en de samenleving

In de literatuur en de interviews komt, zoals ook eerder benoemd, een sterk beeld naar voren over de directe of indirecte maatschappelijke uitsluiting die kinderen van (vermeende) collaborators in de samenleving ervaren hebben. Een deel van de geïnterviewden heeft maatschappelijke uitsluiting ervaren direct na de oorlog (zoals bedreigd of uitgescholden worden), maar ook in het latere leven en in het huidige leven noemen geïnterviewden voorbeelden van uitsluiting, bijvoorbeeld op het werk en in de directe woonomgeving (bijvoorbeeld een anonieme dreigbrief aan een participant die in het bestuur van haar appartementencomplex zat). Het vragenlijstonderzoek laat zien dat zowel voor kinderen, kleinkinderen als verdere familie de meerderheid van de participanten op dit moment aangeeft niet bang te zijn voor sociale uitsluiting vanwege de collaboratiegeschiedenis in de familie en ook geen sociale uitsluiting daardoor te hebben ervaren. Een substantiële minderheid (13-18%) van kinderen en kleinkinderen geeft echter aan wel angst voor sociale uitsluiting te hebben en deze uitsluiting ook te hebben ervaren.

Het vragenlijstonderzoek laat zien dat de meeste mensen met collaboratie in hun familieverleden hierover kunnen praten met dichtbijge naasten zoals familie en vrienden, maar minder het idee hebben dit te kunnen doen met mensen die verder weg staan, zoals collega's of een werkgever.

Samenleving ten opzichte van collaboratie

De resultaten in het vragenlijstonderzoek onder de samenleving als geheel laten zien dat collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog nog altijd sterk **moreel veroordeeld** wordt, met name als er sprake is van (direct) leed voor anderen, zoals bij het doden van mensen of het verraden en daardoor weggevoerd worden van Joden. Dit morele oordeel lijkt zich niet direct te vertalen in hoe men zich voorstelt om te gaan met een kind van een collaborateur; participanten zouden nog steeds een kopje koffiedrinken of een klusje doen voor een buurman die het kind is van een collaborateur. Het onderzoek geeft wel enige aanwijzing dat de indruk die mensen zich vormen van een fictieve buurman van wie ze te horen krijgen dat die het kind is van een collaborateur, (bewust of onbewust) beïnvloed wordt door de collaboratiegeschiedenis, als het gaat om een indruk van betrouwbaarheid. Dit zou in verder onderzoek uitgediept kunnen worden.

Desondanks geeft een substantiële minderheid van de participanten (18-19%) aan zich niet prettig te voelen bij het idee dat mensen in **publieke functies**, zoals politici of burgemeesters, het kind van een collaborateur zouden kunnen zijn. Deze resultaten zijn grotendeels in lijn met een onderzoek van *Dit is de Kwestie* van de EO⁹⁴. Voor **persoonlijke contacten**, zoals een vriend of collega, lijkt de meerderheid van de mensen zich daar oké bij te voelen. De groep die zich daar niet prettig bij voelt is een stuk kleiner (6-9%). In de interviews komt ook terug dat participanten, dus kinderen van (vermeende) collaborateurs, zich zelf ook niet prettig voelen bij het bekleden van een publieke functie vanwege hun verleden.

4. Hoe kijken mensen met een familiegeschiedenis van collaboratie naar het CABR en hoe leeft dit onder de samenleving breed?

Kinderen van (vermeende) collaborateurs en het CABR

Uit de interviews blijkt dat het opengaan van de archieven bij een deel van de participanten veel spanning en angst oproept en ook kan zorgen voor een toename aan klachten. Tegelijk wordt door de participanten ook benoemd hoe een open CABR mogelijkheden biedt in hun eigen zoektocht naar de familiegeschiedenis en kan leiden tot meer aandacht voor de doorwerking van dit oorlogsverleden. Wat opvalt aan de resultaten van het vragenlijstonderzoek is dat een groot deel van participanten met collaboratie in hun familiegeschiedenis nog niet eerder van het CABR gehoord heeft. Van degenen die

⁹⁴ David Macro, Van Hoorn, Bijleveld en Westmaas. *Rapportage onderzoek Dit is de Kwestie: Moeten de oorlogsarchieven openbaar gemaakt worden?* (maart 2024).

het CABR al wel kenden, heeft slechts een klein percentage het CABR daadwerkelijk bezocht. Gemiddeld genomen roept de openstelling vooral nieuwsgierigheid op onder de participanten en weinig negatieve emoties. Dit geldt zowel voor kinderen als voor kleinkinderen en verdere familieleden. Ongeveer de helft van de participanten geeft aan behoefte te hebben aan informatie over de aard van het CABR en informatie over context en duiding en ongeveer een derde aan praktische ondersteuning bij eigen onderzoek. Ongeveer een derde van de kinderen en een vijfde van de kleinkinderen geeft aan interesse te hebben in informatie over hoe om te gaan met emoties die naar boven kunnen komen door informatie in het CABR.

De samenleving en het CABR

Uit het vragenlijstonderzoek blijkt dat ongeveer één op de vijf mensen in de samenleving wel eens eerder gehoord heeft van het CABR. De interesse voor het CABR lijkt echter groter: Ongeveer de helft van de participanten geeft aan misschien, waarschijnlijk of zeker wel iets op te gaan zoeken in het CABR als het digitaal opengesteld is. Ongeveer een derde van de participanten geeft aan nieuwsgierig te zijn naar de openstelling. Ook in de samenleving roept de openstelling gemiddeld genomen weinig negatieve emoties op. Wat opvalt is dat de behoeftes of interesses rondom de openstelling van het CABR vergelijkbaar zijn met die van de familieleden van (vermeende) collaborateurs. Mensen hebben interesse in informatie over het CABR en de context van collaboratie (ongeveer de helft), interesse in praktische ondersteuning bij eigen onderzoek (ongeveer een derde) en behoefte aan informatie over hoe om te gaan met emoties die naar boven kunnen komen naar aanleiding van onderzoek in het CABR (ongeveer een vijfde).

Aanbevelingen

Op basis van de conclusies kunnen een aantal aanbevelingen gedaan worden. Het eerste deel van de aanbevelingen is gericht op een brede groep, zoals organisaties die zich bezighouden met onderwerpen gerelateerd aan de Tweede Wereldoorlog of beleidsmedewerkers. Daarnaast is een aantal aanbevelingen specifiek gericht op de zorgverlening met als doel de toeleiding naar en de aansluiting van zorg, hulp of ondersteuning te verbeteren.

Algemene aanbevelingen

- Wees erop alert dat de doelgroep van kinderen van (vermeende) collaborateurs heel divers is. In leeftijd is de groep divers, waarbij de oudere generatie vaak ook eigen oorlogservaringen heeft en de jongste generatie in de dertig kan zijn. Maar ook de ervaringen op familie- en maatschappijniveau en daarmee het ervaren van de doorwerking van dit verleden in het dagelijks leven is voor deze groep heel divers.

- In het (begeleiden van het) omgaan met emoties die naar boven kunnen komen is een belangrijk advies om ook aandacht te hebben voor **de relaties binnen de familie** en mogelijkheid tot in gesprek gaan hierover met broers en zussen, of andere familieleden. Het contact over dit verleden binnen de familie hangt immers sterk samen met de klachten die mensen naar aanleiding van dit verleden kunnen ontwikkelen of hebben ontwikkeld. Hier kan in adviezen rondom het omgaan met emoties rekening mee gehouden worden.
- Naast het spreken over de impact en doorwerking van het collaboratieverleden in de zin van klachten en trauma, is het ook belangrijk om **aandacht** te blijven hebben **voor veerkracht** en de positieve impact die dit verleden kan hebben voor mensen. Bijvoorbeeld door het ondersteunen van mensen die familieonderzoek willen doen.
- Het is belangrijk dat er, met name rondom het openbaar worden van het CABR, specifiek aandacht is voor **mensen in publieke functies**. Dit kan gaan om leden van de Tweede Kamer, als ook burgemeesters, mensen in lokale politieke functies, of mensen die anderszins een publieke functie bekleden. Aandacht voor het maatschappelijk debat over het collaboratieverleden en hoe wij hier als samenleving mee omgaan en tegenaan kijken is daarbij belangrijk. Dit zou kunnen gebeuren in bijeenkomsten rondom de digitalisering en openbaarmaking van het CABR.
- Specifieke aandacht is ook nodig rondom de impact die **sociale media** kan hebben, met name bij de openbaarmaking van het CABR voor kinderen van (vermeende) collaborateurs. De resultaten van het onderzoek geven aanleiding voor de verwachting dat een kleine groep mensen veroordelend kunnen zijn richting mensen (in publieke functies) met wie zij niet direct een persoonlijke connectie hebben. Juist via sociale media is de drempel relatief laag om een oordeel (anoniem) uit te spreken richting de desbetreffende persoon, wat voor individuen een grote impact kan hebben. Ontwikkel specifiek adviezen rondom hoe om te gaan met negatieve opmerkingen en ervaringen via sociale media.

Aanbevelingen voor zorg- en hulpverlening

- Het ontwikkelen van een **kennisnetwerk**, met name binnen de reguliere zorg, voor zorgmedewerkers die expertise hebben of willen versterken op het gebied van doorwerking van oorlog, naoorlogse generatie problematiek of collaboratie. Met een dergelijk netwerk kunnen ervaringen uitgewisseld worden en kan ook een lijst met beschikbare hulpverleners gecreëerd worden waar zorgzoekenden met een familiegeschiedenis van collaboratie gebruik van kunnen maken in hun zoektocht naar passende hulp.
- **Aandacht voor dit onderwerp** door middel van laagdrempelige informatie specifiek gericht aan huisartsen en praktijkondersteuners. Hiermee kunnen mensen met klachten gerelateerd aan een familiegeschiedenis van collaboratie eerder herkend worden door zorgverleners, zodat de context van de oorlog ook onderdeel kan zijn van behandeling. Specifieke aandacht voor

klachten die kunnen ontstaan of verergeren naar aanleiding van de opening van het CABR is hierbij van belang.

- Verdere verspreiding van bestaande informatiebronnen die kunnen bijdragen aan basiskennis over dit onderwerp voor zorgmedewerkers. Er zijn heel veel documentaires, podcasts, boeken en andere bronnen beschikbaar die kunnen bijdragen aan **het vergroten van basiskennis over de Tweede Wereldoorlog en de geschiedenis van collaboratie**. Via de SWH is veel informatie te vinden. De handreiking 'Lexicon voor de zorg' van ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld biedt een kort overzicht van de doelgroep en ook tips voor een goed gesprek.
- Hoewel de reden voor het zoeken naar hulp niet direct aan de oorlogservaringen en -familiegeschiedenis gerelateerd hoeft te zijn, kan het in behandeling wel heel helpend zijn om dit in de **context van familiegeschiedenis en oorlog** te plaatsen, dit te erkennen en serieus te nemen.
- Omdat de groep kinderen van (vermeende) collaborateurs veelzijdig en divers is, zowel qua leeftijd als qua ervaringen, is het belangrijk dat op basis van hun achtergrond niet te snel conclusies getrokken worden de klachten waar zij last van hebben. Het is belangrijk voor zorgverleners om oog te hebben voor de **eigenheid** van ieder persoon die men voor zich heeft.
- Daarnaast is **tijd nemen** om de zorgvraag en behoefte te onderzoeken heel belangrijk, juist omdat cliënten vaak komen met vage en onbegrepen klachten, waarbij de link met het verleden niet direct gelegd wordt. Doorvragen naar de achtergrond van cliënten is daarom ook essentieel.
- Aandacht en verdere scholing voor zorgmedewerkers over **intergenerationeel trauma** en de impact van oorlog op volgende generaties, inclusief de kleinkinderen van (vermeende) collaborateurs, is belangrijk.
- In contact en behandeling is ook belangrijk aandacht te hebben voor de **positieve manieren** waarop mensen hun verleden kunnen gebruiken in het heden en hoe dat mensen kan helpen om met dit verleden om te gaan. Bijvoorbeeld door het delen of opschrijven van hun verhaal.

**Nationaal
Psychotrauma
Centrum**

Dank

Wij bedanken alle deelnemers aan dit onderzoek voor hun deelname en vertrouwen om hun verhaal met ons te delen. Ook bedanken wij Jonna Lind van de ARQ Bibliotheek voor de literatuursearch en Rosa Lena van de Maat voor haar bijdrage in het transcriberen en coderen van de interviews. De financiering van dit onderzoek kwam tot stand vanuit het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS).

Referenties

- Beunderman, R., & Dane, J. (Ed.). (1987). *Kinderen van de oorlog*. Opstellen n.a.v. een lezingencyclus, door de RIAGG's, i.s.m. de Stichting ICODO te Utrecht.
- Bruggeman, K. (1990). *Kinderen van 'foute' ouders in de klinische psychiatrie*. Scriptie
- Buis, R. (Ed.). (2021). *Ik zag de maan op een steeltje staan. 40 Jaar Stichting Werkgroep Herkenning 1981-2021*. Stichting Werkgroep Herkenning.
- De Jong, L. (1981). *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 10b, 744-746. Geraadpleegd via <https://www.niod.nl/veelgestelde-vragen/verzet-cijfers>
- Diederichs, M. (2012). *Kinderen van Duitse militairen in Nederland 1941-1946: een verborgen leven*. Uitgeverij Aspect.
- Enning, B. (2014). *Spreken over fout. Hoe kinderen van collaborateurs het zwijgen verbraken, 1975-2000*. Uitgeverij Balans.
- Filet, B. (1990). *Oorlogskinderen en hun kinderen: wat wij niet willen weten*, in Flothuis, M., Mulder, E., Oosterhuis, H., Depmann, H., & van Heusden, R. (Eds.), *Kinderen van de oorlog. Getuigenissen uit de emotionele nalatenschap van '40-'45*. SUN.
- Heijden, C. v. d. (2014). *Kinderen van foute ouders: hun verhaal*. Atlas Contact.
- Hoenselaars, L. (2022). Een plek voor kinderen van 'foute' ouders bij ARQ Centrum'45. *Impact Magazine* 2, 11-14.
- Hofman, J. (1984). Het lot van de NSB-kinderen: een oud maar actueel probleem. *Maandblad voor Geestelijke Volksgezondheid* 3.
- Hofman, J. (1991). *NSB-kinderen en de last van hun verleden*, in Wolters, W.H.G. (Ed.), *Psychotrauma bij jongeren*.
- Kromhout, B. (2004). *Fout geboren. Het verhaal van kinderen van foute ouders*. Uitgeverij Contact.
- Leach, C. W., Ellemers, N., & Barreto, M. (2007). Group virtue: the importance of morality (vs. competence and sociability) in the positive evaluation of in-groups. *Journal of personality and social psychology*, 93(2), 234.
- Leeuw, J. D. P. B. d. (1989). *Tweede generatie: Joodse overlevenden, hun kinderen en nakomelingen van foute ouders in de literatuur*. Scriptie
- Lindt, M. (1993). *Als je wortels taboe zijn. Verwerking van levensproblemen bij kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten*. Uitgeverij Kok.
- Lindt, M. W. J. (1998). *Children of Collaborators. From Isolation toward Integration*, in Danieli, Y. (Ed.), *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*, 164-165. Plenum Press.
- Macro, D., Van Hoorn, I., Bijleveld, H. & Westmaas, J. (maart 2024). *Moeten de oorlogsarchieven openbaar gemaakt worden?* Rapportage onderzoek EO Dit is de Kwestie
- Mantel, P., Heij, J., Mostert, D. (Eds.). (2002). *Werkgroep Herkenning twintig jaar 1982-2002*. Stichting Werkgroep Herkenning.
- Matze, J. (1985). *Stiefkind onder de oorlogsslachtoffers: de problemen van NSB-kinderen*. Scriptie

- Scheffel-Baars, G. (1991). *Kind van foute ouders*. Stichting Werkgroep Herkenning
- Scheffel-Baars, G. (1993). *Children of Nazis and Collaborators in Germany, Holland and France*.
- Scheffel-Baars, G., Mantel, P. & Vaart, van der T. (2004). *Compendium 1981-2004. Ervaringen van kinderen en kleinkinderen van 'foute ouders'*. Stichting Werkgroep Herkenning
- Tames, I. (2009a). *Besmette jeugd. Kinderen van NSB'ers na de oorlog*. Uitgeverij Balans.
- Tames, I. (2009b). *Innocence and punishment: the war experiences of the children of Dutch Nazi collaborators*, in Abbenhuis, M. & Buttsworth, S. (Eds.), *Restaging war in the Western World. Noncombatant Experiences, 1890-Today*, 90-103.
- Tames, I. (2013). *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig*. Uitgeverij Balans.
- Tames, I. (2015). Children of Dutch Nazi collaborators. *European Review of History-Review*, 22(2), 221-241.
- Tames, I. (2016). Kinderen en oorlog: De ervaring van kinderen van 'foute' ouders. *Cogiscope: Tijdschrift over gevolgen van oorlog en geweld*, 9-12.
- Tepe, B., & Aydinli-Karakulak, A. (2019). Beyond harmfulness and impurity: Moral wrongness as a violation of relational motivations. *Journal of personality and social psychology*, 117(2), 310
- Vorst, T. (1991). *Kinderen van 'foute' ouders op zoek naar goede hulpverlening*. Deelrapportage I. NIZW.
- Vorst-Thijssen, T. (1992). *Goede hulpverlening zeker mogelijk! Hulpverleners over kinderen van foute ouders*. Deelrapportage II. NIZW.

Bijlagen

Bijlage 1: Geselecteerde en samengevatte literatuur

1. Hofman, J. (1984). Het lot van de NSB-kinderen: een oud maar actueel probleem. *Maandblad voor Geestelijke Volksgezondheid* 3.
2. Burg, J. v. d. (1985). Gezinsgeheimen, loyaliteitsproblematiek & schuldgevoelens bij kinderen van 'foute' ouders.
3. Matze, J. (1985). *Stiefkind onder de oorlogsslachtoffers: de problemen van NSB-kinderen*. Scriptie
4. Beunderman, R., & Dane, J. (Ed.). (1987). *Kinderen van de oorlog*. Opstellen n.a.v. een lezingencyclus, door de RIAGG's, i.s.m. de Stichting ICODO te Utrecht.
5. Scheffel-Baars, G., & Mantel, P. (1988). *N.S.B.-kinderen in tehuizen: 'de oorlog'*. Doctoraalscriptie
6. Leeuw, J. D. P. B. d. (1989). *Tweede generatie: Joodse overlevenden, hun kinderen en nakomelingen van foute ouders in de literatuur*. Scriptie
7. Bruggeman, K. (1990). *Kinderen van 'foute' ouders in de klinische psychiatrie*. Scriptie
8. Flothuis, M., Mulder, E., Oosterhuis, H., Depmann, H., & van Heusden, R. (Eds.). (1990). *Kinderen van de oorlog: Getuigenissen uit de emotionele nalatenschap van '40-'45*. SUN.
9. Hofman, J. (1991). *NSB-kinderen en de last van hun verleden*. In W.H.G. Wolters, red., *Psychotrauma bij jongeren*.
10. Scheffel-Baars, G. (1991). *Kind van foute ouders*. Stichting Werkgroep Herkenning
11. Vorst, T. (1991). *Kinderen van 'foute' ouders op zoek naar goede hulpverlening*. Deelrapportage I. NIZW.
12. Vorst-Thijssen, T. (1992). *Goede hulpverlening zeker mogelijk! Hulpverleners over kinderen van foute ouders*. Deelrapportage II. NIZW.
13. Lindt, M. (1993). *Als je wortels taboe zijn. Verwerking van levensproblemen bij kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten*. Uitgeverij Kok.
14. Scheffel-Baars, G. (1993). *Children of Nazis and Collaborators in Germany, Holland and France*.
15. Boomsma-Veenstra, L. (1994). Onschuldig maar levenslang: De problematiek van kinderen van "foute" ouders en de hulpverlening. Scriptie Noordelijke Hogeschool Leeuwarden.
16. Lindt, M. W. J. (1998). *Children of Collaborators. From Isolation toward Integration*, in Danieli, Y. (Ed.), *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*, 164-165. Plenum Press.
17. Hardtman, G. (1998). *Children of Nazi's: a psychodynamic perspective*.
18. Mantel, P., Heij, J., Mostert, D. (Eds.). (2002). *Werkgroep Herkenning twintig jaar 1982-2002*. Stichting Werkgroep Herkenning.
19. Kromhout, B. (2004). *Fout geboren: Het verhaal van kinderen van foute ouders*. Uitgeverij Contact.
20. Bolle, L. (2009). *Kinderen van NSB'ers: De opkomst en problematiek van een slachtoffergroep geplaatst binnen het algemene denken over de psychische gevolgen van de Tweede Wereldoorlog*. Scriptie Radboud Universiteit Nijmegen.
21. Tames, I. (2009). *Besmette jeugd: Kinderen van NSB'ers na de oorlog*. Uitgeverij Balans.

22. Tames, I. (2009). *Innocence and punishment: the war experiences of the children of Dutch Nazi collaborators*, in Abbenhuis, M. & Buttsworth, S. (Eds.), *Restaging war in the Western World. Noncombatant Experiences, 1890-Today*, 90-103.
23. Diederichs, M. (2012). *Kinderen van Duitse militairen in Nederland 1941-1946: een verborgen leven*. Uitgeverij Aspekt.
24. Tames, I. (2013). *Doorn in het vlees: Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig*. Uitgeverij Balans.
25. Enning, B. (2014). *Spreken over fout: Hoe kinderen van collaborateurs het zwijgen verbraken, 1975-2000*. Uitgeverij Balans.
26. Heijden, C. v. d. (2014). *Kinderen van foute ouders: hun verhaal*. Atlas Contact.
27. Tames, I. (2015). Children of Dutch Nazi collaborators. *European Review of History-Revue*, 22(2), 221-241.
28. Tames, I. (2016). Kinderen en oorlog: De ervaring van kinderen van 'foute' ouders. *Cogiscope: Tijdschrift over gevolgen van oorlog en geweld*, 9-12.
29. Tames, I., Bakker, M., Drenth, P., Kemperman, J., & Piersma, H. (2020). *De Waffen SS'ers: Onderzoek naar 'foute' Nederlanders*. Oorlog in onderzoek: 75 jaar NIOD, 111 - 116.
30. Buis, R. (Ed.). (2021). *Ik zag de maan op een steeltje staan: 40 Jaar Stichting Werkgroep Herkenning 1981-2021*. Stichting Werkgroep Herkenning.
31. Blom, R. (2023). *Vader zat bij de SS: Gesprekken met kinderen van Nederlandse SS'ers*. Just Publishers.

Bijlage 2: Topiclijst interviews

Introductie	Is er nog iets dat u kwijt wil voordat we aan het interview beginnen?
Doorwerking van het oorlogsverleden	<p>Wat heeft u bewogen om deel te nemen aan dit onderzoek?</p> <p>Kunt u kort iets vertellen over het verleden van uw ouders in relatie tot het thema collaboratie?</p> <p>Openbaring verleden en zwijgen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wanneer en hoe kreeg u bekendheid met dit verleden? Hoe oud was u? • Kon u hierover praten met uw ouders of andere familieleden? • Wat deed het met u toen het oorlogsverleden van uw ouder(s) duidelijk werd? <p>Psychosociaal Welzijn</p> <ul style="list-style-type: none"> • Op welke manieren heeft het oorlogsverleden van uw ouder(s) impact gehad op uw eigen leven? <ul style="list-style-type: none"> ○ Levensloop/ontwikkeling ○ Identiteit/eigenwaarde, ○ Werkzame leven/kansen • Wanneer werd u zich bewust van deze impact van het oorlogsverleden? <p>Invloed op relaties</p> <ul style="list-style-type: none"> • Heeft het oorlogsverleden uw relatie met uw ouder(s) beïnvloed? En zo ja hoe? • In hoeverre heeft het oorlogsverleden van uw ouder(s) impact gehad op andere relaties, zoals collega's, vrienden, en uw eigen intieme- en gezinsrelaties? <p>Maatschappelijke context/Stigma en Uitsluiting</p> <ul style="list-style-type: none"> • Heeft u zelf naar aanleiding van dit oorlogsverleden vervelende ervaringen gehad, zoals negatieve sociale confrontaties? <ul style="list-style-type: none"> ○ Voorbeelden? • Heeft u zich vanwege dit oorlogsverleden wel eens een buitenstaander gevoeld in de Nederlandse samenleving? <p>Algemeen</p> <ul style="list-style-type: none"> • zijn er nog andere manieren waarop dit verleden impact heeft op uw leven, die nog niet aan bod zijn gekomen? • Heeft het ook een positieve impact gehad? Weerbaarheid, veerkracht, interesse in WO2, vrijwilligerswerk

<p>Behoeftes aan zorg, hulp en/of ondersteuning</p>	<p>Klachten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Heeft u in uw leven klachten ontwikkeld die volgens u te maken kunnen hebben met dit oorlogsverleden? <ul style="list-style-type: none"> ○ Fysieke of mentale klachten ○ Wanneer in uw leven openbaarden deze klachten zich aan u? ○ Wanneer wist u dat uw klachten te maken (konden) hebben met het oorlogsverleden van uw ouders? <p>Eerste stap naar zorg</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wanneer besloot u voor het eerst professionele zorg, hulp of ondersteuning te zoeken voor uw klachten? • Heeft u een of meerdere zorgtrajecten gevolgd om aan uw hulpvraag te beantwoorden? <p>Soort zorg</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wat voor soort zorg, hulp of ondersteuning heeft u gezocht? (denk: reguliere zorg, specialistisch, maatschappelijk werk, lotgenotencontact, alternatieve zorg) • Hadden de zorgverleners die u heeft gezien zich gespecialiseerd in/specifieke kennis over de doorwerking van oorlog, of van collaboratie? <p>Vandaag de dag</p> <ul style="list-style-type: none"> • Spelen de klachten die u heeft genoemd vandaag de dag nog steeds? <ul style="list-style-type: none"> ○ Wat heeft voor u het meest betekend in het omgaan met deze klachten? ○ Waar zou u vandaag de dag aankloppen voor hulp?
<p>Toeleiding naar en aansluiting van zorg, hulp of ondersteuning</p>	<p>Beoordeling zorgtrajecten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hoe zou u uw ervaringen met de zorg typeren? Hoe heeft u uw zorgtrajecten beleefd? • Heeft u in uw zoektocht naar hulp knelpunten ervaren, en waar lag dat aan? • Heeft u in uw zoektocht expliciet positieve momenten beleefd, en waar lag dat aan? • Wat is voor u het belangrijkste wanneer u met uw zorgvraag naar een professional gaat? <p>Onvervulde behoeftes</p> <ul style="list-style-type: none"> • Heeft u vandaag de dag behoefte aan andere vormen van hulp of ondersteuning die u tot nu toe nog niet heeft gehad? <p>Breder en positief afsluiten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Waar hoopt u dat dit onderzoek toe zal leiden?
<p>Afsluiting</p>	<p>Wilt u nog iets kwijt voordat we het interview afsluiten?</p>

Bijlage 3: Vragenlijst familie (vermeende) collaborateurs

Introductie		
<p>Deze vragenlijst gaat over de doorwerking van collaboratie (samenwerking) met de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog in het leven van kinderen, kleinkinderen en andere familieleden van mensen die aan de kant van de bezetter stonden of de bezetter waren.</p> <p>In de vragenlijst van februari werd gevraagd naar de ervaringen van u en/of leden van uw familie tijdens de Tweede Wereldoorlog (1940-1945). U hebt toen aangegeven dat uzelf of een lid van uw familie verdacht en/of schuldig is geweest aan collaboratie (samenwerking) met de Duitse bezetter (bv. NSB-lidmaatschap, Waffen-SS, geld verdiend door zaken te doen met de Duitse bezetter, verraad van verzet/onderduikers, etc.). Of dat u of een lid van uw familie tijdens de Tweede Wereldoorlog een relatie heeft gehad met een Duitse militair.</p>		
	Vragen	Antwoordopties
1	Wie van uw familie heeft dit meegemaakt of gedaan?	Uzelf Vader Moeder Opa Oma Overgrootvader of overgrootmoeder Broer of zus Oom, tante, neef of nicht Anders, namelijk
2	Kunt u kort omschrijven wat u weet van deze ervaringen of gebeurtenissen?	
3	Wanneer hoorde u voor het eerst iets over deze gebeurtenissen?	Ik was ongeveer ... jaar oud
4a	Leefde uw familielid nog toen u voor het eerst iets hoorde over deze gebeurtenissen?	Ja Nee Ik weet het niet
4b	Is uw familielid op dit moment nog in leven?	Ja Nee Ik weet het niet
5	De volgende vraag gaat over de gebeurtenissen in uw familie die te maken hebben met collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hoe voelt u zich als u denkt aan deze gebeurtenissen en/of daden? Ik voel (me)...	1. Helemaal niet 2. Een beetje 3. Redelijk wat 4. Nogal veel

	<ul style="list-style-type: none"> a. Beschaamd b. Schuldig c. Walging d. Boos e. Verdrietig f. Bang g. Kwetsbaar h. Onverschillig i. Neutraal j. Verward k. Geïnteresseerd l. Nieuwsgierig m. Trots n. Blij 	5. Heel veel
6	<p>De volgende vraag gaat over uw gevoelens over uw familielid (familieleden) die verdacht of schuldig waren aan collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog, in het algemeen. Hoe voelt u zich als u denkt aan uw familielid? Ik voel me ...</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Beschaamd b. Schuldig c. Walging d. Boos e. Verdrietig f. Bang g. Kwetsbaar h. Onverschillig i. Neutraal j. Verward k. Geïnteresseerd l. Nieuwsgierig m. Trots n. Blij o. Warm p. Liefdevol 	<ul style="list-style-type: none"> 1. Helemaal niet 2. Een beetje 3. Redelijk wat 4. Nogal veel 5. Heel veel
8	<p>Gebeurtenissen kunnen voelen alsof ze heel ver weg van ons staan, of alsof ze dichtbij zijn, onafhankelijk van hoe lang geleden ze daadwerkelijk gebeurd zijn. Als u denkt aan de gebeurtenissen in uw familiegeschiedenis die te maken hebben met collaboratie, ervaart u dit als heel ver weg van uzelf of als heel dichtbij uzelf? Ik ervaar dit als...</p>	<ul style="list-style-type: none"> 1. Heel ver weg van mij 2. 3. 4. 5. 6. 7. Heel dichtbij mij
9	<p>Gebeurtenissen in het verleden kunnen bepalend zijn voor hoe we onszelf zien en over onszelf denken. Als u denkt aan de gebeurtenissen in uw familiegeschiedenis die te maken hebben met collaboratie, ervaart u dit als helemaal niet</p>	<ul style="list-style-type: none"> 1. Helemaal niet bepalend voor wie ik ben 2. 3. 4.

	bepalend voor wie u bent of juist als heel bepalend voor wie u bent? Ik ervaar deze gebeurtenissen als...	5. 6. 7. Heel bepalend voor wie ik ben
10	<p>Sommige mensen praten makkelijk over hun familiegeschiedenis en gebeurtenissen die te maken hebben met collaboratie in de Tweede Wereldoorlog, anderen vinden dat moeilijker. In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken? We zijn geïnteresseerd in uw gevoel op dit moment.</p> <p>a. Ik heb het gevoel dat ik erover kan praten met het familielid/leden over wie dit gaat</p> <p>b. Ik heb het gevoel dat ik erover kan praten met mijn ouders</p> <p>c. Ik heb het gevoel dat ik erover kan praten met mijn broers en/of zussen</p> <p>d. Ik heb het gevoel dat ik erover kan praten met mijn kinderen</p> <p>e. Ik heb het gevoel dat ik erover kan praten met mijn verdere familie</p> <p>f. Ik heb het gevoel dat ik vragen mag stellen over dit oorlogsverleden in mijn familie</p> <p>g. Ik heb het gevoel dat mijn familie het erg zou vinden als ik met anderen hierover zou praten</p> <p>h. Ik heb altijd gevoeld dat er iets was in mijn familie, ook wanneer er niet over gesproken werd</p> <p>i. Ik heb het gevoel dat ik erover kan praten met mijn vrienden</p> <p>j. Ik heb het gevoel dat ik erover kan praten met mijn collega's</p> <p>k. Ik heb het gevoel dat ik erover kan praten met mijn werkgever of opdrachtgever</p> <p>l. Ik weet alles wat ik zou willen weten over de gebeurtenissen in mijn familie met betrekking tot collaboratie in de Tweede Wereldoorlog</p> <p>m. Ik heb het gevoel dat er vanuit de samenleving aandacht is voor oorlogservaringen zoals die in mijn familie</p>	1. Helemaal oneens 2. 3. 4. 5. 6. 7. Helemaal mee eens Niet van toepassing
11	<p>Hieronder staat een lijst met verschillende psychologische en sociale problemen waar mensen mee te maken kunnen krijgen. Deze problemen kunnen te maken hebben met het oorlogsverleden in een familie, maar kunnen daar ook los van staan. Geeft u hieronder aan in welke mate u deze uitdagingen, problemen of klachten zelf ervaarde op enig moment in uw leven.</p> <p>a. Wantrouwen naar de buitenwereld</p> <p>b. Moeilijkheden in intieme relaties en/of familie- en sociale relaties</p>	1. Helemaal niet 2. Een beetje 3. Redelijk wat 4. Nogal veel 5. Heel veel

	<ul style="list-style-type: none"> c. Gevoelens van minderwaardigheid d. Zoektocht naar eigen identiteit e. Loyaliteitsconflict ten opzichte van familielid f. Overspannenheid, overwerkt zijn of burn-out g. Depressieve klachten h. Verslaving (bv. alcoholisme) i. Agressieproblemen j. Angstklachten (bv. sociale angst) k. Slaapproblemen l. Lichamelijke pijnklachten (bv. langdurige nekpijn, hoofdpijn) m. Anders 	
12	<p>In hoeverre ervaart u deze uitdagingen, klachten of problemen op dit moment?</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Wantrouwen naar de buitenwereld b. Moeilijkheden in intieme relaties en/of familie- en sociale relaties c. Gevoelens van minderwaardigheid d. Zoektocht naar eigen identiteit e. Loyaliteitsconflict ten opzichte van familielid f. Overspannenheid, overwerkt zijn of burn-out g. Depressieve klachten h. Verslaving (bv. alcoholisme) i. Agressieproblemen j. Angstklachten (bv. sociale angst) k. Slaapproblemen l. Lichamelijke pijnklachten (bv. langdurige nekpijn, hoofdpijn) m. Anders 	<ul style="list-style-type: none"> 1. Helemaal niet 2. Een beetje 3. Redelijk wat 4. Nogal veel 5. Heel veel
13	Denkt u dat de collaboratie-geschiedenis van uw familie een rol heeft gespeeld in het feit dat u (één van) deze klachten ervaart of hebt ervaren?	<ul style="list-style-type: none"> 1. Helemaal niet 2. Een beetje 3. Tamelijk 4. Een grote rol 5. Een zeer grote rol
14	Hebt u zorg of hulp gezocht en/of gekregen voor deze klachten? Zo ja, waar?	<p>Nee</p> <p>Huisarts of praktijkondersteuner GGZ</p> <p>Bedrijfsarts</p> <p>Psychologische zorg, psycholoog of psychiater</p> <p>Coaching</p> <p>Alternatieve zorg, namelijk</p> <p>Anders, namelijk</p>
15	<p>Is het oorlogsverleden van uw familie ter sprake gekomen tijdens de behandeling bij onderstaande zorgverlener(s)?</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Huisarts of praktijkondersteuner GGZ 	<ul style="list-style-type: none"> 1. Helemaal niet 2. Een beetje

	<ul style="list-style-type: none"> b. Bedrijfsarts c. Psychologische zorg, psycholoog of psychiater d. Coaching e. Alternatieve zorgverlener f. Andere zorgverlener 	<ul style="list-style-type: none"> 3. Enigszins 4. Nogal veel 5. Heel veel
16	<p>In hoeverre bent u tevreden over de zorg of hulp die u hebt ontvangen van de onderstaande zorgverlener(s)?</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Huisarts of praktijkondersteuner GGZ b. Bedrijfsarts c. Psychologische zorg, psycholoog of psychiater d. Coaching e. Alternatieve zorgverlener f. Andere zorgverlener 	<ul style="list-style-type: none"> 1. Zeer ontevreden 2. Ontevreden 3. Een beetje ontevreden 4. Niet ontevreden, ook niet tevreden 5. Een beetje tevreden 6. Tevreden 7. Zeer tevreden
17	<p>Hebt u op dit moment behoefte aan hulp of ondersteuning als het gaat om het collaboratie-verleden van uw familielid/familieleden?</p>	<p>Nee</p> <p>Ja, informatievoorziening (bv. via een website, boek, folder, podcast)</p> <p>Ja, contact met lotgenoten</p> <p>Ja, ondersteuning door een professionele zorgverlener</p> <p>Ja, anders namelijk</p>
	<p>Als u hier nog iets meer over wilt vertellen, kunt u dat hieronder kort doen.</p>	
18	<p>In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken? Vanwege de (veronderstelde) collaboratiegeschiedenis in mijn familie...</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Ben ik bang om buitengesloten te worden. b. Ben ik bang om gepest te worden. c. Ben ik bang dat er negatief over mij geoordeeld wordt. d. Ben ik bang om gediscrimineerd te worden. e. Heb ik me weleens buitengesloten gevoeld. f. Ben ik weleens gepest. g. Is er negatief over mij geoordeeld. h. Heb ik me weleens gediscrimineerd gevoeld. i. Voel ik me een buitenstaander in de samenleving. 	<ul style="list-style-type: none"> 1. Helemaal oneens 2. 3. 4. 5. 6. 7. Helemaal mee eens
19	<p>In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Mijn familiegeschiedenis heeft me geïnspireerd in mijn (vrijwilligers)werk b. Ik vind het belangrijk het verhaal van mijn familie te delen met andere mensen c. Mijn familiegeschiedenis heeft een grote interesse in geschiedenis aangewakkerd 	<ul style="list-style-type: none"> 1. Helemaal oneens 2. 3. 4. 5. 6. 7. Helemaal mee eens

	d. Ik heb door dit verleden meer oog voor kwetsbare groepen in samenlevingen	
	Introductie CABR	
	Op 1 januari 2025 wordt het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) openbaar en voor iedereen digitaal beschikbaar. In dit archief bevinden zich dossiers van personen die verdacht werden van collaboratie (samenwerking) met de Duitse bezetters tijdens de Tweede Wereldoorlog. Niet iedereen met een dossier in dit archief is schuldig bevonden en veroordeeld. In de dossiers is niet alleen informatie te vinden over (mogelijke) collaborateurs, maar ook over bijvoorbeeld slachtoffers, medeplichtigen, omstanders/getuigen of specifieke gebeurtenissen. Tot 1 januari 2025 is dit archief beperkt openbaar, wat betekent dat mensen een verzoek kunnen doen om een specifiek dossier te kunnen inzien in het Nationaal Archief in Den Haag. Na 1 januari 2025 vervalt deze beperking en wordt het archief voor iedereen digitaal toegankelijk gemaakt.	
	Vragen	Antwoordopties
20	Hebt u al eens eerder van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) gehoord?	Ja Nee
21	Heeft iemand in uw familie het CABR bezocht om (een) dossier(s) in te zien?	Ja Nee Ik weet het niet
22	Hebt u ooit overwogen het CABR te bezoeken om (een) dossier(s) in te zien?	Ja Nee
23	Hebt u het CABR zelf bezocht om (een) dossier(s) in te zien?	Ja Nee
24	Bent u van plan na 1 januari 2025 online iets in het CABR op te zoeken?	0. Nee 1. Misschien 2. Waarschijnlijk wel 3. Zeker wel
25	Bent u van plan het CABR in het Nationaal Archief in Den Haag te bezoeken?	0. Nee 1. Misschien 2. Waarschijnlijk wel 3. Zeker wel
26	Hoe voelt u zich als u denkt aan het openbaar en digitaal beschikbaar zijn van het CABR vanaf 1 januari 2025? Ik voel (me)... a. Beschaamd b. Schuldig c. Walging d. Boos e. Verdrietig f. Bang g. Kwetsbaar	1. Helemaal niet 2. Een beetje 3. Redelijk wat 4. Nogal veel 5. Heel veel

	<p>h. Onverschillig i. Neutraal j. Verward k. Geïnteresseerd l. Nieuwsgierig m. Trots n. Blij</p>	
27	<p>Rond de openstelling van het CABR kunnen verschillende dingen georganiseerd en gepubliceerd worden voor geïnteresseerden en betrokkenen. Kunt u aangeven waar u behoefte aan zou hebben of geïnteresseerd in zou zijn?</p> <p>a. Informatie over het CABR, de aard van het archief en het proces van openbaarmaking b. Informatie over de context van collaboratie in Nederland, hoe daarmee is omgegaan na de oorlog en hoe de dossiers moeten worden geïnterpreteerd en geduid c. Informatie over emoties van uzelf of uw familie die naar boven kunnen komen naar aanleiding van informatie in het CABR en hoe daarmee om te gaan d. Praktische ondersteuning en hulp bij uw eigen onderzoek naar de familiegeschiedenis e. Een bijeenkomst voor alle geïnteresseerden in het CABR waarin mensen met elkaar en met experts in gesprek kunnen gaan f. Ervaringsverhalen van anderen die op zoek zijn gegaan naar informatie over familie in het CABR g. Mijn eigen (familie)verhaal kunnen vertellen h. Contact met andere mensen die net als ik een collaboratie-familiegeschiedenis hebben i. Contact met een hulp- of zorgverlener j. Een manier om bezwaar te maken tegen de (op deze manier geplande) digitalisering van het CABR</p>	<p>Ja Nee</p>
	Afsluiting	
	<p>Mocht u naar aanleiding van deze vragenlijst meer informatie willen lezen over de impact van oorlogservaringen van ouders op kinderen en kleinkinderen, gaat u dan naar: arq.org/kennis/naoorlogse-generaties.</p> <p>Mocht u naar aanleiding van deze vragenlijst informatie willen of met iemand willen praten, bijvoorbeeld omdat u psychische of sociale klachten ervaart of omdat u zich zorgen maakt over iemand met deze klachten, dan kunt u met een van de onderstaande organisaties contact opnemen.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Stichting Werkgroep Herkenning, een stichting voor nabestaanden van mensen die in 1940-45 aan de kant van de bezetter stonden of de bezetter waren; www.werkgroepherkenning.nl, telefonische hulplijn: 085-0004185. • Contactpunt Naoorlogse Generaties, voor informatie over de doorwerking van oorlogservaringen van ouders op hun (klein)kinderen en mogelijke doorverwijzing naar hulp 	

	of ondersteuning; arq.org/kennis/nazorg-contactpunten , per e-mail: ang@arq.org , of telefoonnummer 088-3305150 (werkdagen van 9.00-12.00 uur)	
	Hebt u nog opmerkingen over deze vragenlijst?	
	Demografische variabelen	
Geslacht		Man Vrouw Anders
Geboortejaar		

Bijlage 4: Vragenlijst steekproef Nederlandse samenleving

Introductie	
<p>Deze vragenlijst gaat over de doorwerking van de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) in de Nederlandse samenleving en in het leven van kinderen, kleinkinderen en andere familieleden van mensen die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt.</p> <p>Nu volgt een kort verhaal over een collaborateur: iemand die tijdens de Tweede Wereldoorlog aan de kant van de Duitse bezetter stond of die zo gezien werd in de samenleving van toen. Daarna stellen we u hierover een aantal vragen.</p> <p>[random wordt één van onderstaande casussen getoond]</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Een jonge, sportieve man van 20 was onder de indruk van het fascisme en de nieuwe wereldorde. Hij sloot zich vrijwillig aan bij de Waffen-SS3 en heeft in Oost-Europa gevochten. Hij heeft tientallen mensen gedood: Russische soldaten, maar hoogstwaarschijnlijk ook Joodse en Poolse burgers. 2. Een man van 40, was lid van de NSB4 geworden met de verwachting dat deze beweging het land uit de economische crisis van de jaren '30 zou helpen. Hij verdiende als schoenpoetser niet veel en had het al jaren erg zwaar met zijn gezin met 4 kinderen. Hij hoopte dat het lidmaatschap hem enkele voordelen zou geven. Maar van Hitler en de Duitsers moest hij niet veel hebben. 3. Een man van 32 was al ruim voor de oorlog lid geworden van de NSB en werkte in een notariskantoor. Hij was overtuigd antisemiet (hij haatte Joden) en schreef voor het weekblad van de NSB. Hij was in zijn functie als notaris betrokken bij de onteigening en doorverkoop van huizen van Joden. 4. Een jonge vrouw van 23 had tijdens de oorlog een administratieve baan bij de gemeente, om te helpen haar ouderlijk gezin te onderhouden. Tijdens dit werk werd ze omringd door NSB'ers en Duitse officieren, die haar goed behandelden en die vaak charmant waren. Ze werd smoorverliefd en kreeg een relatie met een Duitse officier, met wie ze ook een kind kreeg. 5. Een man van 47, die al tientallen jaren kruidenier was in een kleine dorpsgemeenschap, was uitgesproken antisemiet (hij haatte Joden). Toen hij erachter kwam dat een gezin in het dorp onderdak bood aan een familie van Joodse onderduikers, heeft hij ze verraden en zijn ze gedeporteerd (weggevoerd naar een werk- of concentratiekamp). 	
Vragen	Antwoordopties
1 Hoe moreel fout vindt u het wat deze persoon gedaan heeft?	<ol style="list-style-type: none"> 1. Helemaal niet fout 2. 3. 4. 5. 6. 7. Heel erg fout
2 Welke gevoelens ervaart u als u dit verhaal leest?	<ol style="list-style-type: none"> 1. Helemaal niet

	<ul style="list-style-type: none"> a. Walging b. Boosheid c. Verdriet d. Angst e. Nieuwsgierigheid 	<ul style="list-style-type: none"> 2. Een beetje 3. Redelijk wat 4. Nogal veel 5. Heel veel
3	<p>Stelt u zich voor dat u een oudere buurman heeft, die altijd groet als u elkaar tegenkomt. Hij is nu met pensioen, maar werkte vroeger als leraar. Stelt u zich nu voor dat u van andere mensen in uw straat hoort dat uw buurman de zoon is van de persoon uit het verhaal dat u net hebt gelezen. In hoeverre ziet u deze buurman als...</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Vriendelijk b. Betrouwbaar c. Bekwaam 	<ul style="list-style-type: none"> 1. Helemaal niet 2. Een klein beetje 3. Behoorlijk 4. Erg 5. Heel erg
4	<p>Zou u deze buurman...</p> <ul style="list-style-type: none"> a. uitnodigen om bij u thuis koffie te komen drinken? b. vriendelijk groeten op straat? c. vragen of hij u kan helpen met een klusje? d. helpen met een klusje? 	<ul style="list-style-type: none"> 1. Helemaal niet 2. Waarschijnlijk niet 3. Misschien 4. Waarschijnlijk wel 5. Zeker wel
5	<p>In hoeverre voelt u zich er prettig of oké bij als onderstaand persoon het kind van een collaborateur uit de Tweede Wereldoorlog zou zijn?</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Leraar op een basisschool b. Politicus in de Tweede Kamer c. Hoofdredacteur van een landelijke krant d. Collega van uw (vrijwilligers)werk e. Burgemeester van uw gemeente f. Goede vriend 	<ul style="list-style-type: none"> 1. Helemaal niet oké 2. Enigszins niet oké 3. Neutraal 4. Enigszins oké 5. Helemaal oké
	<p>Nu volgen nog vier korte verhalen over collaborateurs; mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog aan de kant van de Duitse bezetter stonden of zo gezien werden in de samenleving van toen. Na elk verhaal volgen een paar vragen.</p> <p>[Herhaling vraag 1 en 2 voor alle 4 overige casussen]</p>	
	Introductie CABR	
	<p>Op 1 januari 2025 wordt het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) openbaar en voor iedereen digitaal beschikbaar. In dit archief bevinden zich dossiers van personen die verdacht werden van collaboratie (samenwerking) met de Duitse bezetters tijdens de Tweede Wereldoorlog. Niet iedereen met een dossier in dit archief is schuldig bevonden en</p>	

	<p>veroordeeld. In de dossiers is niet alleen informatie te vinden over (mogelijke) collaborateurs, maar ook over bijvoorbeeld slachtoffers, medeplichtigen, omstanders/getuigen of specifieke gebeurtenissen.</p> <p>Tot 1 januari 2025 is dit archief beperkt openbaar, wat betekent dat mensen een verzoek kunnen doen om een specifiek dossier te kunnen inzien in het Nationaal Archief in Den Haag. Na 1 januari 2025 vervalt deze beperking en wordt het archief voor iedereen digitaal toegankelijk gemaakt.</p>	
	Vragen	Antwoordopties
6	Hebt u al eens eerder van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) gehoord?	Ja Nee
7	Heeft iemand in uw familie het CABR bezocht om (een) dossier(s) in te zien?	Ja Nee Ik weet het niet
8	Hebt u ooit overwogen het CABR te bezoeken om (een) dossier(s) in te zien?	Ja Nee
9	Hebt u het CABR zelf bezocht om (een) dossier(s) in te zien?	Ja Nee
10	Bent u van plan na 1 januari 2025 online iets in het CABR op te zoeken?	0. Nee 1. Misschien 2. Waarschijnlijk wel 3. Zeker wel
11	Bent u van plan het CABR in het Nationaal Archief in Den Haag te bezoeken?	0. Nee 1. Misschien 2. Waarschijnlijk wel 3. Zeker wel
12	<p>Hoe voelt u zich als u denkt aan het openbaar en digitaal beschikbaar zijn van het CABR vanaf 1 januari 2025?</p> <p>Ik voel (me)...</p> <ul style="list-style-type: none"> a. Beschaamd b. Boos c. Verdrietig d. Bang e. Kwetsbaar f. Neutraal g. Onverschillig h. Verward i. Geïnteresseerd j. Nieuwsgierig 	1. Helemaal niet 2. Een beetje 3. Redelijk wat 4. Nogal veel 5. Heel veel
13	Rond de openstelling van het CABR kunnen verschillende dingen georganiseerd en gepubliceerd worden voor	Ja Nee

<p>geïnteresseerden en betrokkenen. Kunt u aangeven waar u behoefte aan zou hebben of geïnteresseerd in zou zijn?</p> <ol style="list-style-type: none"> Informatie over het CABR, de aard van het archief en het proces van openbaarmaking Informatie over de context van collaboratie in Nederland, hoe daarmee is omgegaan na de oorlog en hoe de dossiers moeten worden geïnterpreteerd en geduid Informatie over emoties van uzelf of uw familie die naar boven kunnen komen naar aanleiding van informatie in het CABR en hoe daarmee om te gaan Praktische ondersteuning en hulp bij uw eigen onderzoek naar de familiegeschiedenis Een bijeenkomst voor alle geïnteresseerden in het CABR waarin mensen met elkaar en met experts in gesprek kunnen gaan Ervaringsverhalen van anderen die op zoek zijn gegaan naar informatie over familie in het CABR Mijn eigen (familie)verhaal kunnen vertellen Contact met een hulp- of zorgverlener Een manier om bezwaar te maken tegen de (op deze manier geplande) digitalisering van het CABR 	
<p>Afsluiting</p>	
<p>Mocht u naar aanleiding van deze vragenlijst meer informatie willen lezen over de impact van oorlogservaringen van ouders op kinderen en kleinkinderen, gaat u dan naar: arq.org/kennis/naoorlogse-generaties.</p> <p>Mocht u naar aanleiding van deze vragenlijst informatie willen of met iemand willen praten, bijvoorbeeld omdat u psychische of sociale klachten ervaart of omdat u zich zorgen maakt over iemand met deze klachten, dan kunt u contact opnemen met:</p> <p>Contactpunt Naoorlogse Generaties, arq.org/kennis/nazorg-contactpunten, per e-mail: ang@arq.org, of telefoonnummer 088-3305150 (werkdagen van 9.00-12.00 uur)</p>	
<p>Hebt u nog opmerkingen over deze vragenlijst?</p>	
<p>Demografische variabelen</p>	
<p>Geslacht</p>	<p>Man Vrouw Anders</p>
<p>Geboortejaar</p>	